

# CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(X) 2/2019 str. 107–212

## SADRŽAJ

### ČLANCI

- Slađana Dragišić-Labaš, Partnersko nasilje, tradicionalni stavovi  
i upotreba alkohola u Srbiji ..... 109
- Igor Vuković, O izvesnim nedoumicama u pogledu  
krivičnopravne zaštite od pranja novca ..... 122
- Olivera Ševo, Prinudni nestanak lica kao oblik zločina  
protiv čovečnosti u Rimskom statutu ..... 144
- Vladica Ilić, (Ne)pomirljivost kazne doživotnog zatvora  
i ljudskih prava ..... 156

### RADOVI SA NAGRADNOG TEMATA

- Aleksandar Kvastek, Mediji, kriminalitet i mladi ..... 174

### IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Јован Ђ. Авакумовић, Важност казненог закона. .... 189

### PRIKAZI

- Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, Life Imprisonment,  
a Global Human Rights Analysis (Jovana Banović) ..... 202
- Zaključci sa Regionalne konferencije održane  
u organizaciji Misije OEBS ..... 207

### IN MEMORIAM

- Zoran Kesić ..... 208
- Margaret Evelyn Beare ..... 210

CIP – Каталогизacija y publikaciji  
Народна библиотека Србије, Београд  
343

**CRIMEN** : časopis za krivične nauke = Journal  
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik Zoran  
Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . – Beograd :  
Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 2010–  
(Beograd : Službeni glasnik). – 24 cm

Tri puta godišnje  
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)  
COBISS.SR-ID 174945036

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

*Sladana Dragišić-Labaš\**

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

## PARTNERSKO NASILJE, TRADICIONALNI STAVOVI I UPOTREBA ALKOHOLA U SRBIJI<sup>1</sup>

**Apstrakt:** U radu se bavimo razmatranjem povezanosti upotrebe alkohola (od strane nasilnika) i tradicionalnih porodičnih stavova (žrtava) sa partnerskim nasiljem. Partnersko nasilje može da se razume kao način *učvršćivanja* i očuvanja moći nad ženama. Stoga je feministički pristup važan za objašnjenje ovog ozbiljnog društvenog problema. Prema feminističkim teorijama, fizička sila služi za uspostavljanje kontrole i smatra se najvažnijim muškim resursom moći, a posebno u patrijarhalnim društvima. Moć se razume kao strukturno uslovljena i podržavana. Vekovima unazad, pristup kafani i konzumacija alkohola, takođe su bili dozvoljeni samo muškarcima. Dakle, alkohol kao i fizička sila su *najvažniji resursi muške moći*, a posebno zato što se nasilje uz upotrebu alkohola više opravdavalo, a u privatnom prostoru skoro i podrazumevalo. Tradicionalni porodični stavovi dodatno podržavaju ovakvo ponašanje i sprečavaju žrtve da nasilnike prijave. Istraživanje o zlostavljanju nad ženama je sprovedeno na uzorku od 2.406 ispitanica starosti od 18 do 75 godina. Izdvojen je poduzorak porodica u kojima postoji problem sa alkoholom (211) i vršeno je poređenje sa uzorkom bez ovog problema (2.195). Dobijeni rezultati potvrđuju značajnu povezanost partnerskog nasilja sa upotrebom alkohola od strane nasilnika i veoma retkim prijavljivanjem zlostavljanja od strane žrtava koje podržavaju tradicionalne stavove. Muškarci nasilnici, koji konzumiraju alkohol, i žene žrtve tradicionalno socijalizovane, zajedno održavaju disfunkcionalnu bračnu dijadu.

**Ključne reči:** partnersko nasilje, upotreba alkohola, tradicionalni stavovi, feministički pristup.

### UVOD

Moć se smatra centralnom kategorijom u interpersonalnim odnosima, u kojima je prisutan nosilac moći na jednoj strani i „targetirana” osoba na drugoj. U interpersonalnim relacijama ljudi koriste različite vrste moći, a prema Frenču i

\* Redovni profesor, [sladjadl@yahoo.com](mailto:sladjadl@yahoo.com).

1 Rad je nastao kao deo istraživačkog projekta *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri* (ev. broj 179035), koje podržava Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja.

Ravenu postoji šest tipova moći: nagradna, referentna, legitimna, ekspertska, informaciona, prisilna.<sup>2</sup> Prema feminističkoj teoriji strukturnog ugnjetavanja, interakcije su istorijske i uvek zasnovane na odnosima moći, jer neke društvene grupe iskorišćavaju, potčinjavaju i ugnjetavaju druge društvene grupe. Taj proces je omogućen upotrebom mehanizama određenih društvenih struktura, kao što su patrijarhat, kapitalizam, rasizam, heteroseksualnost...<sup>3</sup>

Moć se, prema svim feminističkim teorijama, smatra centralnom kategorijom u odnosu muškaraca i žena. Ukazuje se na postojanje dve vrste moći. Moć „iznad” drugih, koja je izražena u sposobnosti da se druge osobe (žene) prisile da čine stvari koje ne žele, u stvari prema prethodno navedenim autorima<sup>4</sup> prisilna moć *nosioca moći* je najsnažnija forma moći usmerena prema *targetiranoj* osobi i moć „za”, koja uključuje dobijanje određenih stvari bez upotrebe prisile. Prisilnu moć, a najviše u tradicionalnim društvima, poseduju muškarci, a najčešće se ova vrsta moći vezuje za seksualnu viktimizaciju žena. Za uspostavljanje kontrole, muškarci poseduju najvažniji resurs moći – fizičku silu.

*Gradenje moći* počinje u ranom detinjstvu kada se kroz učenje različitih socijalnih uloga, a karakterističnih za određenu sociokulturnu sredinu, ponašanje dečaka i devojčica usmerava ka različitim aktivnostima i emocijama. Ženski identitet se, pre svega, povezuje sa materinstvom i brakom, pa se male devojčice „pripremaju” za „ulogu majke” (igrajući se lutkama). Potom se kada odrastu od njih očekuje da tu ulogu i realizuju (*materinski mandat*).<sup>5</sup> „Uloga majke” je centralna rodna uloga koju karakterišu odgovornost, briga i posvećenost deci. Sledeća važna uloga je „uloga supruge” (*bračni mandat*) koja je povezana sa obavljanjem svih kućnih poslova i preuzimanjem odgovornosti za domaćinstvo. Za razliku od žena, muški identitet nije čvrsto povezan sa brakom i oćinstvom, a u *suprotnosti* je sa femininim karakteristikama, koje uključuju npr. vulnerabilnost. Brannon<sup>6</sup> daje četiri kategorije muških rodnih normi: uspeh, status, dobar izgled; pouzdanost, samopouzdanje,

2 Moć da se od drugih osoba dobije nagrada podrazumeva da te osobe poseduju određene konkretne (novac...) i lične (druželjubivost, osećajnost...) resurse koji su nosiocu moći važni i potrebni, a koji oni dobijaju bez otpora *targetiranih* osoba. Referentna moć podrazumeva da je nosilac moći omiljen, obožavan od strane *targetirane* osobe, tako da „prvi”, ali i „drugi” uživaju u ovakvom odnosu. Legitimnu moć poseduje osoba zahvaljujući socijalnoj poziciji na kojoj se nalazi, i koja se vezuje za autoritet (lekari, policajci, profesori...). Ekspertsku moć poseduju ljudi sa znanjem iz određene oblasti, te je nosiocu moći znanje *targetirane* osobe potrebno, ali u ovom odnosu postoji slaganje između učesnika. Informacionu moć poseduju osobe upućene u određene informacije, a koje su drugima potrebne. Moć da se drugi prisile da čine ono što nosilac moći želi smatra se najsnažnijom formom moći, jer *targetirana* osoba to ne želi, niti bi činila da nije prisiljena. French, Raven /1959, 1965/ prema: J. Doyle, M. Paludi /1995/: *Sex and Gender, The Human Experience*, Madison, Wisconsin: Brown and Benchmark, pp. 149–150.

3 Dž. Ricer /2012/: *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd, p. 318.

4 French, Raven /1959, 1965/ prema: J. Doyle, M. Paludi: *op. cit.*, p. 149.

5 Uloga majke je kod žena centralna i primarna, dok je kod muškaraca deo „standardnog paketa” koji sadrži karijeru, dom, brak i decu. Townsed /2002/, Miller /2010/ prema: D. Stanojević /2018/: *Novo oćinstvo u Srbiji, Sociološka studija o praksama i identitetima roditelja*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

6 Brannon prema: J. Doyle, M. Paludi: *op. cit.*, pp. 95–97.

žilavost; agresivnost, odvažnost, snaga; seksualnost izražena kroz inicijativu i kontrolu seksualnog odnosa<sup>7</sup>.

Prema teoriji socijalnog učenja, modeli ponašanja, pa i nasilje uz upotrebu alkohola se uči, i to najčešće u porodici<sup>8</sup>. Tako se poruke o upotrebi alkohola i nasilju mogu transgeneracijski da prenose. Transgeneracijski se prenose modeli ponašanja nasilnika, ali se može preneti i model ponašanja žrtve (prenos nasilja i prenos viktimizacije). Deca uče da je nasilje dozvoljeno i prihvatljivo kao način rešavanja problema između partnera ili roditelja i dece, ali da je normalno i trpeti nasilje.<sup>9</sup> Ovakve modele jedan broj dece može kasnije u toku života da primenjuje.<sup>10</sup>

Moć muškaraca generalno, kao i prisilna, potiče prema feminističkim teorijama rodne nejednakosti, iz nejednakog položaja muškaraca i žena u društvu, tj. iz organizacije društva ili uskraćenosti strukturnih resursa ženama. Muškarci imaju interes da održavaju dominaciju nad ženama jer im to omogućava (prema teorijama rodnog ugnjetavanja) da iskorišćavaju, potčinjavaju i ugnjetavaju „targetirane osobe” (žene). Obrazac rodnog ugnjetavanja je ugrađen u „najdublju strukturu društvene organizacije” tj. patrijarhat<sup>11</sup>. Patrijarhat se uspostavlja (prema radikalnim feminističkim teorijama) fizičkom silom muškaraca, koji stoji u njegovoj osnovi i ispoljava kako u grupnim, tako i ličnim relacijama, a potom održava drugim resursima moći (ekonomskim, pravnim, emocionalnim...). Žene su nazvane „kontrolisanim saputnicima” čija je uloga da „osnažuju uverenje muškaraca o njihovoj središnjoj društvenoj figuri”<sup>12</sup>

Dakle, dostupnost resursa (materijalni, društveni ugled, moć...) ženama, koje već poseduju muškarci, dovela bi do promena. Ovakve, egalitarnije društvene strukture bi omogućile samoostvarenje i ženama. Liberalni feminizam ukazuje na važnost principa univerzalnosti – što važi za muškarce, mora da važi i za žene. Jednake šanse (obrazovne i ekonomske), odgovornosti (raspodela kućnih obaveza) i uklanjanje seksističkih sadržaja iz institucija i masovnih medija.<sup>13</sup>

7 J. Doyle, M. Paludi: *ibid.*, pp. 62–63.

8 S. Galvani /2004/: Responsible disinhibition: Alcohol, men and violence to women, *Addiction Research and Theory* 12, 4, pp. 357–371.

9 Često se odgovornost za nasilno ponašanje nad ženama „prenosi na alkohol” te se nasilje na taj način opravdava i minimizira. Opravdanje se nalazi u *dejstvu alkohola* na činjenje dela. Na primer u literaturi stoji da alkohol smanjuje socijalne inhibicije (on je u stvari dezinhibitor) za agresivne postupke i devijantna ponašanja. Takođe, alkohol ometa kognitivnu obradu podataka i dovodi do netačne i loše procene situacija. Količina i učestalost upotrebe alkohola su u pozitivnoj korelaciji sa nasilnim ponašanjem. I. Salloum, D. Daley, M. Thase /2000/: *Male Depression, Alcoholism and Violence*, London, Martin Dunitz. U stvari, alkohol pomaže da se nasilje češće sprovedi, a sve u cilju uspostavljanja moći i kontrole nad žrtvom.

10 Isto se i model upotrebe alkohola usvaja u porodici i može da se održava kroz generacije. Iz genograma često saznajemo o prenosu alkoholizma kroz više generacija. Takođe se često u praksi susrećemo i sa prenosom nasilja uz alkoholizam.

11 Dž. Ricer: *op. cit.*, p. 310.

12 Dž. Ricer: *ibid.*, p. 316.

13 Dž. Ricer: *ibid.*, p. 309.

Važan doprinos feminističkih teorija kriminologiji sastoji se u promeni verovanja u „prirodne razlike između muškaraca i žena” i podstreku za proučavanje pola u razumevanju zločina i nastanku kritičkih studija o muškosti. Smatramo da žene nisu značajno manje agresivne od muškaraca, ali da fizičko nasilje žena nad muškarcima nije podržano od strane društva. Utvrđeno je da muškarci „imaju monopol” u vršenju organizovanog i korporacijskog kriminaliteta<sup>14</sup> (dodali bismo i fizičkog nasilja nad ženama).

Mezeršmitova teorija strukturne akcije ukazuje da se ponašanje u skladu sa polom odvija pod uticajem socijalno-strukturnih sputavanja i usmeravanja. Tako da se pol shvata kao „strukturna akcija” (ljudske aktivnosti se odvijaju pod specifičnim socijalno-strukturnim ograničenjima).<sup>15</sup>

U kriminološkoj literaturi nailazimo i na brojne podatke o povezanosti upotrebe alkohola sa nasilničkim delima danas, dok je potreba za stvaranjem baze podataka o istoriji nasilničkog kriminaliteta nastala još 60tih i 70tih godina prošlog veka, kada je broj ovih dela počeo snažno da raste u Zapadnim zemljama.<sup>16</sup>

Primećene su razlike u korelacijama između upotrebe alkohola i kriminalnog ponašanja osoba pod dejstvom alkohola.

U pitanju su:

- vrste kažnjivih dela (povezanost je najviša kod najtežih nasilničkih zločina – ubistava, silovanja, teških telesnih povreda i nasilja u porodici)
- vrste pića (najviša povezanost je sa pivom)
- geografsko područje (u Rusiji je najviša povezanost, dok je u nordijskim zemljama viša u odnosu na zemlje na jugu Evrope)
- pol (viša je kod muškaraca nego kod žena).<sup>17</sup>

## 1. CILJ I METOD ISTRAŽIVANJA

Ovim istraživanjem smo želeli da dođemo do podataka o: 1. povezanosti upotrebe alkohola i partnerskog nasilja; 2. povezanosti tradicionalnih stavova o partnerstvu i porodici (rodnoj podeli uloga i društveno konstruisanom verovanju o ponašanju partnera) sa tolerisanjem i neprijavlivanjem nasilja.

Pošli smo od sledećih hipoteza:

- 
- 14 Ovo je *muški posao*. Muškarci očito imaju „monopol” i u vršenju nasilja nad ženama.
- 15 Prema nekim istraživanjima devojke koje su članice muško-ženskih bandi i ponašaju se „kao muškarci”, nemaju isti status kao dečaci, jer je njihov „maskulinitet” drugačiji i potčinjen muškarcima. Masserschmidt /1993/ prema: Đ. Ignjatović /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, pp. 437–438.
- 16 R. Roth, D. Eckberg, C. Hughes Dayton, K. Wheeler, J. Watkinson, R. Habreman /2008/: The Historical Violence Database A Collaborative Research Project on the History of Violent Crime, Violent Death, and Collective Violence, *Historical Methods*, 41, 2, p. 82.
- 17 Ignjatović /2011/: p. 196. prema: S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić /2018/: Zloupotreba alkohola i partnersko nasilje u Srbiji: primeri institucionalne podrške – in: *Pojedinac i grupa u terapiji bolesti zavisnosti* (A. Čekerevac, P. Nastasić, eds), Beograd: Zajednica klubova lečenih alkoholičara Srbije, pp. 92–107.

- partnersko nasilje je češće ukoliko nasilnik konzumira alkohol
- partnersko nasilje češće trpe manje obrazovane i materijalno zavisne žene u ruralnim područjima
- žene koje podržavaju tradicionalne stavove o partnerstvu i porodici ređe prijavljuju nasilje, a čak ga i normalizuju

Istraživanje je rađeno na uzorku koji je bio reprezentativan. Njega je činilo 2.406 žena, starosti od 18 do 75 godina. Formiran je od strane istraživača SeConS – grupe za razvojnu inicijativu<sup>18</sup> koji su koristili dva Upitnika. Jedan je sadržao 26 pitanja o domaćinstvu – demografske i socioekonomske varijable, a drugi, koji se sastojao od 143 pitanja, varijable o nasilju i zdravlju. Uzorak smo podelili na dva poduzorka po kriterijumu prisustvo/odsustvo (zlo)upotrebe alkohola u porodici. Naime, zahvaljujući pitanjima – *Da li neko od ukućana, ili Vaš partner, ima problem sa alkoholom (često ili redovno pije)?*, prepoznali smo dve grupacije porodica. Izdvojile su se porodice u kojima je prisutan problem sa alkoholom (PSPA, N=211) i one u kojima nije prisutan problem sa alkoholom (PBPA, N=2.195). Uzorak porodica u kojima je prisutan problem sa alkoholom je 211.

S obzirom da u Srbiji postoji visok stepen društvene i porodične tolerantnosti na pijenje muškaraca, smatramo da su podatke o pijenju dale samo one ispitanice u čijim je porodicama (ranije i sada) već duže vremena prisutna zavisnost od alkohola, ali nismo imali dovoljno podataka da ovo i dokažemo. Zato se u tekstu najčešće i koristi termin upotreba (konzumacija) i zloupotreba alkohola.

## 2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

### 2.1. Sociodemografske karakteristike ispitanica

Žene koje žive u porodicama u kojima je prisutan problem sa alkoholom (PSPA) razlikuju se prema obrazovnoj strukturi, zaposlenosti i oblasti življenja, u odnosu na žene iz porodica u kojima ovog problema nema (PBPA). U PSPA je značajan broj žena sa nepotpunom osnovnom i osnovnom školom, čak 20.4%, dok 15% imaju više i visoko obrazovanje. Među ženama iz porodica sa problemom manje je onih sa visokim obrazovanjem (6.7% prema 14%) u odnosu na žene iz porodica bez problema (66.6% prema 46.6%).<sup>19</sup> Među ženama iz PSPA je veći udeo onih koje materijalni položaj svog domaćinstva ocenjuju veoma nepovoljan<sup>20</sup> (85,2% prema 72.3%) u odnosu na žene iz PBPA.

18 Dobijena je dozvola za korišćenje baze podataka od istraživača SeConS grupe.

19 Prema istraživanju rađenom u Beogradu, žene sa osnovnim i srednjim odrazovanjem su češće žrtve fizičkog i seksualnog nasilja u odnosu na žene sa višim i visokim obrazovanjem. Autonomni ženski centar Beograd i SZO (S. Otašević, ed.) /2005/: *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*, Beograd.

20 „Jedva sastavljaju kraj s krajem ili imaju dovoljno samo za osnovne stvari” (formulacije u upitniku).

Partneri, koji imaju problem sa alkoholom u najvećem broju su završili srednje stručne škole (za radnička zanimanja KV i VKV i za tehničare i službenike), dok je najmanji broj sa višim i visokim obrazovanjem.

Oko 40% žena, čiji partneri imaju problem sa alkoholom, su nezaposlene. Muškarci su zaposleni i uglavnom zarađuju više od žena, ali ipak u 25% porodica žene više zarađuju<sup>21</sup> u odnosu na muškarce. U jednoj četvrtini porodica se dešava da član, uglavnom partner, potroši sav novac, te porodica ostaje tog meseca bez osnovnih potreba.<sup>22</sup> Najveći broj porodica u kojima je prisutan problem sa alkoholom žive na selu, potom je zastupljenost raspoređena različito po većim i manjim gradovima, dok je broj PSPA manji nego na selu, ali ipak značajan u užem i širem delu Beograda. Dakle, skoro polovina ispitanica nema dovoljno resursa (obrazovnih, materijalnih) što dodatno učvršćuje tradicionalne rodne uloge i povećava asimetriju.

## 2.2. Zlostavljanja u porodicama sa i bez problema sa alkoholom

Prema Porodičnom zakonu RS iz 2005., čl. 197 nasilje u porodici se definiše kao „ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice”. Uključuje različite oblike nasilja (pokušaj nanošenja i nanošenje telesnih povreda, prisiljavnje na seksualni odnos, ograničavanje slobode, vređanje...). Mere zaštite (čl.198) koje se primenjuju su, između ostalih, iseljenje iz stana, zabrana približavanja, zabrana pristupa oko mesta stanovanja i rada (žrtve nasilja). Mera zaštite prestaje ukoliko prestanu razlozi zbog kojih je mera bila određena.<sup>23</sup>

- 21 U nekim zemljama je primećeno da se partnersko nasilje povezuje, kako sa upotrebom alkohola, tako i sa većom finansijskom moći žena – žrtava u odnosu na njihove muževe. Primer su postsovjetske zemlje i zemlje sa visokom nezaposlenošću. Ovakav nalaz je veoma značajan i valjalo bi ga proveriti i u Srbiji. Međutim, najveći problem je visoka tolerantnost društva prema nasilju nad ženama koja je utiče na veću stopu partnerskog nasilja u, npr. Bangladešu, Indiji, Peruu, Moldaviji i Ukrajini. L. Ismayilova /2015/: Spousal Violence in 5 Transitional Countries: A Population-Based Multilevel Analysis of Individual and Contextual Factors, *American Journal of Public Health*, 105, 11, pp. 12–22.
- 22 Konzumacija alkohola od strane partnera može da bude jedan od načina za smanjenje stresa, ali verujemo da je u ovom slučaju u pitanju zavisnost od alkohola, koja dovodi do ozbiljnih porodičnih, socijalnih, psihičkih i drugih posledica.
- 23 Obavezno lečenje alkoholičara je jedna od 11 mera bezbednosti u Krivičnom zakoniku Republike Srbije, koja se izriče učinocu koji je zavisnik od alkohola i kod koga postoji ozbiljna opasnost da će zbog zavisnosti i dalje vršiti krivična dela. Ukoliko se mera izvršava na slobodi ne može da traje duže od 2 godine. Prema istraživanju (M. Milićević, Lj. Ilijić, N. Vujičić /2019/: Mere bezbednosti medicinskog karaktera: krivičnopravni okvir i problemi u praktičnoj primeni – in: *Kazneno pravo i medicina* (I. Stevanović, N. Vujičić, eds.), Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, pp. 169–171) raste broj dobijenih mera obaveznog lečenja alkoholičara zbog nasilja u porodici (od 39.2% u toku 2016. na 47.9% u toku 2017), koje je uzrokovano usvajanjem Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. Ova mera bezbednosti u praksi, trajala je od 9 dana do 2 godine i 7 meseci. Autori ističu postojanje problema pri proceni zavisnosti od alkohola, te da je jedan broj osuđenih pogrešno procenjen, tj. smešten u kategoriju alkoholičara, a da su u stvari pri činjenju dela bili u alkoholisanom stanju. Ispitanici (psihijatri) su predložili komisijsko veštačenje radi otklanjanja grešaka.



Iz perspektive sociološkog pristupa, nasilje je zasnovano na *asimetričnim odnosima moći* i uključuje raznovrsne oblike pretnji i povreda, ugrožava život i dostojanstvo osobe.<sup>24</sup> Nasilje se shvata *kao vrsta društvenog odnosa* (sadrži subjekat, objekat akcije i samu akciju) u kome je delanje (ili odsustvo delanja) jednog aktera prema drugom *škodljivo, povređujuće*, jer može direktno ili indirektno da umanjuje njegove/njene mogućnosti ili spreči ostvarivanje njegovih/njenih potencijala.

Prema istraživanjima partnersko nasilje nad ženama je u velikom procentu prisutno u našoj zemlji. Nažalost, dobijeni podaci nisu *konačna cifra* već je tamna brojka nasilja u partnerskim odnosima veoma visoka. Jedno od njih nalazi da je svaka druga žena viktimizovana psihološkim, a svaka treća fizičkim nasiljem od strane člana porodice, a najčešće od strane (van)bračnog partnera<sup>25</sup>. Istraživanje rađeno u Vojvodini nalazi da je 35,1% žena viktimizovano u porodici, fizički ili seksualno, dok je 53,6% nasilnika u trenutku činjenja nasilja bilo pod dejstvom alkohola, ali da su u pitanju partneri „koji su stalni, a ne situacioni konzumenti alkohola”.<sup>26</sup>

Istraživači<sup>27</sup> su prepoznali više rizičnih faktora za nasilje: socio-ekonomski položaj (izloženost domaćinstva materijalnoj deprivaciji i siromaštvu), ekonomsku zavisnost žena i vrednosne orijentacije partnera. Ipak, kao posebno rizični faktori su izdvojeni: zavisnost od alkohola i droga i učesće u ratovima 1990-ih nekog od članova porodice.

Najveći broj naših ispitanica iz PSPA ističe da su žrtve psihičkog nasilja (oko 30%), potom ekonomskog (17%), fizičkog (13.2%) i seksualnog (2.4%). Znatno veći broj žena, međutim je doživelo zlostavljanje u odnosu na broj onih koje se smatraju žrtvom ovakvog čina. Na primer, verbalno je zlostavljano 75% ispitanica, fizički oko 50%, oko 30% je doživelo zabranu da izađu iz kuće ili odu u posetu kod rođaka, seksualno 7%. Primećene su velike razlike između porodica sa i bez problema sa alkoholom. U PBPA skoro je četiri puta manje verbalnog nasilja i tri puta manje žena je doživelo zabranu da izađu iz kuće.

Na sledećoj tabeli dati su podaci iz celokupnog uzorka (2.406) o različitim vrstama zlostavljana nad ženama u porodicama u kojima postoji problem sa alkoholom (211) i u onima koje taj problem nemaju (2.195). Nađena je statistički značajna razlika u svim oblicima zlostavljanja.

24 Galtung /1969, 1990/ prema: M. Babović /2010/: *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISIFF, SeConS, p. 341.

25 Ignjatović /2011/ prema: M. Ljubičić, S. Dragišić Labaš /2016/: Nasilje među partnerima i (zlo) upotreba alkohola: tri studije slučaja –in: *Faramakoterapija bolesti zavisnosti: kritički aspekti* (A. Čekerevac, A. Vujošević, eds.) Beograd, Zajednica klubova lečenih alkoholičara Srbije, pp. 93–111.

26 V. Nikolić-Ristanović, Lj. Stevković /2010/: Karakteristike fizičkog i seksualnog nasilja u porodici – analiza poslednjeg slučaja – in: *Nasilje u porodici u Vojvodini* (V. Nikolić – Ristanović, ed), Novi Sad, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

27 M. Babović, K. Ginić, O. Vuković /2010/: *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, SZRN, Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.

Tabela 1. Udeo žena koje su izložene različitim oblicima nasilja prema tipu porodice u pogledu prisustva problema sa alkoholom, 2010, Centralna Srbija, u %

	Porodice bez problema sa alkoholom (N=2195) %	Porodice sa problemom sa alkoholom (N=211) %
Udeo žena koje su doživele psihičko nasilje tokom prethodne godine	29.1	59.2
Udeo žena koje su doživele psihičko nasilje tokom života	45.2	85.3
Udeo žena koje su doživele fizičko nasilje tokom prethodne godine	8.7	28.4
Udeo žena koje su doživele fizičko nasilje tokom života	18.5	54.5
Udeo žena koje su doživele seksualno nasilje tokom prethodne godine	0.7	5.7
Udeo žena koje su doživele seksualno nasilje tokom života	2.8	14.2

Hi-kvadrat =80.639, Kramerovo V=0.183, p=0.000

Hi-kvadrat =123.986, Kramerovo V=0.227, p=0.000

Hi-kvadrat =80.231, Kramerovo V=0.183, p=0.000

Hi-kvadrat =147.098, Kramerovo V=0.247, p=0.000

Hi-kvadrat =41.144, Kramerovo V=0.131, p=0.000

Neprihvatanje *postajanja žrtvom* verovatno utiče i na nepreduzimanje mera lične zaštite. Zato se samo 14% ispitanica obraćalo različitim institucijama i organizacijama za pomoć. Najviše žena je navelo sledeće institucije, kojima po njihovom saznanju, mogu da se obrate i dobiju različite vrste pomoći: policija, Centar za socijalni rad, sigurna kuća. Oko 10% žena ne zna kome bi se obratile, dok 4% misli da takve institucije ne postoje. Oko 40% žena koje su trpele nasilje nikada se nisu obraćale policiji. Najviše žena je izjavilo da je policija na njihov poziv došla, porazgovarali su sa njima i otišli, a u samo nekoliko slučajeva odveli napadača u stanicu ili ga smirili. Takođe su, ali u malom broju, podneli krivičnu ili prekršajnu prijavu.<sup>28</sup>

Šire istraživanje nasilja u porodici, rađeno u sedam zemalja Zapadnog Balkana (Hrvatska, Albanija, BiH, Makedobija, Crna Gora i Srbija), nalazi da se nasilje u različitom broju prijavljuje u ovim zemljama. U Srbiji je policiji prijavljeno samo 16,5% slučajeva nasilja u porodici, dok se Centrima za socijalni rad obratilo 9,6% žrtava, a nevladinim organizacijama za podršku žrtvama 2,4%. Znatno veći broj žena je odbio da učestvuje u istraživanju o prisutnosti nasilja u porodici u Srbiji (38,6%) nego npr. u Makedoniji (5,1%). Ovi podaci mogu da ukažu na nespremnost žena da govore o nasilju u porodici, ali mogu biti i rezultat nižeg nivoa poverenja u institucije u srpskom društvu.<sup>29</sup>

28 Podaci se odnose na 2010. godinu.

29 V. Nikolić-Ristanović, M. Dokmanović /2006/: *International Standards on Domestic Violence and Their Implementation in the Western Balkans*, Beograd.

### 2.3. Tradicionalni stavovi i neprijavlivanje nasilja u PSPA

Ispitivanjem stavova žena prema porodičnim ulogama, „prirodnim” podelama karakterističnim za patrijarhalne porodice i odnosa prema deci, želeli smo da saznamo koliko porodica u ovom izdvojenom uzorku (PSPA), kao i u celom uzorku čine one koje se mogu svrstati u tradicionalne.

Oko 60% žena iz PSPA smatra da je prirodnije da ukoliko je jedan supružnik zaposlen, to bude muškarac i da kućni poslovi „prirodno” odgovaraju ženama. Muškarcima su bliskiji javni, a ženama privatni poslovi, misli 30% ispitanica. Sa stavom da „mišljenje žena treba da bude važno isto koliko i mišljenje muškarca” slaže se 53.5% ispitanica, ali 30% potvrđuje da muškarac treba da ima poslednju reč u kući. Više od jedne trećine ispitanica veruje da majke treba više da odlučuju o vaspitanju dece i da više treba nadzirati i štititi devojčice u odnosu na dečake, dok se za telesno kažnjavnije zalaže oko 25% ispitanica. „Porodični život ispašta” ukoliko se žena zaposli smatra 25%, ali iako je zaposlena „ona pre svega želi dom i porodicu” (40%). Porodica je važnija od ličnih ambicija potvrđuje 44%, kao i da je žena domaćica ispunjena isto koliko i zaposlena žena (26%). Uspešan brak zavisi, pre svega, od žene, smatra 26.5% ispitanica. Dakle, dobijeni podaci ukazuju da između jedne četvrtine do preko jedne polovine žena podržava patrijarhalnu podelu uloga i obaveza, a u skladu sa tim verovanjima *usklađuju* i svoje ponašanje.

Analiza celog uzorka pokazuje da se veliki broj ispitanica, donekle i u potpunosti slaže sa stavom da je *prirodnije* da muškarac bude zaposlen, nego žena (oko 60%), ali ipak žene iz ruralnih delova u duplo većem broju zastupaju ovakvo mišljenje u odnosu na žene iz urbanih područja.

**Tabela 2.** Stav ispitanica prema zaposlenosti supružnika

		Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.					Ukupno
		uopšte se ne slažem	donekle se ne slažem	nit se slažem niti se ne slažem	donekle se slažem	u potpunosti se slažem	
Pol	Ženski	660	291	92	508	757	2308
Ukupno		660	291	92	508	757	2308

Takođe je ovakav stav znatno prisutniji kod žena koje nisu vlasnice stanova/kuća, već su to njihovi partneri. Takođe prema novijim istraživanjima<sup>30</sup> veliki broj muškaraca (očeva) podržava tradicionalna uverenja. Na primer, 2/3 ispitanika – da je prirodnije da ukoliko jedan supružnik radi to bude muškarac i polovina – da je žena ispunjena jedino ukoliko postane majka.

**Tabela 3.** Stav ispitanica prema rodnoj подели poslova u domaćinstvu

		Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama					Ukupno
		uopšte se ne slažem	donekle se ne slažem	nit se slažem niti se ne slažem	donekle se slažem	u potpunosti se slažem	
Pol	Ženski	578	370	59	667	624	2298
Ukupno		578	370	59	667	624	2298

Zanimljiv je podatak da se samo 13.7% žena iz PSPA slaže sa stavom „da je bolje biti u lošem braku nego biti sam”. Dakle, žene ostaju u brakovima u kojima postoji problem sa alkoholom i različite vrste zlostavljanja i očito takvo partnerstvo ne smatraju dovoljno lošim. Društveno i kulturno očekivano i *normalizovano* pijenje muškaraca<sup>31</sup>, uz povremenu primenu fizičke sile prema partnerki ili drugih oblika zlostavljanja, normalizovano je i od strane jednog broja žena. Svi zajedno održavaju disfunkcionalni porodični sistem koji se svakako u tradicionalnim društvima smatra *funkcionalnim*.

## ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir nepovoljniju materijalnu situaciju žena iz PSPA, veću nezaposlenost i niže obrazovanje u odnosu na žene iz porodica čiji partneri nemaju problem sa alkoholom, razlog za ostajanje u disfunkcionalnoj zajednici jeste delom ekonomska zavisnost, ali su to, pre svega, tradicionalna uverenja i dalje u velikoj meri prisutna u bračnim dijadama u Srbiji. Postoji nekoliko teorija koje bi mogle da se uključe u razmatranje ovog fenomena.

Prema teoriji resursa, sa povećanjem resursa supruge (partnerke) povećaće se i njena moć, smanjiti asimetrija i promeniti dotadašnja podela porodičnih uloga. Prema teoriji patrijarhata, povećanje resursa žena, neće promeniti asimetriju, dok prema teoriji partnerske i porodične dinamike uspostavljanje odnosa između partnera neće zavisiti ni od resursa, ni od sistema vrednosti, već od specifičnih odnosa koje partneri uspostavljaju<sup>32</sup>. Prema našem istraživanju i psihoterapijskoj praksi<sup>33</sup> parovi koji su uspostavili asimetriju u periodu kohabitacije, ulaskom u brak ovaj odnos mogu da menjaju, i „nove obrasce partnerstva” zamene „starim”, posebno u fazi životnog ciklusa – „porodica sa malim detetom”. Muškarci su nosioci *vraćanja na stare*, patrijarhalne obrasce i povećanje asimetrije. Stanojević u studiji o novom očinstvu u Srbiji (2018) takođe dolazi do podataka da se ulaskom u brak i rađanjem deteta povećava asimetrija i supružnici preuzimaju tradicionalne rodne uloge.

Partnerstva u Srbiji su još uvek više tradicionalna nego moderna, a vreme kada uspostavljanje odnosa između partnera neće zavisiti ni od resursa, ni od sistema vrednosti, bar u većem broju, treba *sačekati*. Pešić<sup>34</sup> je ispitujući rasprostranjenost patrijarhalnih vrednosnih orijentacija u društvima Zapadnog Balkana (Srbija, Al-

31 Još je od 19. veka u Srbiji *uživanje* u alkoholu i konzumiranje na javnom mestu bilo isključivo *muško zadovoljstvo*. Žene nisu učestvovala u ovakvim događajima. Brojni „užici i poroci” poput pijenja alkohola i opijanja, kockanja, pušenja cigareta smatrani su *muškim*. Postojalo je verovanje u narodu da je nekorišćenje alkohola od strane muškaraca (treznost) opasnost po zdravlje i put u bolest. Jovanović /2006/: p. 581 prema: S. Dragišić Labaš /2012/: *Čovek i alkohol u društvu – od podsticanja do odbacivanja*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu Filozofskog Fakulteta i Čigoja.

32 D. Stanojević: *op. cit.*, p. 72.

33 S. Dragišić Labaš /2014/: Rođenje deteta i kriza partnerstva: prikaz slučaja i partnerska terapija, *Sociologija*, Vol. LVI, No 4, pp. 474–494.

34 J. Pešić /2009/: Patrijarhalnost na Zapadnom Balkanu, komparativna analiza vrednosnih orijentacija – in: *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi* (A. Milić, S. Tomanović, eds.) Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja štampa.

banija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija) došla do podataka o zastupljenosti tradicionalne orijentacije u podeli uloga u privatnoj sferi, tako da *porodica ostaje mesto za dominaciju rodne neravnopravnosti*. Autorka iznosi zaključak da društveno-ekonomski razvoj i proces modernizacije nisu u linearnoj vezi sa promenama vrednosnih orijentacija u navedenim zemljama.

Moderna porodica u Srbiji i dalje predstavlja „novu sliku starih odnosa „, i to odnosa nejednakosti, dominacije i vladanja od stane muškaraca, tako da se za sada još uvek nalazi u procepu između nedovršene modernizacije i prvih iskoraka u postmoderne forme.<sup>35</sup> Moderna porodica živi sa ovom kontradikcijom, a kako je govorila Anđelka Milić<sup>36</sup> borba ni do danas nije okončana<sup>37</sup>.

Žene iz alkoholičarskih porodica su posebno ugrožene, jer se rodno zasnovano nasilje kombinuje sa supstancom, koja već postojeće tolerantne socijalne stavove prema nasilju nad ženama *omekšava* i dovodi do većeg gubitka kontrole zavisnika (koja je inače slaba). Stoga bi bilo korisno razmisliti o nekim izmenama i dopunama Porodičnog zakona RS (2005) čl. 198. Ukoliko se iz kuće udalji član koji je zavisnik od alkohola, postavlja se pitanje šta dalje raditi, jer „mera zaštite prestaje ukoliko prestanu razlozi zbog kojih je mera bila određena”.

Alkoholizam dovodi do niza posledica, a u našem slučaju je u pitanju partnersko nasilje. Bez lečenja alkoholizma (u trajanju od najmanje dve godine) važni „razlozi” ne prestaju. Dalje, važno je da u lečenju učestvuje cela porodica, a ukoliko supruga želi da bude saradnik (praksa pokazuje da veliki broj žena učestvuje u terapiji), da li nasilnika treba izdvojiti iz porodice. Ovo je kratkoročno rešenje. Žene često i prijavljuju nasilje nadajući se lečenju i promenama i ne žele razdvajanje i razvod. Stoga se treba pozabaviti nekim složenijim, ali korisnijim merama, korisnim kako za žrtvu/e partnerskog i porodičnog nasilja, tako i za nasilnika. Pored toga, što ostaju drugi značajni faktori (opisani u radu) koji dovode do partnerskog nasilja, naši i rezultati drugih studija u Srbiji, ukazuju da je *alkohol faktor nasilja*.

## LITERATURA

- Autonomni ženski centar Beograd i SZO (S. Otašević, ed.) /2005/: *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*, Beograd, Mardox.
- Babović M. /2010/: *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISIFF, SeConS.
- Babović M., Ginić K., Vuković O. /2010/: *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, SZRN, Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.
- Doyle J., Paludi M. /1995/: *Sex and Gender, The Human Experience*, Madison, Wisconsin: Brown and Benchmark.
- Dragišić Labaš S., Ljubičić M. /2018/: Zloupotreba alkohola i partnersko nasilje u Srbiji: primeri institucionalne podrške – in: *Pojedinac i grupa u terapiji bolesti zavisnosti* (A.

35 A. Milić /2010/: Porodične vrednosne orijentacije – vrednosni raskol – in: *Vreme porodica, Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji* (A. Milić i sarad., eds.) Beograd, Čigoja štampa.

36 A. Milić: *ibid.*

37 S. Dragišić Labaš /2014/: *op. cit.*

- Čekerevac, P. Nastasić, eds), Beograd: Zajednica klubova lečenih alkoholičara Srbije, pp. 92–107.
- Dragišić Labaš S. /2014/: Rođenje deteta i kriza partnerstva: prikaz slučaja i partnerska terapija, *Sociologija*, Vol. LVI, No 4, pp. 474–494.
- Dragišić Labaš S. /2012/: *Čovek i alkohol u društvu – od podsticanja do odbacivanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu Filozofskog Fakulteta i Čigoja.
- Galvani S. /2004/: Responsible disinhibition: Alcohol, men and violence to women, *Addiction Research and Theory* 12, 4, pp. 357–371.
- Ignjatović Đ. /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ismayilova L. /2015/: Spousal Violence in 5 Transitional Countries: A Population-Based Multilevel Analysis of Individual and Contextual Factors, *American Journal of Public Health*, 105, 11, pp. 12–22.
- Ljubičić M., Dragišić Labaš S. /2016/: Nasilje među partnerima i (zlo)upotreba alkohola: tri studije slučaja –in: *Faramakoterapija bolesti zavisnosti: kritički aspekti* (A. Čekerevac, A. Vujošević, eds.) Beograd, Zajednica klubova lečenih alkoholičara Srbije, pp. 93–111.
- Milić A. /2010/: Porodične vrednosne orijentacije – vrednosni raskol – in: *Vreme porodica, Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji* (A. Milić i sarad., eds.) Beograd, Čigoja štampa.
- Milićević M., Ilijić Lj., Vujičić N. /2019/: Mere bezbednosti medicinskog karaktera: krivično-pravni okvir i problemi u praktičnoj primeni – in: *Kazneno pravo i medicina* (I. Stevanović, N. Vujičić, eds.), Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nikolić-Ristanović V., Dokmanović M. /2006/: *International Standards on Domestic Violence and Their Implementation in the Western Balkans*, Beograd, Izdavačko grafičko preduzeće „Prometej”.
- Nikolić-Ristanović V., Stevković Lj. /2010/: Karakteristike fizičkog i seksualnog nasilja u porodici – analiza poslednjeg slučaja – in: *Nasilje u porodici u Vojvodini* (Nikolić – Ristanović V., eds), Novi Sad, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Pešić J. /2009/: Patrijarhalnost na Zapadnom Balkanu, komparativna analiza vrednosnih orijentacija – in: *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi* (A. Milić, S. Tomanović, eds.) Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja štampa.
- Porodični zakon Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 18/2005.
- Ricer Dž. /2012/: *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd, JP Službeni glasnik.
- Roth, R., Eckberg, D., Hughes Dayton, C., Wheeler K., Watkinson J., Habreman R. /2008/: The Historical Violence Database A Collaborative Research Project on the History of Violent Crime, Violent Death, and Collective Violence, *Historical Methods*, 41, 2, pp. 81–97.
- Salloum I., Daley D., Thase M. /2000/: *Male Depression, Alcoholism and Violence*, London, Martin Dunitz.
- Stanojević D. /2018/: *Novo očinstvo u Srbiji, Sociološka studija o praksama i identitetima roditelja*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, JP Službeni glasnik.

*Sladana Dragišić-Labaš*<sup>\*38</sup>

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

INTIMATE PARTNER VIOLENCE,  
TRADITIONAL ATTITUDES AND  
ALCOHOL USE IN SERBIA

SUMMARY

This paper explores the link between alcohol use and traditional family attitudes in the context of intimate partner violence against women in Serbia. This form of violence can be understood as a way to consolidate and preserve power against women. A feminist approach is hence significant in dealing with this serious social problem. According to feminist theories that we refer to, physical force serves to establish control and is considered the most important male resource of power, especially in patriarchal societies. Power is understood as structurally conditioned and supported. For centuries, access to „kafanas” (pubs) and alcohol consumption has been granted exclusively to men. Alcohol use and physical force thus became the most important resources of male power, especially because violence supported by alcohol use was justified and almost taken as a given within the domestic sphere. Still today, traditional family attitudes further support violent behavior, preventing the victims from reporting abusers. The survey on violence against women was conducted on a sample of 2406 women aged 18–75. A sample of families with alcohol problems was identified (211) and compared to the sample that did not include alcohol use (2195). The findings confirmed a significant association of partner violence with alcohol use and the infrequency of reporting partner abuse by victims who support traditional attitudes. Male abusers who consume alcohol and traditionally socialized female victims together maintain a dysfunctional marital dyad.

**Key words:** intimate partner violence, alcohol use, traditional attitudes, feminist approach.

Igor Vuković\*<sup>39</sup>

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

## O IZVESNIM NEDOUMICAMA U POGLEDU KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE OD PRANJA NOVCA

**Apstrakt:** I pored više radova posvećenih poslednjih godina krivičnom delu pranja novca, pojedina pitanja granica njegove kriminalne zone i dalje su aktuelna. Pored podsećanja na najznačajnije tačke sporenja, autor naročito razmatra pitanja subjektivne strane dela i oblik koji podrazumeva da pranje novca može biti učinjeno i sa imovinom koju je učinilac sam pribavio kriminalnom delatnošću. Posebna pažnja posvećena je i pitanju eventualnog sukoba interesa branioca, u slučaju da postoji sumnja da primljeni honorar potiče od kriminalne delatnosti okrivljenog.

**Ključne reči:** pranje novca, kontaminacija imovine, nekažnjivo naknadno delo, branilac

Pranje novca predstavlja uobičajeni naziv za proces prikrivanja postojanja, izvora ili upotrebe plodova kakve ranije kriminalne aktivnosti, koje ima za cilj da protivpravnu imovinsku korist unese u redovne privredne i finansijske tokove kao legalnu imovinu. Upravo ovaj prevarni momenat unošenja „prljavog novca” u legalne tokove gradi kriminalnu ne vrednost ovog delikta. Iako se inicijalno ovaj pojam neraskidivo povezivao sa organizovanim kriminalitetom i borbom protiv trgovine narkoticima, i premda je i danas reč o fenomenu koji se uglavnom vezuje za delatnost organizovanih kriminalnih grupa, njegova kriminalna zona, bar iz ugla domaćeg zakonodavnog rešenja, nije nužno ograničena na određenu podgrupu krivičnih dela, niti isključivo na teška dela. Osim što ima za cilj razotkrivanje strukture i puteva organizovanog kriminaliteta i eliminisanje materijalnog poticaja za njegov dalji razvoj, u međuvremenu se ovi ciljevi prošireni i na suzbijanje terorizma.

---

\* Redovni profesor, igorvu@ius.bg.ac.rs. Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na projektu 'Identitetski preobražaj Srbije' Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.



## UVODNA RAZMATRANJA

Kako se u razmatranju dostupnih mehanizama protiv organizovanog kriminaliteta došlo do zaključka da je njegovo delotvorno suzbijanje moguće samo onemogućavanjem ubacivanja plodova kriminalne delatnosti u privredni promet, već krajem 80-tih godina XX veka na međunarodnom planu s tim u vezi dolazi do prvih aktivnosti. Tako Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci od 1988. godine (tzv. Bečka konvencija, ratifikovana 1990. godine)<sup>1</sup> nalaže da strane potpisnice kao krivično delo propišu i konverziju ili prenos imovine, uz znanje da je takva imovina stečena nezakonitim prometom opojnim drogama ili psihotropnim supstancama, u cilju prikrivanja ili netačnog prikazivanja nezakonitog porekla imovine, kao i inkriminisanje prikrivanja ili netačnog prikazivanja prave prirode, porekla, mesta nalaženja, raspolaganja, kretanja, vlasništva, ili prava u vezi sa imovinom, uz znanje da je takva imovina stečena na osnovu definisanih delikata, ili učešćem u njima. Na unošenje inkriminacije u evropska zakonodavstva veliki značaj imala je Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom od 1990. godine (tzv. Strazburška konvencija, ratifikovana 2002. godine). Trenutno je u Evropskoj uniji relevantna i tzv. Četvrta direktiva za sprečavanje upotrebe finansijskih institucija u svrhu pranja novca ili finansiranja terorizma (Direktiva 2015/849). U svakom slučaju, u pitanju je *par excellence* međunarodno krivično delo, tako da na njegovo obličje u nacionalnom zakonodavstvu odlučan uticaj imaju međunarodni ugovori iz ove oblasti. Pranje novca je uvedeno u naše krivično zakonodavstvo 2001. godine, Zakonom o sprečavanju pranja novca.<sup>2</sup> Ovaj izvorni opis je bio nomotehnički loše uobličen i praćen nizom nejasnoća.<sup>3</sup> Unošenjem inkriminacije u Krivični zakonik 2005. godine,<sup>4</sup> pranje novca postaje deo osnovnog krivičnog zakonodavstva.

Zaštitna svrha inkriminacije pranja novca (čl. 245 KZ) podrazumeva onemogućavanje unošenja plodova organizovanog i drugih srodnih formi kriminaliteta u legalne finansijske tokove, kako bi se odsekla mogućnost da se tako pribavljena korist dalje investira i tako „opere”. Objekt zaštite utoliko predstavlja privredni i finansijski sistem, pa je u našem pravu pranje novca svrstano u krivična dela *protiv privrede* (glava XXII KZ). Osim onemogućavanja unošenja u promet „kontaminirane” imovine, cilj inkriminacije je i svojevrsno ekonomsko „izolovanje” učinioca predikatnog dela. Imajući u vidu da obeležje dela podrazumeva znanje da imovina potiče od kriminalne delatnosti, u uporednoj doktrini se ističe da se njime štiti i prethodnim delom povređeno dobro.<sup>5</sup> U tom smislu, čini nam se preciznijom konstatacija, koja

1 „Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 14/90.

2 „Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 53/01.

3 Vid. detaljnije M. Đorđević /2016/: Pranje novca u srpskom krivičnom pravu, *Crimen*, № 2, pp. 139–141.

4 „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

5 Tako npr. S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>, u: W. Joecks, K. Miebach (Hrsg.), *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch*, München, § 261, 12. Prema nemačkom rešenju, osnovni zaštitni objekt pranja novca (čl. 261 dStGB) je pravilno funkcionisanje pravosuđa, tačnije onemogućavanje da ono oduzme plodove kriminalne delatnosti.

zaštitnu svrhu delikta proširuje na neophodnost oduzimanja imovine kriminalnog porekla, što inkriminaciju po smislu približava institutima oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom i imovine proistekle iz krivičnog dela.<sup>6</sup>

Nezavisno od snažnog međunarodnog poticaja da se pranje novca uobličilo kao samostalna inkriminacija, treba naglasiti da razlozi njenog uvođenja nisu bili inicirani kakvom nesumnjivom pravnom prazninom, imajući u vidu da su u pozitivnom pravu i ranije postojale inkriminacije koje su kažnjavale pribavljanje plodova nekog prethodnog krivičnog dela (prikriivanje iz čl. 221 KZ) ili zametanje tragova koji onemogućavaju otkrivanje učinioca (čl. 333 KZ). To naročito važi za srpsko pravo, budući da se prema vladajućem gledištu u našoj doktrini krivično delo prikriivanja odnosilo ne samo na plodove imovinskih, već svih krivičnih dela. Osim toga, delikt prikriivanja nije pokrivaio isključivo imovinu neposredno pribavljenu krivičnim delom, već je uključivao i izvesne njene surrogate (ono što je za stvar pribavljenu delom dobijeno prodajom ili zamenom). Iako srpsko zakonodavstvo nije moglo ostati izvan uporednih tendencija, i dalje ostaje složeno pitanje jasnog razgraničenja pranja novca sa drugim sličnim deliktima.

Zakonski opis pranja novca oslanja se na odredbe *Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma*,<sup>7</sup> kojim se ustanovljavaju naročite dužnosti banaka, ovlašćenih menjača, poreskih savetnika, brokersko-dilerskih društava, društava za osiguranje i drugih finansijskih institucija na planu identifikacije, pribavljanja i procene verodostojnosti informacija u pogledu porekla imovine ili namene transakcija, čime se imenovanim subjektima nameće aktivna uloga u suzbijanju pranja novca.<sup>8</sup> Posebne dužnosti nastaju pri vršenju jedne ili više međusobno povezanih transakcija u iznosu od 15.000 evra (5.000 evra u slučaju da se radi o obvezniku koji vrši menjačke poslove, odnosno 2.000 evra u slučaju da se radi o priređivaču igara na sreću), u slučaju *osnova sumnje* (skupa činjenica koje *posredno* ukazuju) da se u vezi sa strankom ili transakcijom radi o pranju novca ili o finansiranju terorizma, ili u pogledu istinitosti ili verodostojnosti pribavljenih podataka o stranci i stvarnom vlasniku. Imajući u vidu detaljno regulisanje pranja novca ovim propisom, i činjenicu da i ZSPNFT polazi od njegovog identičnog pojma (čl. 2, st. 1), tumačenje obeležja ovog krivičnog dela mora uzeti u obzir i odredbe sadržane u ovom zakonu.

Objekt radnje dela je *imovina*. Kako je u prirodi pranja novca nastojanje da se različitim finansijskim transakcijama prikriju tragovi kriminalne aktivnosti, razumljivo je da postoji interes da se pojam objekta radnje ovde postavi što šire. Iako se u imenovanju fenomena isključivo pominje novac, u obzir dolaze i druge imovinske vrednosti. U praksi se uglavnom radi o gotovinskom novcu, vrednosnim papirima, nekretninama, plemenitim metalima i dragom kamenju i umetničkim predmetima.<sup>9</sup> Shodno čl. 112, st. 36 KZ, pored imovinske koristi, pod kojom se smatra dobro

6 M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 143.

7 „Sl. glasnik RS”, br. 113/2017, u daljem tekstu ZSPNFT.

8 U uporednoj diskusiji je nametanje dalekosežnih obaveza obaveštavanja i dokumentovanja o transakcijama finansijskom sektoru, uz značajno povećanje troškova, bilo izloženo ozbiljnoj kritici (M. Pieth /2007<sup>2</sup>/, u: M. A. Niggli, H. Wiprächtiger /Hrsg/, *Strafrecht II. Basler Kommentar*, Basel, s. 2190).

9 K. Kühl, M. Heger /2018<sup>29</sup>/: *Strafgesetzbuch. Kommentar*, München, § 261, 3. To npr. mogu biti i digitalne valute (bitkoin i druge). Većinsko je gledište u uporednoj literaturi da objekt dela ne

svake vrste, materijalno ili nematerijalno, pokretno ili nepokretno, procenjivo ili neprocenjivo i isprava u bilo kom obliku kojim se dokazuje pravo ili interes u odnosu na takvo dobro, imovinom se smatra i prihod ili druga korist ostvarena, neposredno ili posredno, iz krivičnog dela, kao i dobro u koje je ona pretvorena ili sa kojim je pomešana.<sup>10</sup> Imovina u smislu ovog dela mora imati izvesnu materijalnu vrednost, bilo na legalnom bilo na ilegalnom tržištu (npr. opojne droge ili falsifikovani novac).<sup>11</sup> U imovinu ulaze i drugi posredni prihodi od imovine neposredno pribavljene krivičnim delom (kamate, prinosi od obveznica, kapitalna dobit od akcija itd.).

Visina imovinske vrednosti koja može biti predmet pranja novca nije ograničena minimumom, tako da u obzir dolaze i *bagatelne* vrednosti.<sup>12</sup> Za razliku od imovine proistekle iz krivičnog dela, koja da bi bila podobna za oduzimanje mora biti *znatna*,<sup>13</sup> to ovde dakle nije slučaj. To međutim ne znači da bi iz tog razloga bilo opravdano imovinom koja potiče od kriminalne delatnosti smatrati i plodove prekršajne ili privrednoprestupne delatnosti, kojima se načelno pribavljaju plodovi manje vrednosti u odnosu na krivična dela.

Imovina koja se „pere” mora poticati od *kriminalne delatnosti*. U neku ruku se može govoriti o akcesornoj prirodi pranja novca, budući da ono već pojmovno pretpostavlja neku prethodnu zločinačku aktivnost. Srpski zakonodavac je ranije vezivanje ostvarenja zakonskog opisa za učinjeno „krivično delo” 2016. godine zamenio ovom, kako se primećuje, svesno manje određenom formulacijom. Naime, u sudskoj praksi se zahtev da imovina potiče od krivičnog dela neopravdano tumačio restriktivno, u smislu neophodnosti pravnosnažne osude, pa se i ovim putem htelo postići ekstenzivnije tumačenje.<sup>14</sup> Ranije vezivanje obeležja za učinjeno „krivično delo” već formalno je onemogućavalo da budu „oprani” plodovi protivpravnog *prekršajnog* delovanja. Međutim, i pored suprotnih shvatanja u domaćoj literaturi,<sup>15</sup> čini nam se da kriminalnu zonu pranja novca ne treba vezivati za plodove svih vrsta kaznenih delikata. Stiče se utisak da osnovni razlog zakonske izmene i nije bio vezan za nastojanje da se kaznena zona proširi na imovinu koja potiče od prekršaja

bi mogli predstavljati know-how i računarski programi (vid. S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>/: *op. cit.*, § 261, 32), ali bi imajući u vidu definiciju pokretne stvari u Krivičnom zakoniku (čl. 112, st. 16), računarski podatak i program tu ipak mogli da se podvedu.

- 10 Sličnu definiciju poznaje i pomenuta Četvrta direktiva. Prema ZSPNFT (čl. 3, st. 1) imovinu čine: stvari, novac, prava, hartije od vrednosti i druge isprave u bilo kom obliku, kojima se može utvrditi pravo svojine i druga prava.
- 11 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/, u: U. Kindhäuser, U. Neumann, H.-U. Paeffgen (Hrsg.), *Nomos-Kommentar. Strafgesetzbuch*, Baden-Baden, § 261, 27.
- 12 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 28. U domaćoj doktrini se čuje i predlog da bi trebalo odrediti donji prag vrednosti kriminalne imovine, ispod kog ne bi bilo smisljeno opterećivati krivično pravosuđe, shodno principu *de minimis non curat praetor* (M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 145). Zbog težine dela u ovom slučaju ne bi u obzir došlo delo malog značaja (čl. 18 KZ), ali bi bila moguća primena principa (procesnog) oportuniteta.
- 13 Vid. I. Vuković /2016/: Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela – evropski okvir i srpsko zakonodavstvo, *Crimen*, № 1, pp. 17.
- 14 Tako Z. Stojanović /2018<sup>7</sup>/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 789.
- 15 U domaćoj doktrini se nailazi na gledište da imovina koja predstavlja objekt radnje pranja novca može biti pribavljena ne samo krivičnim delom, već i privrednim prestupom ili prekršajem. Vid. Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/, u: Z. Stojanović, N. Delić, *Krivično pravo. Posebni deo*, Beograd, p. 177.

ili privrednih prestupa, već na eliminisanje neophodnosti da dokaz upućuje na *konkretno* krivično delo.

U uporednom zakonodavstvu ne predstavlja retkost da se krug krivičnih dela čiji plodovi podležu kažnjavanju za pranje novca ograniči.<sup>16</sup> Prednost nepreciziranja *kataloga* krivičnih dela čiji se plodovi ne smeju „prati”, kako se u literaturi ističe, svodi se na jasnije isticanje kriminalno-političke poruke da pranje novca zaslužuje krivičnopravnu reakciju nezavisno od vrste učinjenog dela. To olakšava posao i tužiocu, budući da je lakše dokazati postojanje predikatnog dela tamo gde njegov krug nije bliže određen.<sup>17</sup>

U uporednoj doktrini i zakonodavstvu se smatra dovoljnim da *predikatno delo* bude *protivpravno*, ali ne nužno i skrivljeno. Ono može biti i samo pokušano, ali će to po prirodi stvari retko biti slučaj. Ne traži se da bude utvrđena krivična odgovornost nekog lica za ranije krivično nepravdo čiji se plodovi „peru”. Stoga je zamislivo da učinilac prethodnog dela bude zbog isključenja krivice i *oslobođen* od krivične odgovornosti,<sup>18</sup> a da imovina pribavljena njegovim delovanjem bude predmet pranja novca. U obzir dolazi i postupanje inače krivično neodgovorne dece ili neuračunljivih. Mora međutim biti ostvareno *objektivno krivično nepravdo*. Prema nekim mišljenjima bilo bi dovoljno da sud utvrdi samo objektivne elemente krivičnog dela, bez krivice ali i subjektivnih elemenata zakonskog opisa.<sup>19</sup> Kako umišljaj i nehat prema našem zakonskom rešenju predstavljaju isključivo oblike krivice, pojam protivpravnog dela svakako ne podrazumeva njihovo ostvarenje. Iako međutim subjektivna obeležja zakonskog opisa grade krivično nepravdo, malo je verovatno da bi utvrđivanje obeležja predikatne kriminalne delatnosti uključivalo i ove subjektivne pojedinosti.

Da bi bilo utvrđeno da imovina *potiče* od kriminalne delatnosti, nije neophodno da postoji *pravnosnažna sudska odluka* koja to potvrđuje. Postojanje predikatnog dela proizvodi dejstvo isključivo u odnosu na konkretan krivični postupak. Takvo gledište je nesporno u domaćoj doktrini.<sup>20</sup> Za razliku od *osnova sumnje* (da se u vezi

16 Tako pomenuta Četvrta direktiva ograničava primenu isključivo na: teroristička krivična dela, krivična dela vezana za neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga i psihoaktivnih supstanci, udruživanje u organizovane kriminalne grupe, prevaru koje se tiče finansijskih interesa EU, kao i dela korupcije. *Numerus clausus* se istina ublažava dopuštanjem da to budu i druga krivična dela za koja je kao mogućnost propisana maksimalna kazna zatvora od više od jedne godine (odnosno u pogledu država članica koji predviđaju minimalne kazne zatvora – čiji je minimum viši od šest meseci zatvora). Prema nemačkom rešenju je kažnjivo pranje plodova svih zločina (krivičnih dela čija je minimalna zaprećena kazna zatvor u trajanju od najmanje godinu dana) i imenovanih prestupa (vezanih za korupciju, zloupotrebu narkotika, poreske zloupotrebe, terorizam, organizovani kriminalitet i zločinačko udruživanje).

17 M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 145.

18 Tako u jugoslovenskoj judikaturi u odnosu na srodno delo prikrivanja vid. već B. Zlatarić /1958/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni. II svezak*, Zagreb, p. 474. Ne bi međutim bilo prihvatljivo da sud oslobađajući presudu za predikatno delo donese zato što nije dokazao da je optuženi učinio delo za koje je optužen (čl. 423, tač. 2 ZKP). Bilo bi neprihvatljivo da sud u postupku za pranje novca indirektno „zaobiđe” takav ishod ranije sprovedenog postupka.

19 M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 146.

20 Prema nemačkoj judikaturi osuđujuća presuda za predikatno delo vrednuje se u okviru ocene dokaza kao svaka druga isprava, ali sud postojanje predikatnog dela ne sme naprosto preuzeti iz ranije osude, već samostalno utvrditi (vid. K. Altenhain /2017?: *op. cit.*, § 261, 48).

sa strankom ili transakcijom radi o pranju novca), čije postojanje nameće obveznicima iz ZSPNFT različite dužnosti, sud mora biti *uveren* u nesumnjivo postojanje činjenice da imovina potiče od kriminalne delatnosti. U tom smislu, međutim, nije nužan striktan dokaz o učiniocu predikatnog dela, niti precizna predstava o okolnostima njegovog odvijanja.<sup>21</sup>

Sporno je međutim u kojoj meri eventualna ranija osuđujuća presuda *vezuje* postupanje suda. Da li bi prema domaćem pravu bilo moguće da sud postupi *suprotno* u odnosu na raniju *osuđujuću* krivičnu presudu? Prema gledištu vladajućem u domaćoj krivičnoprocesnoj teoriji i sudskoj praksi, „krivičnopravno pitanje, koje se javlja kao prethodno u jednoj krivičnoj stvari, a raspravljeno je krivičnom presudom istog ili drugog suda u drugoj krivičnoj stvari (npr. kod klevete u slučaju iznošenja da je oštećeni učinio krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti) veže sud koji raspravlja aktuelnu krivičnu stvar”.<sup>22</sup> Iako se ovde formalno ne radi o prethodnom pitanju, već o *obeležju bića* krivičnog dela, čini nam da sud koji odlučuje o pranju novca svejedno ne bi mogao da isključi postojanje predikatnog krivičnog dela i tamo gde postoji slična ranija osuda.

Kako predikatno krivično delo ne predstavlja predmet optužbe, u nemačkoj sudskoj praksi se ne smatra neophodnim neposredan dokaz da je učinjeno određeno krivično delo, već su dovoljne činjenice koje na to ukazuju u „grubim crtama”.<sup>23</sup> Stoga se i na *subjektivnom planu* ne traži da učinilac pranja novca ima saznanje o učiniocu,<sup>24</sup> mestu, vremenu i drugim detaljima predikatnog dela,<sup>25</sup> već da ove okolnosti obuhvati svojom predstavom u „grubim crtama” (npr. da lice od kojeg uzima novac smatra za dilera).<sup>26</sup> Izmena srpskog zakonodavca, koji smatra dovoljnim da se radi o „kriminalnoj delatnosti”, govori u prilog sličnom tumačenju i u našem pravu. Ranija kriminalna delatnost mora biti *stvarna*, a ne umišljena, tako da pranje novca ne bi postojalo ako bi učinilac imao pogrešnu predstavu da imovina potiče od kriminalne aktivnosti koja je zapravo imaginarna.

Predikatno delo može biti učinjeno i u *inostranstvu*. U ZSPNFT se predikatno krivično delo upravo i definiše kao „krivično delo iz koga je proistekla imovina koja je predmet krivičnog dela pranja novca, bez obzira da li je izvršeno u Republici Srbiji ili inostranstvu” (čl. 3, st. 36). U nekim zakonodavstvima (npr. nemačkom) je ta mogućnost ograničena na ona dela koja su kažnjiva u mestu dela (zapravo prema pravu države u kojoj su učinjena),<sup>27</sup> dok se u srpskoj odredbi o

21 Vid. u tom smislu formulu švajcarskog Saveznog suda (BGE 120 IV 232 E. 3d).

22 M. Grubač, T. Vasiljević /2014<sup>13</sup>/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, p. 73.

23 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 49.

24 U odnosu na prikrivanje slično Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 154. U uporednoj doktrini vid. B. Hecker /2019<sup>50</sup>/, u: A. Schönke, H. Schröder, *Strafgesetzbuch. Kommentar*, München, § 261, 6.

25 I slučaju krivičnog dela prikrivanja se ne traži da učinilac zna kojim je krivičnim delom stvar pribavljena, tako da nenavodenje u presudi ove okolnosti presudu ne čini nerazumljivom (vid. presudu Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽ1 175/15 od 19.3.2015. godine).

26 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 132. U švajcarskoj i austrijskoj literaturi se u tom smislu poticanje imovine od krivičnog dela tumači kao *normativno obeležje* bića, u odnosu na koje je dovoljno paralelno laičko vrednovanje od strane učinioca da imovinska vrednost potiče od kakve prethodne kažnjive delatnosti (vid. K. Kirchbacher /2011<sup>2</sup>/, u: F. Höpfel, E. Ratz /Hrsg./, *Wiener Kommentar zum Strafgesetzbuch. §§ 156–156a*, Wien, s. 60; M. Pieth /2007<sup>2</sup>/: *op. cit.*, s. 2217).

27 Slično se tumači i u austrijskoj doktrini (vid. K. Kirchbacher /2011<sup>2</sup>/: *op. cit.*, p. 58).

tome ništa ne govori, niti se postavljaju bilo kakvi uslovi. Iako se i prema srpskom rešenju u slučaju posebnih uslova za gonjenje za krivična dela učinjena u inostranstvu (čl. 10 KZ) načelno zahteva kažnjivost krivičnog dela i prema zakonu zemlje u kojoj je delo učinjeno (izuzev kada postoji odobrenje republičkog javnog tužioca ili kada je to predviđeno potvrđenim međunarodnim ugovorom), budući da se ovde radi tek o obeležju opisa, koje pritom zahteva poticanje imovine od „kriminalne delatnosti” a ne od krivičnog dela, postojeće obličje inkriminacije takav uslov pre ne postavlja.

U uporednoj literaturi se uglavnom smatra nespornim da nemogućnost *krivičnog gonjenja* za prethodno delo, npr. kada nije podignuta privatna tužba ili kada je privatni tužilac odustao od gonjenja – ne isključuje odgovornost za pranje novca. U slučaju *zastarelosti* su prisutna krajnje različita gledišta.<sup>28</sup> Kako nam se čini, smisljeno je napraviti razliku da li je radnja pranja novca preduzeta pre ili posle nastupanja zastarelosti, pa bi samo u prvom slučaju odgovornost za ovo delo došla u obzir.<sup>29</sup>

## 1. NEPOSREDNI I POSREDNI PLODOVI KRIMINALNE DELATNOSTI

Zahtev da imovina potiče od kriminalne delatnosti dopušta da se ne mora raditi isključivo o plodovima koji predstavljaju korist *neposredno* pribavljenu prethodnim delom. Ne mora se nužno raditi isključivo o plenu, već bi u obzir došla recimo i naknada koju neko dobije za svoju kriminalnu aktivnost (tzv. *scelere quaesita*), ili predmeti nastali izvršenjem dela (*producta sceleris*, npr. falsifikovani novac ili proizvedene opojne droge) odnosno upotrebljeni za njegovo vršenje (novac primljen kao mito).<sup>30</sup>

To može biti i predmet koji je *posredno*, možda i preko čitavog lanca poslova, zamenio izvorno pribavljenu vrednost.<sup>31</sup> Uzročnost je očuvana ne samo tamo gde se pere imovina neposredno pribavljena krivičnim delom, već i njeni surogati do kojih je došlo kasnijim pravnim poslovima, imovina nastala mešanjem sa drugim imovinskim vrednostima ili koja je prerađena.<sup>32</sup> To zbog moguće dalekosežnosti kauzalnog lanca značajnoj meri olakšava ispunjenje uslova uzročnosti, pogotovo imajući u vidu relativizovanje zahteva da imovina potiče od krivičnog dela i njegovu zamenu manje određenom povezanošću sa „kriminalnom delatnošću”.

28 S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>/: *op. cit.*, § 261, 63, tako smatra da protek vremena ne potire činjenicu da imovina predstavlja plod kriminala. Suprotno, u švajcarskoj doktrini se mogućnost pranja plodova zastarelog predikatnog dela jedinstveno odbacuje (vid. M. Pieth /2007<sup>2</sup>/: *op. cit.*, s. 2208).

29 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 33.

30 S pravom K. Kühl, M. Heger /2018<sup>29</sup>/: *op. cit.*, § 261, 5.

31 To je uostalom i bio jedan od razloga za inkriminisanje pranja novca, budući da je kod krivičnog dela prikrivanja (čl. 221 KZ) oduzimanje *ograničeno* na ono što je za stvar pribavljenu krivičnim delom dobijeno prodajom ili zamenom. Tako npr. već kupovina nekog predmeta ukradenim novcem onemogućava da taj predmet bude dalje prikrivan.

32 Na takvu mogućnost uostalom izričito upućuje odredba prema kojoj se imovinom smatra i dobro u koje je korist „pretvorena ili sa kojim je pomešana” (čl. 112, st. 36 KZ).

Nije neophodno da supstanca izvorno pribavljene koristi kasnijim pravnim poslovima bude približno sačuvana. Mogu se oprati i vrednosti kojima je kriminalnom delatnošću pribavljena korist manje ili više umanjena (npr. kradljivac prodaje ukradenu stvar ispod cene) ili uvećana (npr. menjačkim poslom kojim se profitira na kursnoj razlici), ili npr. predmeti koji su izdeljeni na manje potceline (npr. automobil koji se rastavlja na delove koji se posebno prodaju).<sup>33</sup>

Dok god su pomešane legalne i ilegalne vrednosti odvojive, nema smetnji da pranjem novca bude obuhvaćena samo ilegalna ne vrednost. Problem međutim predstavljaju oni *surogati* imovine neposredno pribavljene prethodnom kriminalnom delatnošću, koji se „utapaju” u neku drugu imovinsku vrednost (npr. narkodiler kupuje skupocenu jahtu delom novcem od nasleđa a delom od sredstava dobijenih prodajom droge). Ovde je sporno da li „prljava” imovina u celosti kontaminira novu vrednost, ili to čini samo saglasno svom udelu. Učenje o tzv. *delimičnoj kontaminaciji* uzima da (spojena, pomešana ili prerađena) imovina potiče od kriminalne delatnosti srazmerno kontaminiranosti koje su sastavni delovi stvari imali u trenutku njihovog spajanja, mešanja ili prerade. Ovaj rezon počiva na građanskopravnim pravilima koja uređuju pitanje svojine na takvim stvarima.<sup>34</sup> Tako bi, primera radi, činjenica da na određenom računu polovina novca potiče od kriminalne aktivnosti podrazumevala da svaki predmet kupljen novcem sa tog računa bude kontaminiran *proporcionalno* (50%).<sup>35</sup> U nemačkoj doktrini vladajuće učenje o tzv. *totalnoj kontaminaciji* čitavu vrednost pak smatra „zaprljanom”. Ipak, većina autora smatra da je kontaminacija moguća samo ako udeo „prljave” imovine u celini nije *beznačajan*.<sup>36</sup> Ovaj kriterijum se s pravom kritikuje zbog svoje neodređenosti (u relativnom smislu neznatan udeo od npr. 2% može u apsolutnom iznosu biti visok) i mogućnosti manipulacije.<sup>37</sup>

Izuzetak predstavljaju oni predmeti čiji *bitni deo vrednosti* u procesu proizvodnje ili prerade počiva na doprinosu trećih lica. Tako se npr. u uporednoj literaturi odbacuje mogućnost da budu oprani *proizvodi* preduzeća čiji je udeo u kapitalu kupljen plodovima prethodne kriminalne aktivnosti, jer su u vrednost proizvoda u znatnom delu utkani doprinosi zaposlenih radnika i vrednost sirovina.<sup>38</sup> Nejasno je da li bi ista merila važila i u pogledu *prerade* predmeta, odnosno njegove izrade od *materijala* pribavljenih kriminalnom delatnošću, npr. u odnosu na komad nakita napravljen od pretopljenog ukradenog zlata. Učenje o totalnoj dekontaminaciji bi

33 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 66.

34 Vid. čl. 23 Zakona o osnovama svojinskopravnih odnosa.

35 Tako npr. M. Pieth /2007<sup>2</sup>/: *op. cit.*, s. 2210. Neki autori zastupaju i gledište da će čitava vrednost biti kontaminirana samo pod uslovom da „prljava” imovina u njenom sastavu *preteže* (tako npr. B. Hecker /2019<sup>30</sup>/: *op. cit.*, § 261, 10).

36 Tako K. Kühn, M. Heger /2018<sup>29</sup>/: *op. cit.*, § 261, 5. Prag beznačajnosti se različito određuje, ali se najčešće pominje udeo od samo nekoliko procenata.

37 Tako K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 77.

38 S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>/: *op. cit.*, § 261, 53. Takođe, prema nekim mišljenjima, dobiti na lutriji i drugim igrama na sreću, ostvareni tiketom kupljenim novcem pribavljenim kriminalnom delatnošću, načelno ne predstavljaju predmet pranja novca, osim ukoliko ulaganjem velike sume (npr. kupovinom većine tiketa) nije značajno uvećana verovatnoća dobitka (B. Hecker /2019<sup>30</sup>/: *op. cit.*, § 261, 10).

i ovde zaključilo „zaprljanost” nove vrednosti u celosti, dok bi gledište o delimičnoj kontaminiranosti, uz eventualno pozivanje na odgovarajuća građanskopravna pravila,<sup>39</sup> branilo stav da predmet pranja novca ne može biti imovina čiji je veći deo rezultat rada (ovde zanatlije zlatara). Ako je pak preradu ukradene imovine vršio sam učinilac predikatnog dela, u literaturi nema spora da bi i nova vrednost ostala „zaprjlana”.<sup>40</sup>

Kako bi se obezbedila sigurnost pravnog saobraćaja, i onemogućilo bezobalno pozivanje na neku raniju kriminalnu delatnost, pojedina zakonodavstva posebnim pravilima ograničavaju mogućnost da predmet pranja novca bude imovina koja se prenosi *lančano*, uz više pravnih poslova. Interesi slobode privrednog prometa nalažu izvesno ograničavanje da se preko pranja novca imovina kontaminira u nedogled, kako bi se izbeglo da u budućnosti potencijalno čak zamašni delovi ekonomije postanu „zaprjlani”. Zbog toga neka zakonodavstva trajnu kontaminaciju vezuju isključivo za imovinu *izvorno* pribavljenu kriminalnom delatnošću, a ne i za njene surogate. Tako nemački zakonodavac isključuje kažnjivost radnji sticanja, držanja i upotrebe imovine pribavljene ranijom kriminalnom delatnošću tamo gde je prethodno neko treće lice pribavilo sporan predmet, a da time nije izvršilo krivično delo (čl. 261, st. 6 dStGB). U tom slučaju se lanac *prekida*, tako da kasnije radnje pribavljanja, držanja ili upotrebe „prljave” imovine više nisu kažnjive. Slična mogućnost u srpskom pravu, međutim, nije propisana.

## 2. OSOBENOSTI PROPISANIH RADNJI PRANJA NOVCA

Oblikujući radnje izvršenja, srpski zakonodavac se držao klasifikacije prisutne u međunarodnim dokumentima o pranju novca, praveći razliku između akata kojima se samo transferiše „prljava” imovina i onih kojima se poreklo imovine maskira. *Prva grupa radnji* podrazumeva vršenje konverzije ili prenosa imovine, sa znanjem da ona potiče od kriminalne delatnosti, u nameri da se prikrije ili lažno prikaže njeno nezakonito poreklo. Pod *konverzijom* se u smislu ovog dela podrazumeva finansijska operacija kojom se zamenjuje jedna vrsta valute u drugu, ili konvertuje novac u druga prenosiva prava (hartije od vrednosti, akcije, obveznice).<sup>41</sup> Pod *prenosom* imovine se u domaćoj literaturi podrazumeva isključivo *svojinski* prenos imovine (stvari ili kakvog prava) sa jednog lica na drugo.<sup>42</sup>

*Druga grupa radnji* podrazumeva prikriivanje ili lažno prikazivanje činjenica o imovini sa znanjem da imovina potiče od kriminalne delatnosti. Činjenice koje se odnose na imovinu mogu se ticati, saglasno uobičajenom nabranjanju u međunarod-

39 Tako je u Zakonu o osnovama svojinskopravnih odnosa predviđeno da ako neko od tuđeg materijala svojim radom izradi stvar, ona pripada njemu ako je savestan i ako je vrednost rada veća od vrednosti materijala, a ako su vrednosti jednake – nastaje susvojina (čl. 22. st. 3).

40 S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>/: *op. cit.*, § 261, 54.

41 Lj. Lazarević /2011<sup>2</sup>/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 754; N. Lukić /2014/: *Suzbijanje organizovanog kriminaliteta. Komparativni pristup*, Beograd, p. 129.

42 N. Delić /2006/, *Krivično delo pranja novca – međunarodni okviri i pozitivnopravna regulativa*, u: *Primena međunarodnog krivičnog prava od strane međunarodnih i domaćih sudova*, Tara, pp. 345.



nim dokumentima, na zataškavanje prirode, porekla, mesta nalaženja, raspolaganja, kretanja, vlasništva, ili prava u vezi sa imovinom. Inkriminisane radnje imaju za cilj da pomognu razotkrivanju strukture organizovanog kriminaliteta zaštitom tzv. *papirnih tragova*,<sup>43</sup> u čemu ova inkriminacija deluje u sadejstvu sa odredbama ZSPNFT. Ova grupa radnji pranje novca čini sličnim pomoći učiniocu posle učinjenog krivičnog dela (čl. 333 KZ), koje takođe između ostalog ide za tim da se prikriju tragovi krivičnog dela. Uobičajeno se ukazuje da se *prikrivanje* ostvaruje nečinjenjem, to jest nesaopštavanjem relevantnih okolnosti, dok se *lažno prikazivanje* vrši aktivno, davanjem neistinitih podataka (falsifikovanjem dokumenata ili knjiga, plaćanjem pod tuđim imenom, prividnim plaćanjem ili fiktivnom isporukom, lažnim deklarisanjem robe itd.).<sup>44</sup>

Prikrivanje činjenica o imovini otvara mogućnost šire odgovornosti za *nečinjenje*. Za prikrivanje naročito mogu odgovarati obveznici iz Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma (banke, ovlašćeni menjači, društva za upravljanje investicionim i dobrovoljnim penzionim fondovima, davaoci finansijskog lizinga, društva i zastupnici u osiguranju, brokersko-dilerska društva, priređivači igara na sreću, posrednici u prometu i zakupu nepokretnosti, poreski savetnici, lica koja se bave računovodstvenim poslovima, advokati itd.). Ovim subjektima Zakon između ostalog nameće dužnosti da Upravi za sprečavanje pranja novca<sup>45</sup> dostave podatke o svakoj planiranoj ili izvršenoj transakciji koja prelazi odgovarajući iznos, prijave kada stranka od njih traži savet u vezi sa pranjem novca, kao i da pre izvršenja transakcije Upravi dostave podatke kada u vezi sa transakcijom ili strankom postoje osnovi sumnje da se radi o pranju novca (čl. 47 ZSPNFT). U uporednoj literaturi je podeljeno mišljenje o tome da li su obveznici iz ZSPNFT u *garantnom položaju*, koji bi omogućio njihovu odgovornost za nečinjenje na temelju samog neobaveštavanja Uprave o sumnjivoj transakciji. Jedan broj autora garantnu poziciju ovih autora *odbacuje*,<sup>46</sup> polazeći od toga da se obaveze državnih organa ne mogu automatski preneti na privatne subjekte.<sup>47</sup> U tom pravcu govori i to što aktuelni ZSPNFT kršenje obaveze obaveštavanja USPN ili nedostavljanja traženih podataka, informacija i dokumentacije smatra tek *prekršajem*. Drugi autori pak smatraju da čitav sistem naročitih dužnosti ustanovljenih ZSPNFT upravo pretpostavlja garantni položaj,<sup>48</sup> budući da su na pomenute obveznike preneti mehanizmi koji realno onemogućavaju pranje novca. Iako ovo tvrđenje stoji, problem predstavlja potencijalna širina kriminalne zone koja bi se tako obrazovala, naročito imajući u vidu široko postavljenu odgovornost za nehatno pranje novca prema srpskom pravu.

43 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 8.

44 Lj. Lazarević /2011<sup>2</sup>/: *op. cit.*, p. 754.

45 U daljem tekstu USPN.

46 Tako npr. K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 93.

47 U literaturi uglavnom nije sporno da garantni položaj imaju državni službenici kojima je neposredno poveren finansijsko-nadzorni rad (npr. zaposleni u Upravi za sprečavanje pranja novca ili Poreskoj upravi) kao i istražni organi (M. Pieth /2007<sup>2</sup>/: *op. cit.*, s. 2217).

48 Tako npr. S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>/: *op. cit.*, § 261, 105, istina uspostavljaajući nedovoljno jasno izveden izuzetak u odnosu na „obične” bankarske službenike.

*Treća grupa radnji* pretpostavlja da je učinilac stekao, držao ili koristio imovinu, sa znanjem, u trenutku prijema, da ona potiče od kriminalne delatnosti. Ove radnje imaju za cilj da obuhvate svako zamislivo kretanje imovine. U literaturi se ukazuje da navedene radnje imaju sekundarnu primenu, tek ukoliko prethodne radnje nisu dokazive.<sup>49</sup> U domaćoj literaturi se radnja *sticanja* prema većinskom gledištu vezuje isključivo za uspostavljanje *prava svojine* nad imovinom, što bi osnove sticanja ograničilo na one pravne poslove koji vode sticanju svojine (pre svih kupovina, poklon, razmena).<sup>50</sup> Drugim rečima, pravi se razlika u odnosu na jezički blisku radnju „pribavljanja”, prisutnu kod krivičnog dela prikrivanja (čl. 221 KZ), koja se uobičajeno shvata šire. Manjinsko mišljenje, pak, sticanje vezuje za svako dobijanje imovine „u posed”.<sup>51</sup> U prilog manjinskom gledištu može se dati više argumenata. Bilo bi nelogično da pribavljanje „prljave” imovine pravnim poslovima koji ne vode sticanju svojine ostane izvan kriminalne zone, kada je već svako držanje ili korišćenje takve imovine kažnjivo. Osim toga, i u pravničkoj terminologiji se pojam sticanja ne vezuje isključivo za svojinu već i za druga prava, pa se tako jednako govori i o „sticanju državnine” nad stvari. U tom smislu, sticanje razumemo pre kao pribavljanje kakvim pravnim poslom mogućnosti da se sa imovinom *faktički raspolaze* po svojoj volji (npr. kupovina ukradenog automobila, prijem novca dobijenog prodajom narkotika u svojstvu kurira, ulaganje novca za račun učinioca predikatnog dela itd.).<sup>52</sup>

U domaćoj doktrini pod *držanjem* se podrazumevaju oni vidovi faktičkog prirežanja koji ne omogućavaju upotrebu ili raspolaganje sa stvari (ostava, zaloga, nenovčani depozit),<sup>53</sup> ali u obzir dolaze i uporediva ovlašćenja u odnosu na prava (npr. vođenje računa za drugog, upravljanje tuđom imovinom). *Korišćenje* podrazumeva svaki način *upotrebe* imovine, koji uključuje brojne pravne poslove.

Sve pomenute radnje (sticanje, držanje i korišćenje) pretpostavljaju da je učinilac u *trenutku prijema* imao *saznanje* da imovina potiče od kriminalne delatnosti. Kasnije saznanje o tome (*dolus subsequens*) nema značaj za postojanje dela, tako da učinilac ne bi odgovarao ako je u trenutku prijema bio savestan.<sup>54</sup> To međutim ne bi više važilo ako bi nakon prijema bila preduzeta neka od radnji pranja novca iz prethodnih kategorija.

### 3. NEDOUMICE NA SUBJEKTIVNOM PLANU

Oblici krivice kod krivičnog dela pranja novca uređeni su atipično u odnosu na druga krivična dela. Tako npr. Stojanović smatra da je vršenje konverzije ili prenosa

49 K. Altenhain /2017<sup>5</sup>/: *op. cit.*, § 261, 9.

50 Tako Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 176.

51 Lj. Lazarević /2011<sup>2</sup>/: *op. cit.*, p. 754.

52 U tom smislu se u nemačkoj doktrini ukazuje da bi polazeći od cilja inkriminacije pribavljanje moralo biti učinjeno u *saglasnosti* sa prethodnim imaoцем, pa se ne bi smatralo kao pranje novca ako bi se imovina koja potiče od kriminalne delatnosti od strane sticaoca ukrala, pribavila razbojništvom, prinudno ili prevarno (B. Hecker /2019<sup>30</sup>/: *op. cit.*, § 261, 18). Nejasno je da li bi takvo tumačenje moglo da se brani i prema obličju domaće odredbe.

53 Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 176.

54 N. Lukić /2014/: *op. cit.*, p. 131.

imovine, zbog propisane namere prikrivanja ili lažnog prikazivanja nezakonitog porekla imovine, moguće samo sa *direktnim umišljajem*.<sup>55</sup> Đorđević i kod drugih radnji osnovnog oblika izvodi zaključak o isključivo direktnom umišljaju, smatrajući da znanje (zakonski izraz) podrazumeva visok stepen svesti karakterističan za ovu formu umišljaja. „Pranje novca je krivično delo samo ako je kod učinioca koji preduzima radnju izvršenja postojala određena izvesnost o kriminalnoj prirodi imovine, a ne obična svest o toj okolnosti”.<sup>56</sup> I jezičko značenje sintagme da učinilac preduzima imenovane radnje „sa znanjem da ta imovina potiče od kriminalne delatnosti”, reklo bi se, upućuje na visok stepen svesti. U prilog takvom zaključku govorilo bi i to što se ovde svest ne ispituje u odnosu na delo u celini, kako to inače predviđa čl. 25 KZ (svest da se može učiniti delo), već u odnosu na *konkretno obeležje* porekla imovine (od kriminalne delatnosti), što pojačava utisak da se svest o postojanju konkretne okolnosti uobičajeno razume kao znanje u najvišem stepenu.

Zakonodavac je propisao i *nehatne* oblike (st. 5 i 6),<sup>57</sup> predvidevši u njegovom opisu obeležja karakteristična za *nesvesni nehat*. Stoga se u domaćoj literaturi uglavnom i tumači da ovaj oblik podrazumeva isključivo tu formu nehata.<sup>58</sup> Postavlja se međutim pitanje šta je sa eventualnim umišljajem i svesnim nehatom? Logičkim argumentom *a minori ad maius* je jasno da ako je kažnjiv nesvesni nehat, to jest situacija u kojoj je učinilac bio dužan i mogao da zna da imovina predstavlja prihod ostvaren kriminalnom delatnošću, *tim pre* mora biti kažnjiva situacija kada je učinilac svestan da imovina predstavlja prihod ostvaren kriminalnom delatnošću. Ostaje otvoreno samo pod koji će se oblik podvesti situacije eventualnog umišljaja i svesnog nehata. Tako je u starijoj jugoslovenskoj doktrini Zlatarić tumačio da se pomenute situacije imaju podvesti pod odredbu koja inkriminiše nesvesni nehat, upravo zbog poteškoća utvrđivanja subjektivne strane dela.<sup>59</sup> Time bi se zona nehatnog oblika odnosila na sve one slučajeve u kojima učinilac ne zna sigurno, to jest *sumnja* u kriminalno poreklo imovine. Takvo tumačenje je zamislivo, budući da se ovde ne govori izričito da učinilac ima saznanje da imovina ili novac predstavljaju prihod ostvaren kriminalnom delatnošću, već da je to mogao (i bio dužan) da zna.<sup>60</sup> S druge strane, moguće je tumačiti i da znanje (iz osnovnog oblika) obuhvata i situacije eventualnog umišljaja i svesnog nehata,<sup>61</sup> imajući u vidu da sve tri varijacije pretpostavljaju *svest* učinioca da imovina *može* da potiče od kriminalne delatnosti.

55 Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 178.

56 M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 147.

57 U uporednom zakonodavstvu ima država koje inkriminišu nehat, ali i onih koje to ne čine (vid. N. Lukić /2014/: *op. cit.*, p. 132). Postojeći međunarodni ugovori prepuštaju državama da same ocene kažnjivost nehata.

58 N. Delić /2006/: *op. cit.*, pp. 348; M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 148; Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 179.

59 B. Zlatarić: *op. cit.*, p. 483.

60 Vredno je pažnje i rešenje prisutno u švajcarskom zakonodavstvu, koje (jedino kažnjiv) umišljaj formuliše u vidu zahteva da je učinilac „znao ili morao da pretpostavi” da imovinska vrednost potiče od zločina. Ovde „morao da pretpostavi” ne implicira dužnost da se ima saznanje, već *visoku verovatnoću*, karakterističnu za eventualni umišljaj.

61 U tom smislu Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 154.

U domaćoj literaturi se predlaže i *dekriminalizacija* nehatnog oblika, uz argument da nema smetnji da se i tako pribavljena imovina prema čl. 91 KZ oduzme učiniocu, i da bi u slučaju tek *sumnje* u pogledu kriminalnog porekla imovine bila dovoljni mehanizmi iz Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela.<sup>62</sup> Kako nam se čini, inkriminisanje nehata nije poželjno iz više razloga: mogućnosti da se delom obuhvati i pribavljena imovina iz posrednih daljih pravnih poslova; nedovoljne određenosti obeležja da imovina potiče od kriminalne delatnosti; činjenice da se u domaćoj sudskoj praksi u slučaju slično definisanog oblika kod krivičnog dela prikrivanja (vid. čl. 221, st. 2 KZ) nehat (mogućnost i dužnost znanja da je stvar koja se npr. kupuje prethodno pribavljena krivičnim delom) zaključuje olako (npr. već na osnovu niske cene).<sup>63</sup> Poseban problem predstavlja izloženost karakterističnih *zanimanja*, obveznika iz ZSPNFT, odgovornosti za nehat. Iako njihova saučesnička odgovornost za nehat po opštim pravilima nije moguća, odgovornost za (sa)izvršilaštvo svakako dolazi u obzir, pa bi preširoko i nejasno definisana kriminalna zona vodila pravnoj nesigurnosti i sužavanju slobode u obavljanju ovih važnih poslova.

#### 4. PRANJE NOVCA KAO NEKAŽNJIVO NAKNADNO NEPRAVO

Pranje novca u osnovnom obliku nije tzv. specijalni već *opšti* delikt koji može da učini svako lice. Opravdano, za razliku od krivičnog dela iz čl. 333 KZ, nije predviđen nikakav osnov isključenja kažnjivosti koji bi se vezivao za odnos srodstva.<sup>64</sup> Srpski zakonodavac od 2009. godine posebno propisuje da pranje novca može biti učinjeno i sa imovinom koju je učinilac „*sam pribavio* kriminalnom delatnošću” (čl. 245, st. 3), u kom slučaju je štaviše propisana ista kazna kao da imovina potiče od kriminalne delatnosti drugog lica.<sup>65</sup> Takvo rešenje odudara od tradicionalnog stava u pogledu istog pitanja kod krivičnog dela prikrivanja u domaćoj judikaturi i

62 M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 149.

63 Tako je u jednom primeru iz domaće prakse sud iz niske cene izveo čak zaključak o direktnom umišljaju. „Sama činjenica da je okrivljeni sporni televizor kupio za 6.000 dinara, čija je stvarna vrednost prema nalazu veštaka 17.000 dinara, nesumnjivo upućuje na, po oceni ovog suda, pravilan zaključak prvostepenog suda da je okrivljeni S. znao da je televizor u pitanju pribavljen krivičnim delom, dakle da je bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje. Na pravilnost ovakvog zaključka prvostepenog suda upućuje i iskaz okrivljenog da je cena takvog novog televizora bila oko 30.000 dinara, što znači da je i pored toga što se u konkretnom slučaju ne radi o novom televizoru, bio upućen u vrednost, odnosno cenu koštanja ovakvog televizora” (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽ1 1625/15 od 20.1.2016. godine).

64 Kriminalne grupe se često obrazuju po etničkom kriterijumu i porodičnim vezama, pa bi uspostavljanje nekažnjavanja po ovom osnovu direktno protivrećilo cilju inkriminacije (s pravom S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>/: *op. cit.*, § 261, 94).

65 U jednoj odluci je domaći sud zauzeo gledište da se zaključak da pranje novca može izvršiti i učinilac predikatnog dela izvodi iz samog potvrđivanja Konvencije SE o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom. Činom ratifikacije, Konvencija je postala deo unutrašnjeg pravnog poretka. Strane ugovornice su bile u mogućnosti da eventualnim izjavljivanjem rezerve onemoguću primenu čl. 6 Konvencije na lica koja su izvršila prethodno krivično delo, što SRJ međutim nije učinila. Na osnovu toga je sud zaključio da je naša država time učinila kažnjivim „i pranje sopstvenog novca, odnosno novca pribavljenog izvršenjem pre-

doktrini.<sup>66</sup> Naime, u jugoslovenskoj i starijoj srpskoj sudskoj praksi je kod krivičnog dela prikrivanja bilo dominantno gledište da prikrivač može biti samo lice koje u prethodnom krivičnom delu, kojim je stvar pribavljena, nije učestvovalo u svojstvu izvršioca ili saučesnika. Nastojanje učinioca ranijeg dela da prikrivanjem pribavljenu korist osigura smatralo se konzumiranim ostvarenjem prethodnog neprava.<sup>67</sup> U delu literature je bilo zastupano i gledište da bi to svakako važno za izvršioce ranijeg dela, dok bi saučesnici, uz različite kriterijume (pod uslovom da ono prethodno nije bilo obećano,<sup>68</sup> ili u odnosu na stvari koje podelom plena nisu pripale saučesniku)<sup>69</sup>, mogli predstavljati prikrivače. U svakom slučaju, u domaćoj doktrini postoji nepodeljeni stav da kod krivičnog dela prikrivanja izvršilac prethodnog dela ne može istovremeno i prikriti stvari, njim pribavljene.

Dopuštanje da „perač novca” može biti i izvršilac primarne kriminalne delatnosti ima izvesno *dokazno* opravdanje. Tako se u nemačkoj literaturi, povodom ranijeg rešenja sličnog našem većinskom gledištu, ukazivalo na praktičan problem da okrivljeni za pranje novca tvrdi da je učestvovao u prethodnom delu, želeći time da onemogući svoju odgovornost za pranje novca, a da tužilac nije u mogućnosti da to nesumnjivo dokaže, pa da zbog toga otpadne odgovornost i za prethodno delo i za pranje novca.<sup>70</sup> Propisivanjem da odgovornost za pranje novca može poneti i izvršilac prethodnog krivičnog dela eliminisali bi se dokazni rizici da učinilac uopšte ne odgovara. U prilog sticaja govori i moguće tumačenje da se pranjem novca napada različito pravno dobro u odnosu na predikatno delo.<sup>71</sup> Ipak, taj argument ne eliminiše činjenicu da bi neograničenim kažnjavanjem za pranje novca *svakog* ko je krivičnim delom pribavio kakvu imovinsku vrednost, osim za predikatno delo, *uvek* mogli kazniti i za pranje novca. Takav pristup, međutim, vodi opasnosti od *dvostrukog kažnjavanja*. Nije isključeno da perač novca bude upravo učinilac prethodne kriminalne delatnosti, ali samo pod uslovom da za istu već nije kažnjen.<sup>72</sup> Iako se

thodnog (predikatnog) krivičnog dela” (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž1 Po1 32/2013 od 4.6.2014. godine).

- 66 Kako se pranje novca smatra posebnim oblikom prikrivanja (čl. 221 KZ), u našoj literaturi se ukazuje na nemogućnost sticaja ova dva dela (Lj. Lazarević /2011<sup>2</sup>/: *op. cit.*, p. 755). Više preduzetih radnji čini jedno krivično delo pranja novca, ali ova okolnost bi se posebno vrednovala na planu odmeravanja kazne (Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 177). Isti zaključak bi se izveo i u slučaju da imovina potiče iz više različitih krivičnih dela, imajući u vidu da zakon uzročnost vezuje za šire postavljenu „kriminalnu delatnost”.
- 67 Vid. Lj. Lazarević /1986/, u N. Srzentić (red.) *et al.*: *Komentar Krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine*, Beograd, p. 560; LJ. Lazarević /2011<sup>2</sup>/: *op. cit.*, p. 733; B. Zlatarić: *op. cit.*, p. 484.
- 68 J. Đ. Tahović /1957/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 516. Isti autor smatra da bi prikrivanje bilo moguće i u slučaju saizvršilaštva, pod uslovom da je između saizvršilaca izvršena deoba plena, pa se prikrivaju stvari koje su pripale drugim saizvršiocima.
- 69 Tako Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 153.
- 70 B. Hecker /2019<sup>30</sup>/: *op. cit.*, § 261, 7.
- 71 Zaključak o pravom sticaju se u austrijskoj doktrini zaključuje uglavnom na osnovu argumenta da učinilac predikatnog dela pranjem njime pribavljene imovine angažuje „dodatnu kriminalnu energiju”, pa se nekažnjivost naknadnog dela isključuje zbog nepostojanja identiteta napadnutih pravnih dobara (vid. K. Kirchbacher /2011<sup>2</sup>/: *op. cit.*, s. 61).
- 72 Zato ne iznenađuje što i nemački zakonodavac, koji takođe dopušta mogućnost da i učinilac predikatnog dela (bilo njegov izvršilac bilo saučesnik) može biti perač novca, sprečava *istovremenu* odgovornost za oba neprava i isključuje njegovo kažnjavanje za pranje novca ako je za predikatno delo već kažnjen (vid. čl. 261, st. 9 dStGB).

*formalno* radi o drugoj kriminalnoj delatnosti i dva odvojena krivična dela (predikatnom delu i pranju novca), pranje novca se fenomenološki oslanja na ostvareno i eventualno već sankcionisano nepravo.

Pored dokaznih razloga, *ratio legis* paralelne odgovornosti i za prethodno nepravo i za pranje novca počivao bi na argumentu da prikrivanje plodova kriminalne aktivnosti ne mora uvek da predstavlja i ugrožavanje funkcionisanja privrede, budući da se prikrivanjem stvari ne moraju nužno vraćati u finansijske tokove, ali ostaje otvoreno da li bi pravi sticaj bio ispravan u svim zamislivim konstelacijama pranja novca. Lukićeva tako smatra da bi u slučaju radnji sticanja i držanja bilo neopravdano zaključiti pravi sticaj, jer samim izvršenjem prethodnog dela učinilac dolazi u posed imovine koju stiče i drži.<sup>73</sup> Takvom stavu se pridružuje i Đorđević, dopunjući ga mišljenjem da i tu ne bio isključen pravi sticaj, ali samo pod uslovom da učinilac preduzima neku naknadnu radnju (sticanja ili držanja). Kao poseban argument, isti autor ističe zakonski uslov da učinilac u slučaju navedenih radnji znanje o kriminalnom poreklu mora imati „u trenutku prijema”. „Isticanje tog posebnog uslova ne bi imalo nikakvog smisla u odnosu na učinioca predikatnog krivičnog dela, onda kada on samim izvršenjem tog dela stiče ili dolazi u posed određene imovine, jer takav učinilac po automatizmu ‘zna’ da ta imovina potiče od krivičnog dela koje on (najčešće *cum animo lucri faciendi*) čini. Osim toga, u navedenom uslovu se govori o prijemu imovine, što dodatno ukazuje da učinilac tu imovinu nije već stekao, odnosno da nad njom nema posed, nego da to toga tek treba da dođe posebnim aktom”.<sup>74</sup>

Takvo razmišljanje je saglasno i kriterijumima *nekažnjivog naknadnog dela*, prisutnim u uporednoj doktrini i judikaturi. Kažnjivost nekog naknadnog neprava koje se oslanja na prethodnu kriminalnu delatnost načelno će otpasti: ako kasnije delo ne povređuje neko novo dobro, ako se njime realizuje postojeća i ne stvara nova šteta, i ako se radi o istom oštećenom.<sup>75</sup> Tako bi recimo redovno postojao pravi sticaj (krađe i prevare) u primeru kada kradljivac obmanjuje kupca ukradene stvari da je on vlasnik, jer bi takvim prevarnim postupanjem pored imovine pokradenog bila oštećena i imovina „kupca” koji plaćanjem stvari ne može steći i svojinu, ali ne i tamo gde nema povrede novog dobra.

Naknadno nekažnjivo delo se u literaturi često zaključuje po još jednom osnovu, uporedivom sa slikom pranja novca. Tako je u jugoslovenskoj doktrini bilo zastupljeno gledište da poseban podtip naknadnog nekažnjivog dela čine upravo situacije kada se kasnijim postupanjem samo *realizuje namera* kao subjektivno obeležje prethodnog neprava.<sup>76</sup> Takav je npr. odnos krađe koja se čini u nameri da se stvar prisvoji i kasnije utaje (aktuelnog prisvajanja stvari), ili npr. pravljenja lažne isprave u nameri da se upotrebi kao prava i kasnije upotrebe. Slično bismo mogli tumačiti i realizaciju namere pribavljanja protivpravne imovinske koristi i kasnije njeno pribavljanje i držanje.

73 N. Lukić /2014/: *op. cit.*, p. 134.

74 M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 151.

75 Vid. C. Roxin /2003/: *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band II. Besondere Erscheinungsformen der Straftat*, München, s. 861.

76 B. Zlatarić /1956/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni. Opći dio*, Zagreb, p. 168.

Postavlja se međutim pitanje da li je smisleno pravljenje razlike između radnji pribavljanja i držanja imovine s jedne strane, i njenog eventualnog *korišćenja*. Načelno, teško je zamisliti situaciju da kradljivac kakve stvari istu neće i upotrebljavati saglasno njenoj svrsi. Utoliko se čini da bi i u slučaju korišćenja imovine bilo smislenije rešenje o prividnom sticaju.<sup>77</sup> Razlika bi se mogla napraviti samo tamo gde korišćenje imovine zapravo podrazumeva novo unošenje imovine u promet manipulacijom, odnosno prikrivanjem ili lažnim prikazivanjem njenog porekla, čime bi se ostvarila nova kriminalna nevrednost u pogledu uticaja na učesnike na tržištu i opšte poverenje u finansijski i privredni promet. Štaviše, vid nekažnjivog naknadnog dela ne predstavljaju ni primeri kod kojih se novo nepravdo čini u cilju *prikrivanja* prethodnog. Tako, za razliku od obrnute situacije (kada kakva lažna isprava posluži za izvršenje pronevere), falsifikovanje isprave kako bi se prikrili tragovi prethodno učinjene pronevere u domaćoj sudskoj praksi se bez izuzetka tumači kao (uz proneveru) kažnjivo.<sup>78</sup> Upravo je prikrivanje (odnosno lažno prikazivanje) prethodno počinjenog neprava karakteristična nevrednost pranja novca, pa bi u tim situacijama pravi sticaj bio logičan.

## 5. OSOBENOSTI DRUGIH OBLIKA I PITANJA KARAKTERISTIČNA ZA PRANJE NOVCA

Sporna je pravna priroda *iznosa imovine* odnosno novca koja se pere u težem obliku iz stava 2 (milion i petsto hiljada dinara). U delu naše literature se smatra da je u pitanju kvalifikatorna okolnost koja mora biti obuhvaćena *umišljajem* učinioca.<sup>79</sup> Zakonodavac ovde, reklo bi se izlišno, naročito pored imovine izdvaja i novac kao mogući objekt radnje, imajući u vidu da imovina svakako obuhvata i novac.<sup>80</sup>

Srpski zakonodavac propisuje i poseban oblik (čl. 245, st. 6) koji može ostvariti *odgovorno lice u pravnom licu*, „koje učini delo iz st. 1, 2 i 5 ovog člana”, i koje će se kazniti „kaznom propisanom za to delo, ako je znalo odnosno moglo i bilo dužno da zna da novac ili imovina predstavljaju prihod ostvaren kriminalnom delatnošću”. Navedena formulacija na planu subjektivne strane učinioca nije uobičajena, budući da se pod isti opis podvode i umišljajno i nehatno ostvarenje bića. Odgovornim licem u pravnom licu smatra se lice koje na osnovu zakona, propisa ili ovlašćenja vrši određene poslove upravljanja, nadzora ili druge poslove iz delatnosti pravnog lica, kao i lice kome je faktički povereno obavljanje tih poslova (čl. 112, st. 5 KZ). Imajući u vidu krug različitih pravnih subjekata koji u smislu ZSPNFT u pranju

77 To bi se odnosilo i na situacije kada upotreba imovine podrazumeva njenu konverziju ili prenos, bez konkretnih akata prikrivanja ili lažnog prikazivanja porekla, npr. uplaćivanje ukradenog iznosa na vlastiti bankovni račun, ili njegovo trošenje.

78 Vid. npr. presudu Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž1 516/17, od 6.6.2017. godine.

79 Z. Stojanović /2018<sup>5</sup>/: *op. cit.*, p. 178.

80 U našoj literaturi se ukazuje da to nije neopravdano, imajući u vidu da se u praksi najčešće radi o novcu (M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 143). Uostalom, takav prigovor bi se mogao istaći i u odnosu na delo kao celinu, s obzirom da se uporedno jedinstveno govori o fenomenu pranja „novca” (money laundering, Geldwäsche), iako je nesporno da oprane mogu biti i nenovčane vrednosti.

novca mogu učestvovati u svojstvu odgovornog lica, pod oblik bi se mogli podvesti npr. zaposleni u bankama, društvima za osiguranje, brokersko-dilerskim društvima itd. Kako ovaj oblik niti kvalifikuje niti privileguje nevrednost osnovnog neprava, za njim nije postojala naročita potreba.

Zanimljivo je pitanje pravne prirode odredbe da će se novac i imovina učiniocu svih oblika pranja novca *oduzeti* (čl. 245, st. 7). Formalno, ovde se pre radi o *meri bezbednosti* oduzimanja predmeta (čl. 87 KZ). Na takav zaključak upućuje činjenica da zakonodavac kod pojedinih krivičnih dela načelno ne propisuje mogućnost oduzimanja imovinske koristi. Osim toga, i kod ovog dela je „prljavi” novac „upotrebljen za izvršenje krivičnog dela” i „postoji opasnost da će se... ponovo upotrebiti za izvršenje krivičnog dela” (vid. čl. 87 KZ). Iako oduzimanje predmeta ne omogućava oduzimanje onih vrednosti u koje je, u složenijim radnjama prikrivanja porekla kriminalne delatnosti, predmet pretvoren, to ovde ne bi bio problem, jer svako novo unošenje imovine u pravni promet predstavlja upotrebu koja omogućava primenu ove mere bezbednosti.<sup>81</sup> Treba imati u vidu da se Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela<sup>82</sup> po izričitoj odredbi (čl. 2, st. 5) primenjuje i na pranje novca, što pokazuje na uporedivo zakonodavčevo vrednovanje imovine „*proistekle iz krivičnog dela*” i imovine koja „*potiče od kriminalne delatnosti*”. Ostaje međutim otvoreno pitanje da li bi se preko mehanizma pranja novca imovina pribavljena ranijim delom mogla uvek oduzimati kao imovinska korist *pribavljena krivičnim delom* (vid. čl. 91–93 KZ). U domaćoj literaturi se u tom smislu ukazuje da bi se moglo raditi i o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim delom ili o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, pod uslovom da predikatno delo nije utvrđeno pravnosnažnom sudskom odlukom.<sup>83</sup>

Zakonom nije definisana neka donja granica socijalne prihvatljivosti saobraćanja „prljavim” novcem, u smislu isključenja kažnjivosti bagatelnih pravnih poslova *svakodnevnog života*. Tako bi, primera radi, kradljivac koji ukradenim novcem u bakalnici kupi životne namirnice odgovarao za pranje novca (kao uostalom i prodavac), pod uslovom da postupa umišljajno ili nehatno. Ovo delo može biti ostvareno i izvesnim *neutralnim* radnjama, karakterističnim za obavljanje određenih zanimanja. Iako bi se u radnjama sticanja, držanja ili korišćenja imovine eventualno moglo sadržati i izvršilaštvo, u literaturi se položaj bankarskih službenika, poreskih savetnika i drugih odgovornih lica uglavnom prepoznaje kao *pomaganje*. Razlog je to što se delovanjem odgovornog lica tu tipično potpomaže onaj ko istinski pere novac. Kako su ove radnje po svojoj prirodi socijalno uobičajene, čineći svakodnevicu njihovog radnog angažovanja, krivičnu nevrednost ovde zasniva njihova subjektivna strana, tačnije *umišljaj* na pomaganje.

81 U slučaju da se radi o koristi takvo tumačenje je svakako nesporno, budući da čl. 112, st. 36 KZ, izričito dopušta da korist predstavlja i dobro u koje je imovina „pretvorena ili sa kojim je pomešana”.

82 „Sl. glasnik RS”, br. 32/13 i 94/16.

83 Konkurencija navedenih osnova oduzimanja bila bi moguća ako sud istom odlukom odlučuje i o pranju novca i o predikatnom delu. „Ako bi, pak, predikatno krivično delo bilo utvrđeno u ranijoj odluci suda, a postignuta imovinska korist nije, iz nekih razloga, oduzeta tom odlukom, onda bi u posebnom postupku zbog krivičnog dela pranja novca mogla biti primenjena samo mera bezbednosti”. Tako M. Đorđević /2018/: *Oduzimanje imovine učiniocima krivičnih dela*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, p. 515.



Pokušaj je po zaprećenju kazni kažnjiv, ali je zbog delatnosne prirode delikta zamisliv pre u formi *nepodobnog pokušaja*, npr. prilikom nabavke određenog predmeta pogrešno misli da se radi o delu koje potiče iz kriminalne delatnosti drugog lica.<sup>84</sup>

## 6. ODGOVORNOST BRANIOCA ZA PRANJE NOVCA

U uporednoj literaturi i judikaturi se postavilo pitanje da li bi za pranje novca mogao da odgovara i *branilac* okrivljenog (za krivično delo)<sup>85</sup>, koji ima saznanje da *honorar* za svoje usluge prima iz imovine koja potiče od kriminalne delatnosti. U nekim stranim zakonodavstvima se slična odgovornost branioca za pranje novca ograničava definisanjem naročitih pretpostavki ili prepreka za odgovornost (npr. naročita pravila o imunitetu branioca u Belgiji), tako što se na subjektivnom planu zahteva odgovarajuća namera (koja u slučaju advokata po pravilu izostaje), bilo oblikovanjem naročitog osnova opravdanja koji utvrđuje pretežnost interesa odbrane u odnosu na kažnjavanje branioca.<sup>86</sup> To međutim nije slučaj i u srpskom pravu, budući da se primanje honorara nesumnjivo može podvesti pod radnju *sticanja* imovine (sa znanjem, u trenutku prijema, da ta imovina potiče od kriminalne delatnosti).

U nemačkoj doktrini većinsko gledište smatra da bi iz ustavnopravnih razloga bilo neophodno isključiti odgovornost branioca u tom slučaju. Nemački Ustavni sud je u međuvremenu zauzeo gledište da bi kažnjivost branioca trebalo da opstane ako je on prilikom prijema novca imao *sigurno znanje* da novac potiče od nekog od krivičnih dela pobrojanih u katalogu. U slučaju eventualnog umišljaja ili nehata (iz lakomislenosti, prema nemačkom pravu takođe kažnjivog) on ne bi odgovarao, niti bi imao obavezu da posebno istražuje poreklo novca.<sup>87</sup> Pored argumenta koji se tiče ugrožavanja prava branioca da u neophodnom obimu obavlja svoj poziv, ukazuje se i na bojazan da bi neograničena kažnjivost onemogućila branioca da efektivno zastupa odbranu, narušila *odnos poverenja* i dovela do mogućeg konflikta interesa. Branilac ne bi bio naročito motivisan da detaljnije razmenjuje informacije sa klijentom, kako ne bi eventualno saznao kriminalno poreklo honorara.<sup>88</sup> Branilac bi takođe mogao biti zainteresovan da u vlastitom interesu insistira na nepriznavanju

84 Đorđević potencira da bi i podoban pokušaj bio zamisliv, u slučaju samo započete radnje izvršenja (M. Đorđević /2016/: *op. cit.*, pp. 152). To bi, smatramo, bilo moguće u slučaju onih mogućih radnji izvršenja (konverzija, prenos) koje same označavaju izvestan proces.

85 Ustav RS definiše posebna prava na planu odbrane „okrivljenog za krivično delo” (čl. 33, st. 2). Zbog sličnog razloga je i u uporednoj diskusiji argumentacija ograničena na ovaj odnos.

86 Vid. detaljnije K. Ambos /2002/: *Annahme „bemakelten” Verteidigershonorars als Geldwäsche?*, *Juristenzeitung*, № 2, s. 77–79.

87 Načelno, u uporednom pravu se pretežnost interesa odbrane redovno ne zaključuje tamo gde branilac postupa sa *direktnim umišljajem*. To načelno odgovor na kažnjivost čini zavisnim od toga kako bi se protumačio čl. 245, st. 1 KZ na subjektivnom planu. Ako bi sticanje imovine sa znanjem u trenutku prijema da imovina potiče iz kriminalne delatnosti tumačili isključivo u pravcu direktnog umišljaja, nikakvo pozivanje na pravo izbora advokata ne bi omogućilo sužavanje kriminalne zone.

88 S. Neuheuser /2017<sup>3</sup>/: *op. cit.*, § 261, 85. Ne bi se moglo isključiti da protiv branioca svedoči i sam klijent (*ibid.*).

krivice svog branjenika, čak i tamo gde bi npr. priznanje i sporazum o krivici bili procesno-taktički smisleni. Najzad, ne treba prenebregnuti ni druge moguće radnje koje bi mogle narušiti odnos branioca i okrivljenog, a koje se tiču naročitih ovlašćenja USPN da od branioca zahteva (i dobije) podatke, informacije i dokumentaciju (čl. 59 ZSPNFT) ili mogućnosti određivanja posebnih dokaznih radnji (npr. tajnog nadzora komunikacije iz čl. 166–170 ZKP).<sup>89</sup>

S druge strane, formalno isključenje branioca od odgovornosti bi moglo da bude i zloupotrebjeno, u vidu iskorišćavanja ove okolnosti za ubacivanje „prljavog” kapitala u finansijske tokove. Ako bi npr. okrivljeni imao mogućnost da braniocu honorar plati iz nekih legalnih izvora (npr. novcem od nasleđa) ili od novca dobijenog trgovinom drogom, on bi u slučaju nekažnjivosti branioca svakako odabrao drugu opciju.<sup>90</sup> Štaviše, takvom mogućnošću bi se i sam advokat našao pred iskušenjem, uz realno češće krivične procese i ukupno narušavanje ugleda profesije.

Iz odredbi Krivičnog zakonika ne proizlazi nikakva privilegovana pozicija advokata u odnosu na delo pranja novca, niti se ona može odbraniti iz ugla zaštitne svrhe dela (eliminisanja kriminalnog profita i ekonomskog izolovanja učinioca ranijeg dela).<sup>91</sup> Pritom, pozivanje na navodnu slobodu obavljanja zanimanja ne čini se smislenim, imajući u vidu da se ni drugi subjekti (poreski savetnici, banke, javni beležnici, revizori itd.) ne mogu izuzeti iz zakonom propisanih obaveza na planu prevencije pranja novca. U tom smislu, jedini mogući protivargument ticao bi se domašaja *prava na odbranu*, budući da i prema Ustavu Srbije (čl. 33, st. 2) svako ko je okrivljen za krivično delo ima pravo na odbranu i pravo da uzme branioca po svom izboru, da s njim nesmetano opšti i da dobije primereno vreme i odgovarajuće uslove za pripremu odbrane.<sup>92</sup> U slučaju ničim ograničene odgovornosti branioca, pravo stranke na njegov izbor bilo bi svakako redukovano, jer bi se svaki potencijalni advokat izložio realnom *riziku* eventualnog krivičnog gonjenja ako prihvati odbranu okrivljenog, i to ne samo za pranje novca,<sup>93</sup> već za svako lukrativno krivično delo.

Osim eventualnog ostvarenja pranja novca putem prijema honorara, zanimljivo je i pitanje da li bi se odgovornost branioca po ovom osnovu mogla negirati i na temelju instituta profesionalne tajne. Shodno Kodeksu profesionalne etike advokata (čl. 14.1.),<sup>94</sup> koji vrlo detaljno uređuje sadržaj i granice *advokatske tajne*, advokatsku tajnu predstavlja sve što je klijent (odnosno lice od njega ovlašćeno), poverio advokatu, ili što je advokat, u slučaju u kome zastupa, na drugi način saznao ili pribavio, u pripremi, tokom i po prestanku zastupanja. Neovlašćenim otkrivanjem saznanog

89 Pranje novca predstavlja jedno od krivičnih dela za koje se mogu primeniti posebne dokazne radnje (vid. čl. 162, st. 2 ZKP). Treba imati u vidu da je u slučaju pranja novca naročito primenjiva provera računa i sumnjivih transakcija (vid. čl. 143–146), kojom se bankama i drugim finansijskim organizacijama može naložiti obaveza periodičnog izveštavanja javnog tužioca o transakcijama osumnjičenog.

90 D. M. Morris /1986/: Attorney Fee Forfeiture, *Columbia Law Review*, № 5, p. 1028.

91 M. G. Bermejo, G. Wirtz /2007/: Strafverteidigerhonorar und Geldwäsche aus europäischer Perspektive: Gleiches Problem, gleiche Lösung?, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*, № 10, s. 401.

92 Reč je o pravu garantovanom i čl. 6, stav 3c Evropske konvencije o ljudskim pravima.

93 K. Ambos /2002/: *op. cit.*, s. 72.

94 „Sl. glasnik RS”, br. 27/2012, u daljem tekstu Kodeks.

advokat bi mogao i krivično odgovarati prema čl. 141 KZ. Dužnost čuvanja advokatske tajne može biti u *koliziji* sa dužnostima koje advokatu nameće ZSPNFT. Advokati inače mogu biti obveznici prema ovom propisu kada u ime i za račun stranke vrše finansijsku transakciju ili transakciju u vezi sa nepokretnošću, kao i kada pomažu u planiranju ili izvršavanju transakcija za stranku u vezi sa: kupovinom ili prodajom nepokretnosti ili privrednog društva, upravljanjem imovinom stranke, otvaranjem ili raspolaganjem računom kod banke (bankarskim računom, štednim ulogom ili računom za poslovanje sa hartijama od vrednosti), prikupljanjem sredstava neophodnih za osnivanje, obavljanje delatnosti i upravljanje privrednim društvima, kao i sa osnivanjem, poslovanjem ili upravljanjem privrednog društva ili lica stranog prava (čl. 4, st. 17 ZSPNFT). Ako u vršenju ovih poslova advokat utvrdi da u vezi sa licem ili transakcijom postoje *osnovi sumnje* da se radi o pranju novca ili finansiranju terorizma, dužan je da o tome obavesti USPN pre izvršenja transakcije i da navede rok u kojem bi ona trebalo da se izvrši.<sup>95</sup> Uprava, sa svoje strane, može u tim slučajevima od advokata zahtevati i podatke, informacije i dokumentaciju neophodne za otkrivanje i dokazivanje pranja novca, što se izričito ne smatra povredom obaveze čuvanja profesionalne tajne (čl. 91, st. 3 ZSPNFT). Advokat pritom ne sme stranci ili trećem licu otkriti da su Upravi dostavljeni podaci o sumnjivim transakcijama ili stranci. Propuštanje obaveštavanja Uprave stvara dužnost pismenog obrazloženja zašto to nije učinjeno. Advokat je dužan da Upravi prijavi i kada stranka eventualno od njega zatraži *savet* u vezi sa pranjem novca.

Prema Kodeksu profesionalne etike advokat ima pravo da otkrije advokatsku tajnu „kada je to neophodno radi sprečavanja izvršenja najavljenog krivičnog dela sa znatnom društvenom opasnošću” (čl. 16.1.2.). „Najavljeno krivično delo” bi se moglo najpre razumeti u smislu bilo kog *predstojećeg* dela koje može biti učinjeno u budućnosti, kada bi se, pod pretpostavkom da je ispunjen uslov da pranje novca predstavlja delo „sa znatnom društvenom opasnošću”, to moglo odnositi i na pranje novca od strane advokata. Kako nam se međutim čini, najavljeno delo ovde pre treba razumeti kao krivično delo koje je najavila sama *stranka*, u razgovoru sa advokatom. Drugi Kodeksom propisani osnovi mogućeg otkrivanja tajne ne bi se neposredno odnosili na situaciju obaveštavanja Uprave, osim mogućeg pozivanja na „otkrivanje tajne u opštem interesu ili interesu drugog lica, koje je pretežniji od interesa čuvanja tajne”, u smislu čl. 141, st. 2 KZ. Otkrivanje tajne po ovom osnovu, međutim, svakako ne postoji, imajući u vidu da je zakonodavac, kako smo videli, izričito propisao da se odavanje Upravi podataka, informacija i dokumentacije ne smatra povredom tajnosti. Uostalom, advokat je i prema Kodeksu dužan da klijenta

95 Ova dužnost ne postoji u vezi sa podatkom koji advokat dobije od stranke ili o stranci pri utvrđivanju njenog pravnog položaja ili njenom zastupanju u sudskom postupku ili u vezi sa sudskim postupkom, što podrazumeva i davanje saveta o pokretanju ili izbegavanju tog postupka, bez obzira da li je taj podatak pribavljen pre, u toku ili nakon sudskog postupka (čl. 60, st. 1 ZSPNFT). Nejasan je domašaj ovako definisanog izuzetka. Moglo bi se tvrditi da advokat nema dužnost da obaveštava Upravu o sumnjivim transakcijama i licima dok god *zastupa* klijenta u postupku pred sudom. Takvo tumačenje ima smisla, imajući u vidu da ZSPNFT advokata čini obveznikom samo u vezi sa pomenutim poslovima koji se tiču transakcija u vezi sa nepokretnostima, delatnošću privrednih društava, upravljanjem imovinom stranke i otvaranjem i raspolaganjem njenim računom kod banke.

upozori na svoju zakonsku obavezu da u određenim pravnim slučajevima neke podatke evidentira i prenese nadležnom organu, pre nego što mu ih klijent poveri (čl. 16.3.).<sup>96</sup> Štaviše, i sam Kodeks predviđa da advokat treba da *odbije zastupanje* „ako osnovano posumnja da bi posao u kome se od njega traži zastupanje doveo do pranja novca” (čl. 22.5.10.). U tom slučaju će advokat biti dužan i da novac, hartije od vrednosti i druge imovinske vrednosti koje mu je klijent poverio, a advokat prihvatio da mu budu povereni, bez odlaganja klijentu *vрати* (čl. 25.1.7.). Advokat je obavezan da odbije i njihov *prijem*, ako osnovano posumnja da se radi o pranju novca, ili o sredstvima koja potiču od izvršenja kakvog drugog krivičnog dela (čl. 25.3.).

## ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pranje novca, uz neka druga karakteristična neprava (proganjanje, trgovinu ljudima, nasilje u porodici), predstavlja proizvod savremenog razvoja krivičnog prava, čije zakonsko uobličavanje još uvek nije okončano. Srpsko rešenje načelno ne odstupa od uporednih rešenja, uz nekoliko spornih tačaka. Može se najpre postaviti pitanje opravdanosti zadržavanja nehatnog oblika, imajući u vidu mogućnost ničim ograničenog zaključivanja da plodove kriminalne delatnosti predstavljaju i dalji surrogati neposredno pribavljene koristi u kauzalnom lancu. Slabost predstavlja i oblik koji podrazumeva da pranje novca može biti učinjeno i sa imovinom koju je učinilac sam pribavio kriminalnom delatnošću. Ne samo što takvo rešenje odstupa od slične argumentacije zastupane u našoj doktrini u slučaju krivičnog dela prikriivanja, već se time stvara realan rizik od dvostrukog kažnjavanja iste krivične nevednosti. Kada se tim rešenjima doda i mogućnost širokog kažnjavanja brojnih obveznika iz Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma za nehat, kriminalna zona nema ni u kom slučaju zadovoljavajuće obrise.

## LITERATURA

- Ambos K. /2002/: Annahme „bemakelten” Verteidigershonorars als Geldwäsche?, *Juristenzeitung*, № 2
- Bermejo M. G., Wirtz G. /2007/: Strafverteidigerhonorar und Geldwäsche aus europäischer Perspektive: Gleiches Problem, gleiche Lösung?, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*, № 10
- Delić N. /2006/: Krivično delo pranja novca – međunarodni okviri i pozitivnopravna regulativa, u: *Primena međunarodnog krivičnog prava od strane međunarodnih i domaćih sudova*, Tara
- Dorđević M. /2018/: *Oduzimanje imovine učinocima krivičnih dela*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- Dorđević M. /2016/: Pranje novca u srpskom krivičnom pravu, *Crimen*, № 2
- Grubač M., Vasiljević T. /2014<sup>13</sup>/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd
- Höpfel F., Ratz E. (Hrsg.), /2011<sup>2</sup>/: *Wiener Kommentar zum Strafgesetzbuch. §§ 156–156a*, Wien
- Joelck W., Miebach K. (Hrsg.), /2017/: *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch*, München

96 ZSPNFT detaljno uređuje sadržaj evidencije koju vodi advokat (čl. 103).

- Kindhäuser U., Neumann U., Paeffgen H.-U. (Hrsg.), /2017<sup>5</sup>/, *Nomos-Kommentar. Strafgesetzbuch*, Baden-Baden
- Kühl K., Heger M. /2018<sup>29</sup>/: *Strafgesetzbuch. Kommentar*, München
- Lazarević Lj. /2011<sup>2</sup>/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd
- Lukić N. /2014/: *Suzbijanje organizovanog kriminaliteta. Komparativni pristup*, Beograd
- Morris D. M. /1986/: *Attorney Fee Forfeiture, Columbia Law Review*, № 5
- Niggli M. A., Wiprächtiger H. (Hrsg.), /2007<sup>2</sup>/: *Strafrecht II. Basler Kommentar*, Basel
- Roxin C. /2003/: *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band II. Besondere Erscheinungsformen der Straftat*, München
- Schönke A., Schröder H. /2019<sup>30</sup>/: *Strafgesetzbuch. Kommentar*, München
- Szrentić N. (red.) et al., /1986/: *Komentar Krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine*, Beograd
- Stojanović Z. /2018<sup>7</sup>/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd
- Stojanović Z., Delić N. /2018<sup>5</sup>/: *Krivično pravo. Posebni deo*, Beograd
- Tahović J. Đ. /1957/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd
- Vuković I. /2016/: *Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela – evropski okvir i srpsko zakonodavstvo, Crimen*, № 1
- Zlatarić B. /1956/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni. Opći dio*, Zagreb
- Zlatarić B. /1958/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni. II svezak*, Zagreb

*Igor Vuković*

Faculty of Law, University of Belgrade

## ABOUT CERTAIN DILEMMAS CONCERNING CRIMINAL PROTECTION AGAINST MONEY LAUNDERING

### SUMMARY

Despite several works devoted in recent years to the criminal offense of money laundering, certain issues of the boundaries of its criminal zone continue to intrigue. In addition to reminding of the most important points of dispute, the author particularly considers the subjective side of this crime and especially its form that implies that money laundering can be done with the property that the perpetrator himself has acquired through previous criminal activity. Special attention is also paid to the issue of possible conflicts of interest of the defense attorney, in case there is a suspicion that the received fee comes from the criminal activity of the defendant.

**Key words:** money laundering, property contamination, unpunishable subsequent crime, defense attorney

*Olivera Ševo\**

Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

## PRINUDNI NESTANAK LICA KAO OBLIK ZLOČINA PROTIV ČOVEČNOSTI U RIMSKOM STATUTU

**Apstrakt:** Rad se bavi inkriminacijom prinudnog nestanka lica kao oblikom zločina protiv čovečnosti u Rimskom statutu, izvoru prava koji prvi put precizno određuje biće ovog krivičnog dela. Rad analizira specifičnosti ovog krivičnog dela u pogledu njegove radnje izvršenja koja ima dva stadijuma, subjektivnog elementa koji je kod ovog krivičnog dela dvostruk, učešća države ili političke organizacije kao bitnom elementu bića ovog krivičnog dela ali i zajedničkih elemenata od čijeg ispunjenja zavisi i ispunjenje uslova da bi prinudni nestanak bio zločin protiv čovečnosti. Takođe, rad sadrži analizu vremenske nadležnosti Stalnog međunarodnog suda u pogledu ovog krivičnog dela zbog njegove specifičnosti i u ovom pogledu. Autorka daje prikaz elemenata bića ovog krivičnog dela, nastojeći da ukaže na eventualne probleme koji se mogu pojaviti u praksi kod ovog krivičnog dela, ali i potencijalno preširoka tumačenja na koja možemo naići u literaturi.

**Ključne reči:** prinudni nestanak lica, zločin protiv čovečnosti, Rimski statut.

### 1. OPŠTA RAZMATRANJA

Prinudni nestanci lica kao masovna pojava i na određeni način državna politika vezuje se za period nacističke Nemačke i dekret „Noć i magla” izdat od strane Adolfa Hitlera. Nakon ovog perioda, prinudni nestanci su se vezivali za diktatorske režime u Latinskoj Americi, potom oružani sukob na području Bosne i Hercegovine i sl. Lica su i pred Tribunalom u Nirnbergu i pred Haškim tribunalom bila osuđivana za krivično delo prinudni nestanak lica kao oblik zločina protiv čovečnosti, međutim nijedan izvor međunarodnog krivičnog prava nije davao precizno određenje bića ovog krivičnog dela. Prinudni nestanak lica prvi put je eksplicitno prepoznat u statutu jednog međunarodnog krivičnog suda tek donošenjem Rimskog statuta Stalnog međunarodnog krivičnog suda. Upravo zbog toga, cilj ovog rada jeste davanje prikaza bića ovog krivičnog dela. Prinudni nestanak lica, prema Rimskom statutu predstavlja jedan od oblika radnje izvršenja zločina protiv čovečnosti.<sup>1</sup> Rimski

\* Asistent, [olivera.sevo@pf.unibl.org](mailto:olivera.sevo@pf.unibl.org)

1 Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 5/2001, čl.7, st.1, tač. f.

statut definiše ovu radnju izvršenja zločina protiv čovečnosti kao „hapšenje, zatvaranje ili otmicu lica od strane države ili političke organizacije, odnosno preduzetih sa njihovim odobrenjem, uz njihovu podršku ili pristanak<sup>2</sup>, pri čemu država odnosno politička organizacija odbija da da informacije o lišenju slobode, ili informacije o sudbini ili boravištu tih lica, a to sve sa namerom da takvim licima na duži vremenski period uskrati pravnu zaštitu koja im pripada po zakonu”<sup>3</sup>.

Kada je reč o krivičnom delu zločin protiv čovečnosti, potrebno je imati svest o strukturi ovog krivičnog dela. Naime, krivično delo zločin protiv čovečnosti, sadrži jedan zajednički element i niz alternativno određenih radnji izvršenja.<sup>4</sup> Zajednički element mora biti ostvaren uvek uz neku od alternativno određenih radnji izvršenja ovog krivičnog dela i on je tzv. zajednički element svih oblika izvršenja zločina protiv čovečnosti.<sup>5</sup> Kada je reč o prinudnom nestanku lica, potrebno je imati na umu da je pored ostvarenja gorenavedenog kompleksnog bića krivičnog dela potrebno da takvo delo bude učinjeno „kao deo šireg ili sistematskog napada usmerenog protiv civilnog stanovništva, kao takvog, pri čemu se pod napadom smatra bilo koja od sledećih radnji...”<sup>6</sup>, što predstavlja navedeni zajednički element. Činjenje krivičnog dela u okviru šireg ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva je uslov koji mora biti ispunjen kako bi bilo koja od alternativno određenih radnji izvršenja predstavljala zločin protiv čovečnosti. To je upravo i najvažnija razlika između samostalnog krivičnog dela prinudnog nestanka, čiju inkriminaciju ne poznaje Rimski statut i prinudnog nestanka lica kao oblika zločina protiv čovečnosti. U ovom drugom slučaju će, dakle, biti potrebno da bude ostvaren zajednički element da bi postojalo krivično delo.<sup>7</sup>

Ukoliko pažljivije analiziramo biće ovog krivičnog dela, uočićemo da je reč o vrlo kompleksnom krivičnom delu sa alternativno određenom radnjom izvršenja<sup>8</sup>. Upravo je kompleksnost ovog krivičnog dela prouzrokovala niz problema, kako prilikom određivanja povrede prava u okviru prava ljudskih prava, ali i prilikom određivanja bića krivičnog dela u Rimskom statutu.<sup>9</sup>

2 Greškama koje su napravljene u zvaničnom prevodu teksta Rimskog statuta na srpski jezik može se dodati još jedna. Naime, u Rimskom statutu se navodi da hapšenje, zatvaranje ili otmica lica može biti izvršena „with the authorization, support or acquiescence of, a State or a political organization”, što implicira tri načina. U zvaničnom prevodu, postoje samo dva, odobrenje i podrška, dok se pristanak ne pominje.

3 Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010), <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3a84.html>, 24. 9. 2018.

4 Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, čl. 7.

5 M. Škulić /2005/: *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Beograd, p. 251.

6 Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, čl. 7., st. 1.

7 O zločinu protiv čovečnosti u Rimskom statutu vid. više: M. Škulić: *op.cit.*, p. 248–254; K. Kitichaisaree /2001/: *International Criminal Law*, New York, p. 89–102; B. Banović, S. Bejatović /2011/: *Osnove međunarodnog krivičnog prava*, Kragujevac, p. 226–228; Z. Stojanović /2016/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, p. 109–112; I. Marković /2015/: *Zločin protiv čovječnosti –u: Krivična djela protiv čovječnosti*, Banja Luka, pp. 144–150; M. Babić /2011/: *Međunarodno krivično pravo*, Banjaluka, p. 139–162.

8 M. Škulić: *op.cit.*, p. 261.

9 O. Triffterer, K. Ambos /2016/: *The Rome Statute of the International Criminal Court – A Commentary*, München – Oxford, p. 286.

U literaturi se navodi hipotetički slučaj koji vrlo dobro oslikava specifičnost i kompleksnost ovog krivičnog dela. Taj primer je sledeći: policijski službenik X je uhapsio lice A zbog osude za krivično delo krađe, koju je lice A i izvršilo. A je zatvoren sa ovlaštenjem države. Nakon toga, određeni državni službenici, saznajući da je lice A levičarski aktivista, želeli su da lice A nestane trajno i bez tragova i oni su dali instrukciju inspektoru Y da naredi policijskom službeniku Z da učini da lice A nestane (na primer, da nateraju lice da skoči u more iz helikoptera sa visine od 400 metara sa teškim cementnim blokom na leđima). Srodnici lica A ne mogu da ga pronađu u zatvoru, a lica uključna u njegov nestanak odbijaju da daju informacije o sudbini lica A i njegovom boravištu. Policijski službenik H, ne zna ništa u vezi sa sudbinom lica A i ne može njegovim srodnicima prižiti informacije koje zapravo i nema.<sup>10</sup>

Ukoliko pažljivije analiziramo ovaj primer, možemo uočiti da je potpuno opravdano nazivanje ovog zločina „hobotnica zločinom”<sup>11</sup>, „kontinuiranim/trajnim zločinom”<sup>12</sup> i „državnim zločinom”<sup>13</sup>. Može se uvideti da je reč o krivičnom delu koji ne samo da ima više radnji izvršenja koje su alternativno određene<sup>14</sup>, koje na neki način imaju stadijumski karakter<sup>15</sup> (iz navedenog primera, na primer hapšenje i odbijanje pružanja informacija), već i o krivičnom delu koje može, odnosno ima množinu na strani izvršilaca krivičnog dela.<sup>16</sup> Ono što je važna karakteristika ovog krivičnog dela, jeste upravo činjenica, da izvršioci krivičnog dela ne moraju nužno da znaju jedni za druge u lancu događaja.<sup>17</sup> Takođe, iz istog primera je vidljivo da se ovo krivično delo vrši uvek uz određeno učešće države, stoga, to je element bez kojeg nema ovog krivičnog dela kao oblika zločina protiv čovečnosti iz Rimskog statuta. Ono na šta ukazuje naziv „kontinuirani zločin” jeste sa jedne strane namera izvršilaca ovog krivičnog dela da licu *na duži vremenski period* onemoguće pravnu zaštitu, a sa druge strane ono može ukazivati i na „dužinu trajanja” ovog krivičnog dela. Naime, radnja izvršenja ovog krivičnog dela nije dovršena nestankom lica. Ovo krivično delo je dovršeno tek onda kada budu pružene tačne informacije o nestalom licu ili kada bude pronađeno (živo ili mrtvo)<sup>18</sup> što ovom krivičnom delu daje karakter trajnog krivičnog dela.<sup>19</sup>

10 K. Kittichaisaree: *op.cit.*, p. 123.

11 Ističe se da je ovaj naziv dala delegacija Ujedinjenog Kraljevstva prilikom sačinjavanja Nacrta Rimskog statuta, K. Kittichaisaree: *ibid.*, p. 123.

12 Ovaj naziv je korišten od strane većeg broja delegacije država Latinske Amerike, K. Kittichaisaree: *ibid.*, p. 123.

13 M. Škulić: *op.cit.*, p. 260.

14 M. Škulić: *ibid.*, p. 261.

15 A. Cassese /2009/: *The Oxford Companion for International Criminal Justice*, New York, p. 309.

16 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 286.

17 Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 286; K. Kittichaisaree: *op.cit.*, p. 123.

18 K. Ambos /2003/: *Treatise on International Criminal Law – Volume: Foundations and General Part*, Oxford, p. 112.

19 Više o trajnim krivičnim delima vid.: M. Babić, I. Marković /2005/: *Krivično pravo – opšti dio*, Banja Luka, p. 156; Z. Stojanović /2015/: *Krivično pravo – opšti dio*, Beograd, p. 228.



## 2. RADNJA IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA PRINUDNOG NESTANKA LICA U RIMSKOM STATUTE

Kao što je u prethodnom delu rada već rečeno, radnja izvršenja ovog krivičnog dela je alternativno određena.<sup>20</sup> Kada je reč o prinudnom nestanku kao obliku zločina protiv čovečnosti, radnja izvršenja je definisana na sledeći način:

- a) hapšenje, pritvaranje ili otmica jednog ili više lica,
- b) odbijanje priznavanja hapšenja, pritvaranja ili otmice, odnosno odbijanje da se pruže informacije o sudbini ili boravištu osobe ili osoba lišenih slobode.<sup>21</sup>

U prvom slučaju reč je o različitim oblicima lišenja slobode, dok je u drugom slučaju reč o negiranju da je došlo do lišenja slobode.<sup>22</sup> Zbog ovako postavljene radnje izvršenja u Rimskom statutu, često se i kaže da je ovo krivično delo koje ima dva stadijuma, gde u prvom dolazi do lišenja slobode, a u drugom do negiranja da je došlo do lišenja slobode, odnosno do odbijanja pružanja informacija o sudbini i boravištu nestalog lica.<sup>23</sup> Kod ovog krivičnog dela, postavlja se pitanje odnosa između lišenja slobode i negiranja da je došlo do lišenja slobode. Ono što je važno ovde, jeste da se između ove dve radnje izvršenja zahteva „objektivni *nexus*“.<sup>24</sup> U Komentaru Rimskog statuta se navodi da je „osobitost prinudnog nestanka lica kao oblika zločina protiv čovečnosti u tome što se *actus reus*“<sup>25</sup> sastoji od dva zasebna ali međusobno povezana dela/radnje“<sup>26</sup> Upravo u ovom stavu leži i suština ovog krivičnog dela. Ovde nikako nije reč o tome da jedno lice mora da preduzme oba akta, baš suprotno. Ovde je reč o tome da u ovom krivičnom delu obično učestvuje više lica koja međusobno ne moraju da znaju jedna za druge. To se navodi i u fusnoti Obeležja krivičnih dela gde se kaže da će izvršenje ovog dela obično podrazmevati „uključenost više od jednog lica, kao deo zajedničke kriminalne namere“<sup>27</sup> (prevela O.Š). Međutim, u st. 2 Obeležja krivičnih dela, precizira se na koji način ovi akti moraju biti povezani. Tu se navodi sledeće:

- a) Hapšenje, pritvaranje ili otmica su praćeni ili je simultano<sup>28</sup> sa njima došlo do negiranja da je došlo do lišenja slobode ili odbijanja davanja informacija o sudbini ili boravištu takve osobe ili osoba;
- b) Takvom odbijanju prethodilo je, ili je ono praćeno lišenjem slobode.<sup>29</sup>

20 Škulić: *op.cit.*, p. 261.

21 Elements of Crime, <file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf>, 1. maj 2018.

22 Škulić: *op.cit.*, p. 261.

23 A. Cassese: *op.cit.*, p. 309.

24 A. Cassese: *ibid.*, p. 309.

25 Više o opštem pojmu međunarodnog krivičnog dela: M. Škulić: *op.cit.*, p. 202.

26 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 286.

27 Elements of Crime, <file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf>, 1. maj 2018.

28 U tekstu Obeležja krivičnih dela uz Rimski statut se koriste termini „followed by” i „accompanied”. U ovom slučaju nikako nije reč o sinonimima. Glagol „followed by” upućuje na radnju koja se dešava nakon određene radnje, dok glagol „accompanied” upućuje na simultanost dve radnje. Dakle, u konkretnom slučaju radnja negiranja da je došlo do lišenja slobode, odnosno pružanja informacija o sudbini ili boravištu nestalog lica se može vršiti kao „prateća” u odnosu na lišenje slobode, ali isto tako i istovremeno sa njom, odnosno simultano.

29 Elements of Crime, <file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf>, 1. maj 2018.

Dakle, kako Škulić navodi, ovde je reč o postavljanju kumulativnog uslova.<sup>30</sup> Naime, učinilac koji čini bilo koju od dve navedene radnje izvršenja, da bi bio odgovoran, mora kumulativno da bude ostvaren i drugi deo ovog krivičnog dela. Tako, iako neobično, možemo zaključiti da je radnja izvršenja ovog krivičnog dela sa aspekta izvršiooca alternativno određena (uz postojanje već navedenog kumulativnog uslova) dok je sa aspekta dovršenosti krivičnog dela ona određena kumulativno, jer je nužno da obe radnje dela budu ostvarene da bi se delo smatralo dovršenim, ali njih ne mora izvršiti isto lice. Kada je reč o lišenju slobode lica, Rimski statut navodi tri oblika lišenja slobode kod ovog krivičnog dela, a to su „hapšenje, pritvaranje i otmica“<sup>31</sup>. U Komentaru Rimskog statuta na jednom mestu se navodi da do lišenja slobode može doći i „na bilo koji drugi način“<sup>32</sup>, međutim to nije eksplicitno navedeno u Rimskom statutu. Ipak, autori ovog komentara ističu kako Rimski statut, dajući mogućnost da do lišenja slobode dođe na ova tri načina, sužava broj oblika/načina lišenja u odnosu na druge međunarodne instrumente. Međutim, oni ističu takođe, da će ova tri načina ipak biti dovoljna da „pokriju“ sve slučajeve lišenja slobode koji su relevantni za prinudni nestanak lica.<sup>33</sup>

Na ovom mestu potrebno je istaći još nekoliko potencijalnih karakteristika lišenja slobode. Kod prinudnog nestanka lica nije nužno reč o nezakonitom hapšenju odnosno pritvaranju lica. Baš suprotno. U Obeležjima krivičnih dela, u fusnoti se navodi da pod određenim okolnostima može da bude reč o zakonitom hapšenju ili pritvaranju.<sup>34</sup> Tu će obično biti slučaj, kao u primeru koji je naveden u prethodnom tekstu, kada je lice zakonito lišeno slobode, međutim ono je nestalo u toku „nadzora“<sup>35</sup> od strane države. Sa druge strane, u fusnoti Obeležja se takođe navodi da će se učinioцем ovog krivičnog dela smatrati i ono lice koje „održava postojeći pritvor“<sup>36</sup>.

Sa druge strane, kada je reč o negiranju lišenja slobode, odnosno odbijanju da se pruže informacije o sudbini lica odnosno njegovom boravištu, ono predstavlja drugi centralni element ovog krivičnog dela. U tom smislu, važno je istaći da se u ovom slučaju podrazumeva da su članovi porodice nestalog lica uputili određeni vid zahteva/upita u vezi sa sudbinom nestalog lica.<sup>37</sup> Isto tako, važno je napomenuti da je radnja izvršenja izvršena i onda kada budu date netačne informacije.<sup>38</sup>

### 3. SUBJEKTIVNI ELEMENTI KOD KRIVIČNOG DELA PRINUDNOG NESTANKA LICA KAO OBLIK ZLOČINA PROTIV ČOVEČNOSTI

Kada je reč o krivičnom delu prinudnog nestanka lica kao oblika zločina protiv čovečnosti, možemo govoriti o dva aspekta subjektivnog elementa.<sup>39</sup> Tu je reč o sledećim aspektima:

30 Škulić: *op.cit.*, p. 261.

31 Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, čl.7, st.1, tač. i.

32 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 287.

33 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 287.

34 Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 1. maj 2018.

35 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 287.

36 Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 1. maj 2018.

37 K. Ambos: *op.cit.*, p. 112.

38 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 289.

39 M. Škulić: *op.cit.*, p. 261; O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 289–261.

A) uslov koji se odnosi na svest učinioca<sup>40</sup> i to na sledeći način:

- 1) Da će takvo hapšenje, pritvor ili otmica biti praćeno prema uobičajenom sledu događaja negiranjem da je došlo do lišenja slobode odnosno odbijanjem da se pruže informacije o sudbini ili boravištu tog/tih lica;
- 2) Da je takvom odbijanju prethodilo lišenje slobode ili da je bilo njime popraćeno.<sup>41</sup>

Dakle, ovde je jasno, da učinilac, odnosno učinioci krivičnog dela, moraju imati jedan vid „opšte svesti” o celokupnom krivičnom delu. Takva svest mora da obuhvati opšte okolnosti dela, u smislu da učinilac koji vrši lišenje slobode jednog lica, mora biti svestan okolnosti tog dela, odnosno mogućnosti da takvo lice u narednom vremenskom periodu nestane. Sa druge strane, lice koje odbija da pruži informacije, odnosno negira lišenje slobode, mora biti svesno činjenice da je prethodno, ili simultano, došlo i do lišenja slobode. Ukoliko se vratimo na primer koji smo naveli na početku ovog rada lako možemo primetiti da lice koje je prvobitno uhapsilo lice A, ne može biti odgovorno za ovo krivično delo, jer je ono izvršilo zakonito lišenje slobode, bez svesti da bi ono moglo da u daljem vremenskom periodu dovede do nestanka lica A.

B) Uslov koji se odnosi na nameru učinioca.<sup>42</sup>

Ukoliko se osvrnemo na biće ovog krivičnog dela, uočićemo još jedan njegov element u odnosu na koji potrebno ispitati potrebu za postojanjem subjektivnog elementa na strani učinioca. Reč je o „nameri da se takvim licima na duži vremenski period uskrati pravnu zaštitu koja im pripada po zakonu”. Ovde je potrebno utvrditi dva pitanja, prvo je da li svaki učinilac mora imati nameru da uskrati pravnu zaštitu određenom licu na duži vremenski period, a drugo pitanje je šta zapravo podrazumeva duži vremenski period.

Kada je reč o nameri da se licu uskrati pravna zaštita u dužem vremenskom periodu, postoji više različitih stavova u tom pogledu. U Komentaru Rimskog statuta mogu se naći dva potpuno suprotstavljena stava. Sa jedne strane, grupa teoretičara smatra da u odnosu na ovaj elemenat bića krivičnog dela nije potrebno da lice ima posebnu nameru, već da stavljanje lica van pravne zaštite predstavlja posledicu negiranja lišenja slobode, odnosno odbijanja pružanja informacija o sudbini ili boravištu nestalog lica.<sup>43</sup> Sa druge strane, grupa teoretičara, ne deli takav stav. Oni smatraju da nije nužno da su svi izvršioci ovog dela delili nameru stavljanja lica van pravne zaštite, ali je potrebno da je makar jedan od izvršilaca imao takvu posebnu nameru.<sup>44</sup> Takođe se u Komentaru ističe da ni Rimski statut „izričito ne zahteva da svaki izvršilac u lancu događaja koji čine ovo kompleksno krivično delo mora preduzeti istu radnju, odnosno isto propuštanje ili imati isto „stanje svesti” u svakoj fazi „nestanka”.<sup>45</sup> U li-

40 M. Škulić: *op.cit.*, p. 261.

41 Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 2. maj 2018; M. Škulić: *op.cit.*, p. 261.

42 M. Škulić: *ibid.*, p. 261.

43 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 289.

44 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 289.

45 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 289.

teraturi se naglašava da je takvu nameru teško dokazati.<sup>46</sup> Međutim ostaje pitanje da li je namera tvoraca Rimskog statuta zaista bila da „svedu na minimum” zahtev za postojanjem posebne namere, odnosno subjektivnog elementa učinioca ili nije. Čini se da tumači Rimskog statuta posežu za tumačenjem koje bi olakšalo dokazivanje u praksi, što možda i nije najsajjnije rešenje. S obzirom na to da su Obeležja krivičnih dela uz Rimski statut prilično temeljno pojasnila svaki od elemenata ovog krivičnog dela, bilo bi za očekivanje da u slučaju sumnje u tumačenje ovog elemenata posegnu za istim. U ovom trenutku praksa Stalnog međunarodnog krivičnog suda ne daje odgovor na pitanje tumačenja ovog elementa, jer nije presuđen niti jedan slučaj prinudnog nestanka lica pred ovim sudom. Ono što u određenoj meri može olakšati odgovor na ovo pitanje jeste činjenica, kao što se to navodi u Komentaru Rimskog statuta, da način na koji se vrši ovo krivično delo ukazuje na postojanje ove namere. Ukoliko je, na primer, prvobitno hapšenje bilo nezakonito, ukoliko lica koja vrše takvo hapšenje imaju instrukciju da takva hapšenja vrše na specifičan način, poput upotrebe vozila bez registarskih tablica ili nošenje civilne odeće umesto redovne uniforme, onda će to svakako ukaziv ukazivati na postojanje takve namere.<sup>47</sup>

Kada govorimo u „dužem vremenskom periodu”, smatra se da je reč o vrlo nejasnom pojmu, koji donekle predstavlja deo političkog kompromisa. U Komentaru Rimskog statuta ističe se da takav izraz znači „duži vremenski period, koji nije određen satima, danima, nedeljama, mesecima ili godinama”.<sup>48</sup> Ističe se da bi ovaj ovaj element trebalo uže tumačiti, obzirom na to da je članovima porodice nestale osobe zapravo svaki period dug.<sup>49</sup>

#### 4. UČEŠĆE DRŽAVE ILI POLITIČKE ORGANIZACIJE KAO ELEMENAT BIĆA KRIVIČNOG DELA PRINUDNOG NESTANKA LICA

Ono što krivičnom delu prinudnog nestanka daje posebnu težinu jeste ujedno i njegov poslednji element u određenju njegovog bića krivičnog dela a to je učešće države ili političke organizacije. Naime, kako Škulić ističe, ovaj uslov se javlja u dva modaliteta, pri čemu se zahteva njihovo kumulativno ispunjavanje.<sup>50</sup>

U Obeležjima krivičnih dela ovi zahtevi su navedeni na sledeći način:

- a) Takvo hapšenje, pritvaranje ili otmica su izvršeni od strane države ili političke organizacije, odnosno uz odobrenje, podršku ili pristanak države ili političke organizacije;
- b) Takvo odbijanje priznanja lišenja slobode ili davanja informacija o sudbini ili boravištu nestalog lica/više lica je izvršeno od strane te države ili političke organizacije, odnosno uz odobrenje ili podršku države ili političke organizacije.<sup>51</sup>

46 A. Cassese: *op.cit.*, p. 309.

47 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 290.

48 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 290.

49 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 290.

50 M. Škulić: *op.cit.*, p. 261.

51 Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 15. maj 2018.

Kada je reč o ovom elementu, važno je dati nekoliko posebnih napomena. Pre svega, u odnosu na prethodne, ali izvore prava usvojene nakon donošenja Rimskog statuta<sup>52</sup> biće ovog krivičnog dela je prošireno direktnim unošenjem političke organizacije u biće krivičnog dela.<sup>53</sup> U Komentaru Rimskog statuta ističe se da se pod pojam političke organizacije, ne može podvesti bilo koja organizacija koja ima političke ciljeve, već samo ona čije delovanje na određeni način slično državnom delovanju.<sup>54</sup> Sa druge strane, Ambos ističe da je značenje političke organizacije u okviru bića ovog krivičnog dela nejasno. On polazi od pravno zaštićenog interesa kod ovog krivičnog dela. S tim u vezi, on kao jedan od pravno zaštićenih interesa navodi omogućavanje delotvorne sudske zaštite, pa samim tim ističe i da se ovo krivično delo može odnositi u ovom pogledu samo na organizaciju koja može omogućiti takvu zaštitu, odnosno pristup sudu. Takođe, on ističe i to da propisivanjem odgovornosti lica za nepružanje informacija, podrazumeva obavezu na strani tih lica da pruže takve informacije, pa stoga pod opseg ovog krivičnog dela mogu da uđu samo one organizacije koje imaju takvu dužnost (odnosno pojedinci kao njihovi predstavnici). Ipak, on ističe kao i autori Komentara Rimskog statuta, da bi takva organizacija trebalo da poseduje određena obeležja države, poput kontrole određenih teritorija, ili mogućnosti zatvaranja lica.<sup>55</sup>

Sa druge strane, može se primetiti da kada je reč o odbijanju pružanja informacija o sudbini lica, odnosno njegovom boravištu, učešće države, odnosno političke organizacije je uže nego u slučaju hapšenja, pritvaranja ili otmice, i ono ne obuhvata pristanak.<sup>56</sup>

Ono što takođe mora biti naglašeno jeste razlikovanje pojmova „političke organizacije” (*political organization*) i „političkog programa...organizacije” (*organizational policy*) kao dela zajedničkog elementa ovog krivičnog dela. Naime, da bi krivično delo bilo zločin protiv čovečnosti, ono mora biti izvršeno u okviru šireg ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva. U tom smislu, ovaj napad mora da proistakne ili se desi povodom političkog programa države ili druge organizacije.<sup>57</sup> U tom smislu, potrebno je razlikovati ova dva pojma, gde pojam političke organizacije treba da se tumači značajno uže od drugog navedenog pojma, koji je širi i predstavlja zajednički uslov za sve radnje izvršenja.

## 5. ZAJEDNIČKI ELEMENTI KOJI SE ODOSE NA SVE RADNJE IZVRŠENJA ZLOČINA PROTIV ČOVEČNOSTI

Kako je već rečeno, da bi prinudni nestanak bio zločin protiv čovečnosti, potrebno je da budu ispunjeni i „opšti”<sup>58</sup>, odnosno „zajednički”<sup>59</sup> elementi koji su zajednički za sve radnje izvršenja u okviru ovog krivičnog dela. U Obeležjima

52 Tu pre svega možemo govoriti o Međunarodnoj konvenciji o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka koja je usvojena 6. Februara 2007. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.

53 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 288.

54 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 288.

55 K. Ambos: *op.cit.*, p. 111.

56 Ovde se navodi da je razlog za uže učešće, zapravo to što se „pristanak” nije našao u francuskoj verziji teksta, što je verovatno bio propust tehničke prirode. O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 292.

57 Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, čl.7, st.2, tač. a.

58 B. Ristivojević /2014/: *Međunarodna krivična dela – Deo I*, Novi Sad, p. 47.

59 M. Škulić: *op.cit.*, p. 251.

krivičnih dela takođe se u pogledu obeležja prinudnog nestanka kao oblika zločina protiv čovečnosti navode ovi elementi. Prvi je da „je delo učenjeno kao deo šireg ili sistematskog napada uperenog protiv civilnog stanovništva”, dok je drugi da je „učinilac znao da je delo bilo, ili je imao nameru da bude deo šireg ili sistematskog napada uperenog protiv civilnog stanovništva”.<sup>60</sup> Iz ovog možemo zaključiti da je prvi od njih objektivnog karaktera, i odnosi se na napad u okviru kojeg je izvršena i radnja prinudnog nestanka, dok je drugi subjektivnog karaktera.

Ovde je u pogledu prvog elementa važno naglasiti da je karakter napada određen alternativno, odnosno on mora biti *ili širi ili sistematski*.<sup>61</sup> Pored toga u čl. 7, st. 2 Rimskog statuta precizira se pojam napada protiv civilnog stanovništva kao „sled činjenja koji obuhvata ponovljeno izvršenje krivičnih dela navedenih u čl. 1, protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, u skladu sa, ili u sprovođenju državne ili politike neke druge organizacije, da se vrši takav napad”.

Drugi zajednički element je subjektivne prirode. On podrazumeva znanje učinioca da čini krivično delo u okviru ovako određenog napada, odnosno da je imao nameru da učini krivično delo u okviru ovakvog napada.<sup>62</sup> To podrazumeva da je učinilac morao „učiniti krivično delo sa znanjem, u smislu razumevanja uopštenog ili šireg konteksta u kojem se takav akt izvršava”<sup>63</sup> (prevela O.Š.). Ovde možemo zaključiti da u pogledu prinudnog nestanka lica kao oblika zločina protiv čovečnosti na strani učinioca mora postojati dvostruki subjektivni element. Sa jedne strane, kao što je već rečeno, on mora postojati u odnosu na konkretnu radnju izvršenja, dok sa druge strane on mora postojati i u odnosu na zajednički element.<sup>64</sup> Nepostojanje subjektivnog odnosa u pogledu navedenog opšteg elementa (znanja da se delo čini u okviru šireg ili sistematskog napada, odnosno namere da se delo učini u okviru takvog napada) dovelo bi do toga da lice može biti odgovorno za „obično” krivično delo, odnosno samostalni prinudni nestanak lica, ali ne i za zločin protiv čovečnosti.<sup>65</sup>

## 6. VREMENSKA NADLEŽNOST STALNOG MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA PRINUDNI NESTANAK LICA KAO OBLIK ZLOČINA PROTIV ČOVEČNOSTI

U pogledu nadležnosti za krivična dela propisana Rimskim statutom, Statut propisuje da će Stalni međunarodni krivični sud biti nadležan samo za krivična dela koja su učinjena nakon stupanja na snagu Statuta<sup>66</sup>, odnosno, za države koje su naknadno pristupile Statutu – od datuma stupanja na snagu u odnosu na tu državu.<sup>67</sup>

60 Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 15. maj 2018.

61 I. Marković: *op.cit.*, p. 147.

62 Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 15. maj 2018.

63 K. Kittichaisaree: *op.cit.*, p. 91.

64 I. Marković: *op.cit.*, pp. 149.

65 K. Kittichaisaree: *op.cit.*, p. 91.

66 Rimski statut Stalnog međunarodnog krivičnog suda stupio je na snagu 1. jula 2002. godine.

67 Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, čl. 11.

Kako se u Komentaru Rimskog statuta ističe, ovaj član bi morao da se poveže sa čl. 24 Statuta kojim se zabranjuje retroaktivna primena statuta, odnosno čl. 22, koji ustanovljava princip *nullum crimen sine lege*.<sup>68</sup> Primena ovih principa ne predstavlja problem onda kada je reč o krivičnim delima koja su dovršena preduzimanjem radnje izvršenja (krivična dela stanja), međutim, onda kada je reč o trajnim krivičnim delima, javiće se dilema u pogledu vremenske nadležnosti Suda. Kod trajnih krivičnih dela, učinilac preduzimanjem radnje izvršenja stvara protivpravno stanje koje traje određeni vremenski period, tokom kojeg sve vreme postoji isto krivično delo (tokom trajanja se ne ostvaruje biće novog krivičnog dela). Kako je već rečeno u prethodnom delu ovog rada, prinudni nestanak predstavlja trajno krivično delo (eng. *continuing crime*), „delo koje stvara kontinuirani tok kriminalne aktivnosti, čiji svi materijalni elementi nastavljaju da se ponavljaju na dnevnoj osnovi”<sup>69</sup> (prevela O.Š.). U tom smislu, postavlja se pitanje da li će Sud biti nadležan za krivično delo prinudnog nestanka lica kao oblika zločina protiv čovečnosti onda kada je radnja izvršenja započela pre stupanja na snagu Statuta, a delo nije dovršeno u trenutku njegovog stupanja na snagu, odnosno nakon toga? Obeležja krivičnih dela daju odgovor na to pitanje. U Obeležjima se navodi da će Sud biti nadležan samo za krivično delo prinudnog nestanka lica koje je učinjeno u okviru napada koji se desio nakon stupanja na snagu Statuta.<sup>70</sup> Na ovaj način, iz nadležnosti Suda isključena su ona krivična dela koja su započela u okviru napada pre stupanja na snagu Statuta.<sup>71</sup> Takođe, na ovom mestu nije zgoreg pomenuti i one prinudne nestanke koji započinju zakonitim hapšenjem, ali prerastaju u prinudni nestanak lica (eng. *disappearance in custody*). U tom slučaju će ukoliko se zakonito hapšenje dogodilo pre stupanja na snagu Statuta, a nakon stupanja na snagu nastavljeno, pri čemu je došlo do odbijanja davanja informacija o sudbini lica ili njegovom boravištu, i obe radnje ovog krivičnog dela su se desile nakon stupanja na snagu Statuta, postojaće nadležnost ovog Suda.<sup>72</sup>

## ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iz svega prethodno rečenog može se izvući jasan zaključak o kompleksnosti ovog krivičnog dela. Pre svega, vrlo je specifično i neuobičajno da se radnja jednog krivičnog dela sastoji od dve radnje koje mogu da se posmatraju i kao alternativno određene, onda kada ih posmatramo iz ugla izvršioca krivičnog dela, ali i kumulativno određene, onda kada ih posmatramo sa aspekta dovršenosti dela. Takođe, specifičnost ovog dela ogleda se i u njegovom subjektivnom elementu, kod kojeg se kao posebno sporno pitanje javlja pitanje namere kod svih izvršilaca dela da se licu u dužem vremenskom periodu onemoguću pravna zaštita. Takođe, jedna od

68 O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 658.

69 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 663.

70 Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 15. jun 2018.

71 Međunarodni dokumenti za zaštitu ljudskih prava na nešto drugačiji način regulišu ovo pitanje, i to na način da mnogi od njih ne ograničavaju jurisdikciju na način na koji je to učinjeno u Rimskom statutu. O tome vid. više O. Triffterer, K. Ambos: *op.cit.*, p. 664–667.

72 O. Triffterer, K. Ambos: *ibid.*, p. 669.

najvažnijih karakteristika ovog krivičnog dela je učešće države ili političke organizacije u izvršenju dela, gde se kao sporno može javiti pitanje definisanja političke organizacije. Na ove, samo neke specifičnosti dela, nadovezuje se i zahtev da ono kao takvo, već isuviše kompleksno bude izvršeno kao deo šireg ili sistematskog napada usmerenog protiv civilnog stanovništva, kako bi ono bilo zločin protiv čovečnosti. Sve ovo predstavlja potencijalni problem prilikom odlučivanja u praksi. Zapravo, s obzirom na to da je prva precizna definicija ovog krivičnog dela data upravo u Rimskom statutu, članice su inkriminisale, ili je trebalo da inkriminišu ovo krivično delo u svojim zakonodavstvima. Ono što u tom slučaju može predstavljati problem jeste upravo to što ovo krivično delo ukoliko nije „upodobljeno” domaćem krivičnom pravnom sistemu može stvoriti zabune i dovesti do pogrešne primene norme sadržane u Rimskom statutu. Tu je pre svega potencijalno problematično razumevanje radnje izvršenja ovog dela. Bez razjašnjenja koja sadrže Elementi krivičnih dela, mogao bi se, čitanjem samo teksta Rimskog statuta stvoriti utisak da obe radnje moraju biti izvršene od strane istog lica. Upravo zato, čini se da se pored nedoumica koja već stvara biće ovog krivičnog dela mogu javiti i nove, posebno ukoliko ta inkriminacija bude doslovno prenesena iz Rimskog statuta u tekstove zakona, bez pojašnjenja koja sadrže Elementi. Ne treba u tom svemu zanemariti ni to da je prostor bivše Jugoslavije još uvek opterećen velikim brojem nestalih lica, od kojih se za veliki broj njih sumnja da su žrtve prinudnog nestanka. To zapravo jasno govori o tome da će doći do procesuiranja lica za prinudne nestanke, što će sa sobom povući i niz spornih pitanja od kojih se mnoga već pojavljuju u praksi npr. Suda Bosne i Hercegovine.

S tim u vezi, cilj ovog rada i jeste bio prikaz bića ovog krivičnog dela, kako on egzistira danas u Rimskom statutu, kao prvom izvoru međunarodnog krivičnog prava koji daje preciznu definiciju ovog dela, dajući time skup osnovnih elemenata koja treba da sadrži zakonodavstvo zemalja članica u pogledu ovog krivičnog dela. Čini se ipak, da će i teorija i praksa u narednom periodu imati potrebu za odgovaranjem na niz pitanja koja se mogu postaviti u vezi sa ovim krivičnim delom.

## LITERATURA

- Ambos K. /2003/: *Treatise on International Criminal Law – Volume: Foundations and General Part*, Oxford
- Babić M., Marković I. /2005/: *Krivično pravo – opšti dio*, Banja Luka
- Babić M. /2011/: *Međunarodno krivično pravo*, Banjaluka
- Banović B., Bejatović S. /2011/: *Osnove međunarodnog krivičnog prava*, Kragujevac
- Cassese A. /2009/: *The Oxford Companion for International Criminal Justice*, New York
- Kittichaisaree K. /2001/: *International Criminal Law*, New York
- Marković I. /2015/: *Zločin protiv čovječnosti – u: Krivična djela protiv čovječnosti*, Banja Luka
- Ristivojević B. /2014/: *Međunarodna krivična dela – Deo I*, Novi Sad
- Stojanović Z. /2015/: *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd
- Stojanović Z. /2016/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd
- Škulić M. /2005/: *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Beograd
- Triffterer O., Ambos K. /2016/: *The Rome Statute of the International Criminal Court – A Commentary*, München – Oxford



## PROPISI

Elements of Crime, *file:///F:/ElementsOfCrimesEng.pdf*, 1. maj 2018.

Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 5/2001.

Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010), <http://www.re-fworld.org/docid/3ae6b3a84.html>, 24. 9. 2018.

*Olivera Ševo*

Faculty of Law, University of Banja Luka

## ENFORCED DISAPPEARANCE AS CRIME AGAINST HUMANITY IN ROME STATUTE

### SUMMARY

The paper deals with enforced disappearance as a crime against humanity in the Rome Statute, as a source of law which precisely defines enforced disappearance for the first time. The author analyzes some particularities concerning the actus reus of this crime which contains two acts or two „stages”, subjective element which is twofold, participation of the state or a political organization in the crime as a very important element of this crime, but also crime against humanity’s common elements which need to be met for existence of this crime. The paper also contains analyze of the International Criminal Court’s temporal jurisdiction because of its specificity concerning this crime. The author is giving a review of this crime elements and trying to point out eventual problems in further practice as well as potentially very extensive interpretation which can be found in literature.

**Key words:** enforced disappearance, crime against humanity

Vladica Ilić\*

Beogradski centar za ljudska prava

## (NE)POMIRLJIVOST KAZNE DOŽIVOTNOG ZATVORA I LJUDSKIH PRAVA

**Apstrakt:** Od maja 2019. godine Srbija se pridružila većinskom delu evropskih zemalja koje u sistemima krivičnih sankcija predviđaju kaznu doživotnog zatvora. Uprkos odbijanju nadležnih organa da o ovom pitanju povedu javnu raspravu, uvođenje doživotnog zatvora uz isključivanje mogućnosti uslovnog otpuštanja osuđenih za pojedina dela kažnjiva ovom kaznom dočekano je uz приметno interesovanje i aktivizam predstavnika domaće i međunarodne stručne javnosti. Osim pregleda izmena Krivičnog zakonika koje se odnose na ovu kaznu, najveća pažnja u radu je posvećena standardima ljudskih prava koji se odnose na doživotni zatvor, pretežno proisteklim iz prakse Evropskog suda za ljudska prava. U radu se analizira mogućnost njihove primene u okvirima važećeg krivičnog zakonodavstva. Na kraju rada, autor ukazuje na moguće pravce razmišljanja *de lege ferenda* koji bi predstavljali alternativu doživotnom zatvoru, smatrajući ga ozbiljnim izazovom za zaštitu dostojanstva osuđenih.

**Ključne reči:** doživotni zatvor, standardi ljudskih prava, Evropski sud za ljudska prava, zabrana zlostavljanja, ljudsko dostojanstvo.

### 1. PREGLED NOVELA KRIVIČNOG ZAKONIKA SRBIJE O DOŽIVOTNOM ZATVORU

Izmenama Krivičnog zakonika Srbije<sup>1</sup> (dalje: KZS) od maja 2019. godine u sistem kazni uvedena je kazna doživotnog zatvora umesto kazne zatvora od 30 do 40 godina. U obrazloženju Predloga zakona o izmenama i dopunama KZS sadržana je gotovo identična argumentacija kojom se i 2015. godine u obrazloženju Nacrta zakona o izmenama i dopunama KZS iniciralo uvođenje doživotnog zatvora. Navedeno je da je kriminalnopolitičko opravdanje uvođenja ove kazne u tome što ona

---

\* Istraživač, ius.vladica@gmail.com.

1 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr., 72/09, 111/09, 121/09, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19. Izmene i dopune od maja ove godine će stupiti na snagu 1. decembra 2019. godine.

treba da bude izuzetna kazna koja zamenjuje smrtnu kaznu,<sup>2</sup> s obzirom da se za neka najteža krivična dela u odnosu na određene učinioce vremenska kazna lišenja slobode ne ukazuje adekvatnom. Istaknuto je i da većina evropskih država ima propisanu kaznu doživotnog zatvora, kao i da ona ima određeni simbolički značaj, odnosno da može adekvatnije da izrazi težinu nekih krivičnih dela i stepen krivice njihovih učinilaca, iako se praktično u izvršenju može svesti na istu dužinu kao i kazna u trajanju od trideset do četrdeset godina.

Kao ni kazna zatvora od 30 do 40 godina, doživotni zatvor se ne može izreći licu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo dvadeset jednu godinu života, kao ni u slučajevima u kojima zakon predviđa da se kazna može ublažiti ili kada postoji neki od osnova za oslobođenje od kazne. Doživotni zatvor je uz kaznu zatvora do 20 godina alternativno predviđen za sva krivična dela za koja je pre izmena KZS bilo moguće izreći kaznu zatvora od 30 do 40 godina. Međutim, zakonodavac je doživotni zatvor predvideo i za još nekoliko dela koja do sad – sa stanovišta zaprečenih kazni – nisu smatrana najtežim. To su: silovanje koje je za posledicu imalo smrt žrtve ili je učinjeno prema detetu (član 178, stav 4), obljuba nad nemoćnim licem koja je za posledicu imala smrt žrtve ili je učinjena prema detetu (član 179, stav 3), obljuba sa detetom koja je za posledicu imala smrt žrtve (član 180, stav 3) i obljuba zloupotrebom položaja učinjena prema detetu koja je za posledicu imala smrt žrtve (član 181, stav 5). Za navedena krivična dela i ubistvo deteta ili bremenite žene (član 114, stav 1, tačka 9) zakonodavac je zabranio uslovni otpust (član 46, stav 5). To, van svake sumnje, predstavlja najproblematičniju novinu u KZS, a ona je u Predlogu obrazložena jednom rečenicom: da je to rešenje u skladu sa inicijativom fondacije koja je prikupila veliki broj potpisa građana (skoro 160 hiljada).

Zabrana uslovnog otpuštanja osuđenih za navedena krivična dela može se sagledavati iz nekoliko pozicija. Iz ugla ljudskih prava, ona već *prima facie* rađa sumnju da je reč o nejednakom položaju građana pred zakonom. Zaista, šta može biti *opravdan* razlog da se jednoj grupi osuđenih lica uskrati mogućnost skraćivanja kazne na penološkim osnovama?<sup>3</sup> Može li se naći kriminalnopolitičko ili drugo objašnjenje zbog kojeg je, primera radi, zabranjeno uslovno otpuštanje učinioca ubistva deteta ili bremenite žene, a dozvoljeno otpuštanje osuđenog za genocid, ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti?

Zakonodavac je intervenisao i u član 42 KZS, proglašavajući „ostvarivanje pravednosti i srazmernosti između učinjenog dela i težine krivične sankcije” za svrhu kažnjavanja. Osim što je, sa stanovišta logike i nomotehnike, nejasno zašto se

2 Budući da u Srbiji nema smrtnu kaznu, iskaz da kazna doživotnog zatvora treba da bude njena zamena ne zvuči sasvim ispravno. Sem toga, on ima i vrednosni nedostatak jer se njime daje na značaju kazni koja je u najvećem delu sveta ukinuta zbog svoje nehumanosti. U domaćoj literaturi se na dosta mesta može pronaći stav da doživotni zatvor predstavlja odgovarajuću (ili najbolju) zamenu za smrtnu kaznu. Tako: J. Lazarević i M. Škulić /2015/: Osnovne planirane novele Krivičnog zakonika Srbije, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd, pp. 41 – 42; Z. Stojanović /2015/: Sistem kazni u krivičnom pravu Srbije i potreba njegovog daljeg usavršavanja – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, 5. deo, Edicija *Crimen*, Beograd (Đ. Ignjatović, ed.), p. 6.

3 Zabrana uslovnog otpusta osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora dotiče još nekoliko pitanja iz sfere ljudskih prava, pre svega vezanih za zabranu zlostavljanja, o čemu ćemo detaljnije izlagati u nastavku rada.

u dodatoj odredbi umesto težine kazne pominje težina krivične sankcije, moglo bi se postaviti pitanje šta je zakonodavac ovom dopunom nameravao da postigne. S obzirom da se pravednost i srazmernost obično dovode u vezu s merom (težinom) kazne,<sup>4</sup> a ne sa sâmom svrhom njenog propisivanja (pogotovo je teško objasniti vezu između srazmernosti i svrhe kažnjavanja), sva je prilika da je reč o pokušaju „prilagođavanja” odredaba o svrsi kažnjavanja doživotnom zatvoru bez mogućnosti uslovnog otpusta,<sup>5</sup> stavljanjem akcenta na retribuciju odevenu u „fino ruho” pravednosti i srazmernosti.

Nabrojana krivična dela protiv polne slobode za koja dolazi u obzir izricanje kazne doživotnog zatvora i zabrana uslovnog otpuštanja njihovih učinilaca jesu dela kvalifikovana težom posledicom i uzrastom pasivnog subjekta (žrtve). Teža posledica o kojoj je reč, koja se ogleda u nastupanju smrti žrtve, mora biti nehatno prouzrokovana da bi ova dela postojala (član 27 KZS). Ta činjenica bi mogla dovesti do nelogičnih ishoda. Iako ova dela u sebi nose veći stepen neprava, legitimitet najstrože moguće krivičnopravne reakcije na njih je ipak sporan. Tako bi u nekim slučajevima proisteklo da zakonodavac smatra težom ili barem istom situaciju kada je u odnosu na težu posledicu (smrt žrtve) postojao nehat, od one kada je tu posledicu učinilac prouzrokovao sa umišljajem. U uporednom krivičnom zakonodavstvu doduše ima primera gde je za neka krivična dela kvalifikovana nehatno prouzrokovanom težom posledicom zaprećena kazna doživotnog zatvora. Takav primer je i nemačko krivično zakonodavstvo (na koje se naš zakonodavac često ugleda), ali nehat koji se zahteva u tim slučajevima mora biti izraženiji – „grublji” (*Leichtfertigkeit*).<sup>6</sup>

Najzad, novinu u KZS predstavlja odredba o ukidanju zastarelosti za krivična dela za koja je predviđena kazna doživotnog zatvora. Ovo rešenje je rasprostranjeno u evropskom krivičnom zakonodavstvu, pa i u zakonodavstvima nekih država bivše SFRJ.<sup>7</sup>

## 2. VAŽEĆI STANDARDI LJUDSKIH PRAVA KOJI SE ODOSE NA KAZNU DOŽIVOTNOG ZATVORA

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima od 1966. godine određeno je da je cilj kaznenog sistema popravlanje i socijalna rehabilitacija osuđenih (član 10). Istu normu sadrže Standardna minimalna pravila UN za postupanje sa zatvorenicima od 1955. godine (pravilo br. 58) i revidirana Pravila od 2015.

- 4 Z. Stojanović /2013/: *Krivično pravo – Opšti deo*, 20. izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, pp. 29–30.
- 5 Na nespojivost kazne doživotnog zatvora i odredaba o svrsi kažnjavanja se ukazivalo u literaturi. Videti: N. Mrvić-Petrović /2009/: *Krivično pravo – Opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd, p. 248; R. Dragičević Dičić /2015/: U susret izmenama Krivičnog zakonika, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd, pp. 13–14.
- 6 Detaljno o tome: C. Roxin /2006/: *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Band I, 4. Auflage, München, pp. 1092–1095;
- 7 U domaćoj stručnoj javnosti su iznošene sumnje u pogledu ustavnosti ovog rešenja, argumentacijom da je Ustav Srbije (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/06) u okviru odredaba o pravnoj sigurnosti u kaznenom pravu (član 34) nezastarivost krivičnog gonjenja i izvršenja kazne ograničio za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti. Videti: *misamajic.com/2019/05/04/dozivotni-zatvor-i-proizvodnja-pristanka/*, 23. septembar 2019.

godine – „Pravila Nelsona Mendele” (pravilo br. 4.1). Njima je određeno da je svrha i opravdanje kazne lišenja slobode zaštita društva od kriminaliteta i smanjenje recidivizma, ali da će ta svrha biti postignuta samo ako se vreme lišenja slobode iskoristi kako bi se, u najvećoj mogućoj meri, osigurala reintegracija osuđenih u društvo nakon puštanja na slobodu tako da mogu živeti poštujući zakon i starajući se o svojim potrebama. Pravilima od 1955. godine određeno je i da pri postupanju sa zatvorenici ne treba naglašavati njihovo isključenje iz društva, već neprestano treba isticati činjenicu da su oni i dalje njegovi članovi (pravilo br. 61).

Preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju od 2003. godine<sup>8</sup> preporučeno je da zakon treba da omogući svim osuđenim licima da budu uslovno otpuštena, uključujući osuđene koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora (preporuka br. 4.a).<sup>9</sup> Evropskim zatvorskim pravilima Saveta Evrope je takođe određeno je da će se nakon prijema zatvorenika, što je pre moguće, izraditi izveštaji o njihovom ličnom stanju, predloženim programima izdržavanja kazne za svakog pojedinačno i strategiji pripreme za njihovo otpuštanje, da će se zatvorenici ohrabrivati da učestvuju u sastavljanju svojih pojedinačnih programa izdržavanja kazne, da ovi programi obuhvataju, u meri u kojoj je to izvodljivo, rad, školovanje, druge aktivnosti i pripremu za otpuštanje, da se u režim za zatvorenike mogu uključiti i socijalni rad, zdravstvena i psihološka nega [...] i da će se posebna pažnja poklanjati utvrđivanju odgovarajućih programa i režima izdržavanja doživotne i drugih dugotrajnih kazni (pravila br. 103.1 do 103.8). Evropskim zatvorskim pravilima je određeno i da se zatvorenici na vreme obezbeđuje pomoć pre otpuštanja kroz različite postupke i posebne programe koji omogućavaju prelaz sa života u zatvoru u način života u zajednici koji je u skladu sa zakonom, a da se u slučajevima zatvorenika na izdržavanju višegodišnjih kazni zatvora preduzimaju posebne mere kojima se obezbeđuje njihovo postepeno uključivanje u život na slobodi (pravila br. 107.1 i 107.2).

Prava osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora i obaveze države koje proizlaze iz navedenih normi i *ius cogens* zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja najdalje je kroz svoju praksu razvio Evropski sud za ljudska prava. Prema stavu ovog suda, da bi propisivanje i izricanje kazne doživotnog zatvora bilo u skladu sa zahtevima člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, neophodno je da je nacionalnim pravom predviđen mehanizam koji omogućava da nadležni domaći organi, nakon ne duže od dvadeset pet godina od njenog izricanja,<sup>10</sup> ispituju da li su kod osuđenog nastupile tako

8 Rec (2003) 22.

9 Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (dalje: CPT) je istakao da se ni za jedno lice ne može razumno tvrditi da će zauvek ostati opasno po društvo. U: *Actual/Real Life Sentences – Izveštaj CPT (2007)* 55, p. 5 i dalje.

10 *T.P. and A.T. v. Hungary*, odluka od 4. oktobra 2016, br. predstavki 37871/14 i 73986/14, §§ 38–50. Komitet ministara Saveta Evrope je Rezolucijom (76) 2 o tretmanu osuđenih koji izdržavaju dugotrajne kazne, od 17. februara 1976. godine, državama članicama uputio preporuku da obezbede da se preispitivanje dalje opravdanosti izvršenja kazne doživotnog zatvora sprovede, ako ne ranije, nakon osam do četrnaest godina od lišenja slobode i da se ponavlja u redovnim vremenskim razmacima (preporuka br. 12). Tekst Rezolucije je dostupan na internet-adresi: <https://rm.coe.int/16804f2385>, 23. septembar 2019.

značajne promene i da li je postignuti takav napredak ka rehabilitaciji da nastavak izdržavanja kazne doživotnog zatvora više ne može biti opravdan legitimnim penološkim razlozima.<sup>11</sup> Sud smatra da nije spojivo sa ljudskim dostojanstvom lišiti slobode nekoga bez pokušaja njegovog rehabilitovanja i pružanja šanse da jednog dana povрати slobodu.<sup>12</sup>

Revizija kazne doživotnog zatvora treba da bude sprovedena u postupku koji je propisan nacionalnim zakonodavstvom, čija su pravila dovoljne jasnoće i sigurnosti i čiji je cilj utvrđivanje penoloških razloga od kojih zavisi odluka o nastavku izdržavanja kazne ili njenom (uslovnom) suspendovanju.<sup>13</sup> U suprotnom, primena kazne doživotnog zatvora predstavlja povredu člana 3 Evropske konvencije, odnosno nečovečno i ponižavajuće kažnjavanje. Lice koje je osuđeno na ovu kaznu ima pravo da na početku izdržavanja kazne bude obavješteno o tome šta mora da učini da bi se razmotrilo njegovo puštanje na (uslovnu) slobodu, pod kojim uslovima će to biti učinjeno, kao i o tome kada će se izvršiti revizija njegove kazne, odnosno kada se ona može tražiti.<sup>14</sup> U slučaju da nacionalni propisi ne predviđaju mehanizme za preispitivanje kazne doživotnog zatvora, nesaglasnost doživotnog kažnjavanja sa članom 3 Evropske konvencije će se u odnosu na osuđenog pojaviti već u trenutku izricanja te kazne.<sup>15</sup>

Osim normativne mogućnosti da kazna doživotnog zatvora bude smanjiva (*reducible*) putem odgovarajućeg postupka predviđenog nacionalnim pravom, moraju postojati i stvarni izgledi za tako nešto. Rečima Evropskog suda kazano, doživotni zatvor mora biti *de iure* i *de facto* smanjiv,<sup>16</sup> tj. primena mehanizama za reviziju kazne doživotnog zatvora u praksi mora biti delotvorna. Sud je u više slučajeva, kada je ispitivao ispunjenost ovog uslova, uzimao u obzir podatke o ranijoj upotrebi mehanizama iz nacionalnog prava (npr. koliko je osoba uslovno otpušteno ili po-

11 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, odluka od 9. jula 2013., br. predstavki 66069/09, 130/10 i 3896/10, §§ 103–122. Po stavu Suda, penološki razlozi za zatvaranje koji postoje u trenutku izricanja kazne doživotnog zatvora – koji uključuju kažnjavanje, odvracanje, javnu zaštitu i rehabilitaciju – nisu statični i ravnoteža između njih se može promeniti tokom izdržavanja kazne. Razvoj kaznenih politika u Evropi govori o rastućem značaju ponovnog uključivanja osuđenih u društvo nakon izdržavanja dugotrajnih kazni koje je potpomognuto „sistemom napredovanja”: osuđeni bi trebalo da se progresivno kreće kroz penitencijarni sistem, od ranih dana kazne, kada je naglasak na njegovom kažnjavanju i odmazdi, do poslednje faze, kada bi naglasak trebalo da bude na njegovoj pripremi za puštanje na slobodu. Tako u: *Murray v. the Netherlands*, odluka od 26. aprila 2016., br. predstavke 10511/10, §§ 70, 100.

12 *Harakchiev and Tolunov v. Bulgaria*, odluka od 8. jula 2014., br. predstavki 15018/11 i 61199/12, § 245. U literaturi se ukazuje i na vezu između „prava na nadu” i prava na lični razvoj, tj. slobodni razvoj ličnosti. Više u: D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2019/: *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, London, pp. 298–299.

13 *Murray v. the Netherlands*, § 100; *Trabelsi v. Belgium*, odluka od 4. septembra 2014., br. predstavke 140/10, §§ 133–137.

14 Isto: Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju (preporuka br. 5).

15 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 122; *Harakchiev and Tolunov v. Bulgaria*, §§ 243–246. Po mišljenju Suda, bilo bi kapriciozno očekivati od osuđenog da radi na sopstvenoj rehabilitaciji a da ne zna da li će, nekad u budućnosti, biti predviđen mehanizam koji će omogućiti razmatranje njegovog puštanja na slobodu na osnovu penoloških razloga.

16 *Kafkaris v. Cyprus*, odluka od 12. februara 2008., br. predstavke 21906/04, §§ 103 i dalje.

milovano u određenom periodu),<sup>17</sup> napominjući da slučajevi puštanja na slobodu osuđenih iz humanih i saosećajnih razloga (npr. zbog uznapredovale neizlečive bolesti, pomoćnosti, starosti i sl.) ne mogu da budu smatrani slučajevima oslobađanja koje je zasnovano na legitimnim penološkim osnovama, kako to proističe iz člana 3 Konvencije.<sup>18</sup>

S osloncem na odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Evropskih zatvorskih pravila, stavove CPT i druga relevantna dokumenta Saveta Evrope, Sud je našao da su države obavezne da osuđenima koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora daju priliku da se rehabilituju, u meri u kojoj je to moguće unutar penalnih ustanova, radi postizanja takvog napretka koji će im omogućiti da jednog dana povrate slobodu. U ovom pogledu, organi vlasti posebno imaju obavezu da utvrđuju i periodično pregledaju individualne programe, kao i da osiguraju adekvatno lečenje osuđenih – naročito onih sa mentalnim smetnjama, koje obuhvata odgovarajući psihijatrijski ili drugi tretman, uz odgovarajući medicinski nadzor.<sup>19</sup> Dužnost države da obezbedi lečenje osuđenih sa duševnim poremećajima nekad može podrazumevati i njihovo premeštanje u posebne ustanove u kojima im se može obezbediti intenzivan individualni tretman.<sup>20</sup> Rehabilitacija osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora ne predstavlja obavezu rezultata (cilja), već obavezu sredstava nadležnih organa države. Sve dok osuđeni predstavlja opasnost po društvo, njegovo zadržavanje u detenciji je opravdano temeljnom obavezom države da preduzima mere za zaštitu javnosti od vršenja nasilnih krivičnih dela.<sup>21</sup>

U nekoliko presuda Evropski sud za ljudska prava je naglasio da u tzv. polje slobodne procene država ugovornica potpada pitanje da li će ispitivanje opravdanosti daljeg izvršenja kazne doživotnog zatvora poveriti sudskim ili izvršnim organima,<sup>22</sup>

17 *Kafkaris v. Cyprus*, § 103; *Harachiev and Tolumov v. Bulgaria*, §§ 252 i 262; *Bodein v. France*, odluka od 13. novembra 2014., br. predstavke 40014/10, § 59; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 127 i 129; *Petukhov v. Ukraine* (No. 2), odluka od 12. marta 2019., br. predstavke 41216/13, § 185–186.

18 *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, odluka od 23. maja 2017., br. predstavki 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 i 72824/13, § 162; *Öcalan v. Turkey* (No. 2), odluka od 18. marta 2014., br. predstavki 24069/03, 197/04, 6201/06 i 10464/07, § 203; *Petukhov v. Ukraine* (No. 2), § 170.

19 *Murray v. the Netherlands*, §§ 101–112.

20 *Ibid.*, § 105.

21 *László Magyar v. Hungary*, odluka od 20. maja 2014., br. predstavke 73593/10, § 56; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 108.

22 U svojoj ranijoj praksi, Sud je preispitivanje kazne doživotnog zatvora nakon određenog broja godina njenog izdržavanja salgedavao i kroz zahteve člana 5 Evropske konvencije koji jemči pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. U poznatom predmetu *Stafford v. the United Kingdom*, Veliko veće Suda je naglasilo da je širim priznavanjem potrebe da se razviju i primene pravosudne procedure koje odražavaju standarde nezavisnosti, pravičnosti i otvorenosti, ulogu državnog sekretara u utvrđivanju „tarife” (broja godina izdržavanja doživotne kazne pre kog se osuđeni ne može pustiti na slobodu) i odlučivanju o puštanju na slobodu osuđenog nakon proteka tog perioda postalo sve teže pomiriti s pojmom podele vlasti između izvršne i sudske. U tom predmetu Sud je zaključio da postupak preispitivanja kazne doživotnog zatvora mora garantovati sudsku zaštitu, uključujući, takođe, i mogućnost usmenog saslušanja osuđenog. Videti, iscrpno: *Stafford v. the United Kingdom*, odluka od 28. maja 2002., br. predstavke 46295/99, §§ 70–90. Stanovište

te da predsedničko ovlašćenje pomilovanja osuđenih može biti kompatibilno sa zahtevima koji proističu iz prakse tog suda u pogledu člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima.<sup>23</sup> Ipak, omogućavanje sudovima da odlučuju o ovom pitanju u postupku za davanje uslovnog otpusta predstavlja daleko pouzdanije sredstvo za zaštitu osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora od nečovečnog i ponižavajućeg kažnjavanja.<sup>24</sup> U tom pogledu, Sud je zauzeo stanovište da je u slučaju kada ne postoji mogućnost (uslovnog) otpuštanja osuđenog koji izdržava ovu kaznu od strane suda potrebna stroža kontrola zakonske regulacije i prakse davanja pomilovanja od strane predsednika republike.<sup>25</sup>

U jednom ranijem slučaju, u kojem je presuda doneta 2008. godine, Sud je smatrao da su uprkos različitim normativnim nedostacima koji su se odnosili na institut pomilovanja (nisu bili propisani materijalnopravni uslovi pod kojima je predsednik mogao pomilovati osuđene, niti je predsednik bio obavezan da osuđenom iznese mišljenje državnog tužioca o njegovoj molbi za pomilovanje itd.) postojali realni izgledi da kazna doživotnog zatvora koju je izdržavao podnosilac predstavke bude smanjiva na penološkim osnovama, s obzirom da je postojao niz konkretnih primera u kojima je predsednik davao pomilovanje osuđenima koji su izdržavali tu vrstu kazne.<sup>26</sup> U kasnijem slučaju u kojem je presuđeno 2014. godine, nakon što je doneta odluka Velikog veća u predmetu *Vinter*, Evropski sud je zaključio da se kazna doživotnog zatvora podnosioca predstavke ne može smatrati smanjivom te da je došlo do povrede člana 3 Konvencije budući da domaće zakonodavstvo nije obavezivalo nadležne organe – među njima i predsednika – da u postupku za davanje pomilovanja procenjuju da li je trajno zatvaranje osuđenog opravdano na legitimnim penološkim osnovama i da iznesu razloge (u vidu obrazloženja) za odluke donete po molbama za pomilovanje. Evropski sud je napome-

---

da mehanizam za reviziju kazne doživotnog zatvora mora biti sudski ili barem podložan sudskom preispitivanju u pogledu svih činjeničnih i pravnih pitanja dosledno zastupa portugalski sudija u Evropskom sudu za ljudska prava Paulo Pinto de Albuquerque. Videti: delimično izdvojeno mišljenje sudije Pinta de Albuquerque u predmetu *Petukhov v. Ukraine* (No. 2). I u literaturi se smatra da sudska revizija kazne doživotnog zatvora obezbeđuje najveće garancije pravičnosti. Videti: D. Van Zyl Smit, P. Weatherby, S. Creighton /2014/: *Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done?*, *Human Rights Law Review*, Vol. 14, Issue 1, Oxford, pp. 59–84; D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2019/: *op. cit.*, pp. 239–240.

- 23 *Kafkaris v. Cyprus*, § 99; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 120; *Murray v. the Netherlands*, § 99.
- 24 Videti: Nacrt standarda o tretmanu osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora i dugotrajne kazne, dodatak uz Izveštaj CPT (2007) 55, p. 1.
- 25 *László Magyar v. Hungary*, § 56; *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, § 165. U jednoj starijoj presudi od 1977. godine, Savezni ustavni sud Nemačke je naveo da je za poštovanje ljudskog dostojanstva potreban postupak koji prevazilazi slobodno struktuiran proces pomilovanja, kako bi se doživotni zatvor učinio podnošljivim za osuđene, dodajući da i ovi osuđeni imaju pravo na pravnu sigurnost u državi koja poštuje vladavinu prava (1 BvL 14/76, od 21. juna 1977, §§ 191–193; presuda je dostupna na internet adresi: [www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html](http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html), 23. septembar 2019).
- 26 *Kafkaris v. Cyprus*, § 103. Zaključak Suda o nepostojanju povrede člana 3 Konvencije u ovom slučaju je kritikovan u literaturi. D. Van Zyl Smit /2010/: *Outlawing Irreducible Life Sentences: Europe on the Brink?*, *Federal Sentencing Reporter*, Vol. 23, No. 1, *Life Without Parole*, pp. 39–48.



nuo da u takvim okolnostima ustanova pomilovanja ne omogućuje osuđenom da zna šta tačno mora učiniti da bi se razmotrilo njegovo puštanje na slobodu i pod kojim uslovima će to biti preduzeto.<sup>27</sup>

U skorašnjoj odluci od marta 2019. godine, Evropski sud je ponovo našao povredu člana 3 Konvencije u odnosu na podnosioca predstavke kome je ustanova pomilovanja predstavljala jedini mehanizam za redukciju (preispitivanje) kazne doživotnog zatvora koju je izdržavao. Bez obzira što je propisom o pomilovanju države ugovornice određeno da prilikom razmatranja molbi za pomilovanje treba uzeti u obzir karakter osuđenika, njegovo ponašanje tokom izdržavanja kazne, postojanje iskrenog kajanja ili naknade prouzrokovane štete, Sud je primetio da je u istom propisu navedeno da lica osuđena za teška ili posebno teška krivična dela i lica koja su dva ili više puta kažnjavana za umišljajna krivična dela mogu biti pomilovana samo u „izuzetnim slučajevima” i pod „izvanrednim okolnostima”, a da ne postoji ništa što može ukazati da su penološki razlozi relevantni za tumačenje ovih uslova. Dalje, podvlačeći da je samo jedno lice koje je izdržavalo kaznu doživotnog zatvora u Ukrajini bilo pomilovano i pušteno na slobodu 2018. godine, a da su molbe za pomilovanje četrdeset drugih lica koja izdržavaju istu kaznu bile odbijene u prethodnih nekoliko godina, ocenjeno je da sa statističke tačke gledišta zatvorenici koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora imaju neznatne izgleda da im se odobri pomilovanje. I konačno, s obzirom da postupak za davanje pomilovanja u Ukrajini ne zahteva od komisije za pomilovanje ni od predsednika da u svojim odlukama obrazlože razloge zbog kojih je molba osuđenog da bude pomilovan odbijena, kao i da ne postoji sudska revizija tih odluka, Evropski sud je zauzeo stav da se pravo osuđenih na preispitivanje kazne doživotnog zatvora putem instituta predsedničkog pomilovanja ne može smatrati obezbeđenim sa dovoljno procesnih garancija, te da u svetlu tih okolnosti institut pomilovanja u Ukrajini predstavlja savremeni ekvivalent kraljevskog prerogativa milosti zasnovan na principu humanosti, a ne mehanizam koji se temelji na penološkim osnovama i adekvatnim proceduralnim jemstvima.<sup>28</sup>

U nekoliko svojih odluka Evropski sud za ljudska prava je dotakao i pitanje amnestije kao mehanizma za redukciju kazne doživotnog zatvora. U jednoj presudi donetoj 2014. godine protiv Turske, Sud je istakao da su akti o amnestiji – uprkos tome što ih je turski zakonodavac donosio u prilično redovnim intervalima – donošeni bez bilo kakvih mehanizama za preispitivanje postojanja legitimnih penoloških razloga za dalje zadržavanje ili otpuštanje. Ovaj stav Sud je potvrdio i 2017. godine, podvlačeći da akt amnestije predstavlja opšti akt koji ne uzima u obzir aspekt rehabilitacije svakog osuđenog ponaosob.<sup>29</sup>

27 *László Magyar v. Hungary*, § 56–58.

28 *Petukhov v. Ukraine* (No. 2), § 173–180. Prethodno je i u predmetu *Matiošaitis and Others v. Lithuania* Evropski sud naglasio da bi revizija kazne doživotnog zatvora trebalo da podrazumeva ili obrazloženje odluke organa izvršne vlasti ili sudske preispitivanje te kazne, kako bi se garantovalo pravilno razmatranje promena i napretka ka rehabilitaciji i izbegla pojava proizvoljnosti. *Matiošaitis and Others v. Lithuania* § 181.

29 *Ibid.*, § 163.

### 3. SMANJIVOST KAZNE DOŽIVOTNOG ZATVORA IZ UGLA VAŽEĆIH REŠENJA SRPSKOG PRAVA

#### 3.1. *Uslovni otpust*

Kao što smo već napomenuli, izmenama KZS zabranjeno je uslovno otpuštanje osuđenih koji izdržavaju kazne zbog izvršenja najtežih oblika krivičnih dela protiv polne slobode i ubistva deteta ili bremenite žene. Zbog toga, analiza normativnog okvira instituta uslovnog otpusta koju ćemo ponuditi odnosi se isključivo na krivična dela za koja se može izreći kazna doživotnog zatvora i za čije učinioce uslovni otpust nije zabranjen.<sup>30</sup>

Nekoliko pitanja u vezi sa uslovnim otpustom u našem krivičnom zakonodavstvu je od neposrednog značaja pri oceni da li ovaj institut omogućava zadovoljavajuće preispitivanje kazne doživotnog zatvora. Prvo se odnosi na postojanje dva režima uslovnog otpusta u KZS. U prvom režimu (član 46, stav 1), *sud će* osuđenog uslovno otpustiti ako nakon sprovedenog postupka utvrdi da je izdržao dve trećine kazne zatvora, da se dobro vladao i da je izvršavao radne obaveze za vreme izdržavanja kazne s obzirom na njegovu radnu sposobnost, da tokom izdržavanja kazne nije dva puta kažnjavan za teže disciplinske prestupe, da mu nisu oduzimate dodeljene pogodnosti, kao i da ne postoje okolnosti koje ukazuju da će izvršiti novo krivično delo dok traje uslovni otpust. Ispunjenost navedenih uslova bi trebalo da sudu omogući uverenje da se osuđeni u toj meri popravio tokom izdržavanja kazne da se sa osnovom može očekivati da će se na slobodi dobro vladati i da do isteka vremena za koje je izrečena kazna zatvora neće učiniti novo krivično delo. U drugom režimu uslovnog otpusta (član 46, stav 2 KZS), koji se – *inter alia* – odnosi na učinioce krivičnih dela koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora, *sud može* dati uslovni otpust ako osuđeni ispunjava sve gore navedene uslove. U domaćoj teoriji ova dva režima oslovljavaju se kao *režim prava na uslovni otpust* i *režim fakultativnog uslovnog otpusta*,<sup>31</sup> a sporna je opravdanost postojanja drugonavedenog od njih. U prvom režimu uslovnog otpusta sud će odluku o uslovnom otpuštanju osuđenog doneti nakon što utvrdi da su ispunjeni svi zakonom propisani uslovi. Za razliku od uslova koji se odnose na protek dve trećine kazne, disciplinsko kažnjavanje za teže disciplinske prestupe i oduzimanje dodeljenih pogodnosti, ispunjenost ostalih uslova svodi se na ocenu suda (npr. da se osuđeni tokom izdržavanja kazne dobro vladao, da je izvršavao radne

30 To su: ubistvo predstavnika najviših državnih organa (član 310), teško delo protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije (član 321, stav 2), genocid (član 370), zločin protiv čovečnosti (član 371), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 372, stav 3), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 373, stav 2), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 374, stav 2), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (član 376, stav 2), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (član 378, stav 3), agresivan rat (član 386, stav 2), terorizam (član 391, stav 4), upotreba smrtonosne naprave (član 391v, stav 3), uništenje i oštećenje nuklearnog objekta (član 391g, stav 3) i ugrožavanje lica pod međunarodnom zaštitom (član 392, stav 3 KZS).

31 Tako: Đ. Ignjatović /2016/: Uslovni otpust – pravna i penološka analiza, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd, pp. 53–54. Slično tome, Stojanović navodi da je kod većine krivičnih dela uslovni otpust predviđen kao *pravilo*, tj. da će sud ukoliko su ispunjeni navedeni zakonski uslovi osuđenog uslovnog otpustiti, a da kod određenih krivičnih dela to predstavlja *samo mogućnost* (kurziv autora). Z. Stojanović /2015/: *op. cit.*, pp. 9–10.

obaveze s obzirom na svoju radnu sposobnost, da ne postoje okolnosti koje ukazuju da će izvršiti novo krivično delo dok traje uslovni otpust i, najzad, da se od njega sa osnovom može očekivati da će se na slobodi dobro vladati te da do isteka vremena za koje je izrečena kazna zatvora neće učiniti novo krivično delo). Iz jezičkog i logičkog (*argumentum a contrario*) tumačenja zakonske terminologije („sud će” i „sud može”) proizlazi da u drugom režimu uslovnog otpusta sud *ne mora* (iako – po slovu zakona – može) da osuđenog uslovno otpusti, pa i u slučaju da oceni da se on dobro vladao tokom izdržavanja kazne i da se od njega sa osnovom može očekivati da će se na slobodi dobro vladati te da do isteka vremena za koje je izrečena kazna zatvora neće učiniti novo krivično delo. Navedeno dalje implicitno znači da sud, odlučujući da li će uslovno otpustiti osuđenog koje izdržava kaznu doživotnog zatvora ili je učinio neko od krivičnih dela nabrojanih u članu 46, stavu 2 KZS, ima ovlašćenje da donese negativnu odluku o uslovnom otpustu bez penološkog opravdanja,<sup>32</sup> iz nekog razloga koji stoji *van zakonskog teksta*. Navedeno ovlašćenje omogućava arbitrarno odlučivanje o uslovnom otpuštanju i suprotno je zahtevima *lex scripta* i *lex certa* u krivičnom pravu.<sup>33</sup> U kontekstu revizije kazne doživotnog zatvora, ovlašćenje suda da negativno odluči o uslovnom otpuštanju osuđenog bez penološkog opravdanja nije u saglasju sa gore izloženim stavovima Evropskog suda za ljudska prava.<sup>34</sup>

Pored dubioznog razdvajanja dva režima uslovnog otpusta moglo bi se postaviti i pitanje zašto u našem krivičnom pravu nije predviđena mogućnost pokretanja postupka za davanje uslovnog otpusta predlogom ustanove u kojoj osuđeni izdržava kaznu zatvora, kad su po oceni te ustanove ispunjeni uslovi za uslovno otpuštanje osuđenog. Takvo razmišljanje sugerišu najpre odredbe Ustava Srbije kojima je određeno da su pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava svi državni organi, a naročito sudovi, *dužni da vode računa o [...] obimu ograničenja ljudskih prava* (član 20, stav 3), ali i načelo legitimnosti koje se po KZS eksplicitno odnosi i na *granice primene krivičnih sankcija* (član 3). Slično ovome, Statutom Međunarodnog krivičnog suda je predviđeno obavezno (službeno) ispitivanje uslova za uslovno otpuštanje osuđenih nakon izdržane dve trećine kazne, odnosno nakon dvadeset pet godina u slučaju kazne doživotnog zatvora, kao i kasnije periodično ispitivanje istih uslova u slučaju da je doneta negativna odluka o uslovnom otpuštanju (član 110, stavovi 3 i 5). Obavezno ispitivanje uslova za uslovno otpuštanje osuđenih nakon određenog broja godina izdržavanja kazne je preporučeno od strane Komiteta ministara Saveta Evrope,<sup>35</sup> a iz novije prakse Evropskog suda za ljudska prava se može zaključiti da je obavezna revizija kazne doživotnog zatvora najduže dvadeset pet godina od početka njenog izvršenja, uz kasnija periodična preispitivanja, dostigla značaj obavezujućeg standarda u pogledu ove kazne.<sup>36</sup>

32 Ignjatović navodi da bi kod uslovnog otpusta trebalo u vidu imati lične crte učinioca, a ne vrstu dela koje je izvršeno. Đ. Ignjatović /2016/: *op. cit.*, p. 54.

33 U domaćoj literaturi ima i suprotnih mišljenja, prema kojima su modaliteti obaveznog i fakultativnog uslovnog otpuštanja u skladu sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, kao i da su pogodni za ostvarivanje ciljeva instituta uslovnog otpusta. Videti: Đ. Đorđević /2015/: Preopterećenost zatvorskih kapaciteta i moguća rešenja ovog problema, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2–3, Beograd, p. 86.

34 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 119.

35 Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju (preporuke br. 16–24).

36 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 117, 118 i 120.

Predlagač izmena KZS je dvadesetsedmogodišnji rok izdržavanja kazne doživotnog zatvora pre kojeg se osuđeni ne može uslovno otpustiti obrazložio tvrdeći da je kazna doživotnog zatvora „po svojoj prirodi” teža od zatvorske kazne od 30 do 40 godina, a da se uslovno otpuštanje sa kazne zatvora od 40 godina po KZS moglo tražiti nakon 26 godina i 8 meseci izdržavanja kazne. Malo je verovatno da će ovo rešenje u budućnosti biti povod za utvrđivanje kršenja prava osuđenih, s obzirom da se 25-godišnji rok iz prakse Evropskog suda, po stavu samog suda, treba računati od momenta izricanja kazne, a ne od dana koji se smatra ili će se smatrati početkom njenog izdržavanja (npr. u 25-godišnji rok ne ulaze pritvor i druga lišenja slobode pre izricanja kazne).<sup>37</sup>

Pod sumnju bi se mogla dovesti ispravnost postojećih ograničenja za uslovno otpuštanje u odnosu na osuđene koji će izdržavati kaznu doživotnog zatvora. Prema rešenju KZS, osuđeni koji je tokom izdržavanja kazne dva puta kažnjavan za teže disciplinske prestupe ili su mu oduzimate dodeljene pogodnosti trajno gubi mogućnost da bude uslovno otpušten (član 46, stav 1). Tako će izvršenje dva disciplinska prestupa ili oduzimanje pogodnosti u prvim godinama izdržavanja kazne doživotnog zatvora osuđenog „koštati” toliko da njegovo kasnije dobro vladanje neće imati nikakav značaj, odnosno da molba za uslovni otpust podneta godinama nakon izvršenja disciplinskih prestupa ili oduzimanja pogodnosti zasigurno neće dovesti do njegovog uslovnog otpuštanja. Slično važi za osuđenog koji bi bio uslovno otpušten sa izdržavanja kazne doživotnog zatvora, ako bi za vreme dok je uslovno otpušten, tj. bilo kada do kraja njegovog života, bio osuđen na kratkotrajnu kaznu zatvora za neko krivično delo. Opoziv uslovnog otpusta značio bi nastavak izdržavanja kazne doživotnog zatvora bez mogućnosti ponovnog uslovnog otpuštanja, nezavisno od daljeg vladanja u zavodu i ostvarivanja programa postupanja. Saglasnost ovih rešenja sa gore navedenim stavovima Evropskog suda za ljudska prava je veoma upitna.<sup>38</sup> U ovom pogledu i CPT smatra da onemogućavanje uslovnog otpuštanja osuđenog koji izdržava kaznu doživotnog zatvora nikada ne treba da bude konačno i da osuđeni čije je uslovno otpuštanje bilo opozvano takođe treba da ima mogućnost da ponovo bude uslovno otpušten.<sup>39</sup>

37 U slučaju *Bodein v. France* Evropski sud je zaključio da nije došlo do kršenja člana 3 Konvencije prema podnosiocu predstavke bez obzira što je francusko pravo omogućavalo preispitivanje kazne doživotnog zatvora koju je izdržavao nakon 30 godina. Sud je istakao da u taj rok, prema francuskom pravu, ulazi i vreme lišenja slobode pre donošenja presude, pa je računajući da će podnosilac predstavke nakon 26 godina od izricanja kazne doživotnog zatvora biti u mogućnosti da traži njeno preispitivanje smatrao da nema mesta utvrđivanju kršenja Konvencije. Sud je, bez ikakve sumnje, prekoračenje roka od jedne godine smatrao trivijalnim za utvrđivanje povrede Konvencije. Čini nam se da ima razloga za sumnju u ispravnost stava Evropskog suda da 25-godišnji rok za preispitivanje kazne doživotnog zatvora treba računati tek od izricanja kazne. Na primer, ako bi osuđeni za vreme trajanja krivičnog postupka bio lišen slobode nekoliko godina, neračunanje tog vremena u 25-godišnji rok bi obesmisllilo zaštitu kojoj taj rok služi.

38 Uporediti: *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 112.

39 Izveštaj CPT (2007) 55, p. 10. Slično: D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2018/: Life imprisonment – A policy briefing, *Penal Reform International*, University of Nottingham, p. 12, [www.penalreform.org/resource/life-imprisonment-a-policy-briefing/](http://www.penalreform.org/resource/life-imprisonment-a-policy-briefing/), 23. septembar 2019.

Odredbama Zakonika o krivičnom postupku<sup>40</sup> (dalje: ZKP) koje uređuju postupak za puštanje na uslovni otpust (članovi 563 i 565) propisano je da o molbi za puštanje na uslovni otpust odlučuje vanpretresno veće suda koji je sudio u prvom stepenu. Ročište za odlučivanje o molbi može se održati samo u prisustvu javnog tužioca; osuđeni koji traži uslovni otpust se poziva na ročište ako sud oceni da je njegovo prisustvo potrebno,<sup>41</sup> a predstavnik zavoda za izvršenje krivičnih sankcija samo ako je izveštaj zavoda o uslovnom otpuštanju pozitivan. Uprkos što je Ustavom Srbije (član 32) i ratifikovanim međunarodnim ugovorima zajemčeno pravo svakoga na pravičnu i javnu raspravu pred sudom u odlučivanju o njegovim pravima i obavezama, na ročištu za odlučivanje o molbi za uslovni otpust je onemogućena rasprava u slučaju kada je izveštaj zavoda o uslovnom otpuštanju negativan,<sup>42</sup> kome je *ipso facto* dat tretman nepobojnog dokaza (*arg. iz člana 565, stava 2 ZKP*).<sup>43</sup> Sudi-je za izvršenje krivičnih sankcija nemaju nikakvu ulogu u postupku odlučivanja o uslovnom otpuštanju, iako u skladu sa Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija nadziru zakonitost u postupku izvršenja krivičnih sankcija, obilaze zavode, razgovaraju sa osuđenima i odlučuju o zaštiti njihovih prava po zahtevima za sudsku zaštitu i žalbama. Sve ove odredbe neodoljivo upućuju na zaključak da je namera zakonodavca bila da broj uslovno otpuštenih osuđenih lica svede na najmanju meru.<sup>44</sup>

I u skladu sa važećim propisima u oblasti izvršenja krivičnih sankcija postoje veoma male (ponekad i nikakve) šanse da zavodi za izvršenje krivičnih sankcija daju pozitivan izveštaj o uslovnom otpuštanju lica koje je osuđeno za izvršenje nekog naročito teškog krivičnog dela, odnosno lica koje izdržava kaznu doživotnog zatvora. Ovi osuđeni zbog težine krivičnih dela, visine izrečenih kazni i inicijalno utvrđenog visokog stepena rizika izdržavanje kazne u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija po pravilu otpočinju u zatvorenim odeljenjima, a njihovo napredovanje u tretmanu je uslovljeno ostvarivanjem programa postupanja i naknadno utvrđenim stepenom rizika. Međutim, kada se radi o najtežim krivičnim delima (npr. teškog ubistva) koja su praćena prekomernim nasiljem, lukavstvom i manipulacijom učinioca, izneveravanjem poverenja i slično, a naročito ako su njihovi učinioci povratnici, ili su u prošlosti zloupotrebljavali alkoholna ili opojna sredstva, imali narušene porodične i bračne odnose, loše obrazovanje i slično, standardizovani upitnik na osnovu kojeg

40 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14 i 35/19.

41 Rimskim statutom je određeno da Međunarodni krivični sud odluku o smanjivanju kazne može doneti tek pošto sasluša osuđenog (član 110, stav 2). Isto je preporučeno Preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju (preporuka br. 32.a).

42 Preporukama Komiteta ministara o uslovnom otpuštanju je čak preporučeno da vlasti treba da dokažu da osuđeni nije ispunio uslove za uslovno otpuštanje (preporuka br. 20).

43 U nekim zakonodavstvima, kao što je npr. nemačko, predviđeno je obavezno učešće veštaka (najčešće psihologa i psihijataru) u postupku uslovnog otpuštanja osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora. Videti: član 454 Zakonika o krivičnom postupku SR Nemačke, [www.gesetz-internet.de/englisch\\_stpo/englisch\\_stpo.html](http://www.gesetz-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html), 23. septembar 2019.

44 U obrazloženju Nacrta Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Ministarstva pravde od 2015. godine bilo je konstatovano da je u praksi primećeno da sudovi uslovni otpust dosta retko koriste, odnosno da je procenat uslovno otpuštenih lica osuđenih na kaznu zatvora u poređenju sa drugim evropskim zemljama (pa i zemljama nekadašnje SFRJ) znatno niži, [www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php](http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php), 23. septembar 2019.

se određuje stepen rizika ne omogućava snižavanje stepena rizika do nivoa niskog stepena, koji bi trebalo smatrati uslovom za davanje pozitivnog izveštaja zavoda za uslovno otpuštanje (*arg. iz člana 46 KZ i članova 17–20 Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica*).<sup>45</sup>

### 3.2. Pomilovanje

Prema KZS, poimenično određeno lice može se pomilovanjem, na primer, potpuno ili delimično osloboditi od izvršenja kazne, ili mu se izrečena kazna može zameniti blažom kaznom (član 110). U navedenim dejstvima, institut pomilovanja u našem pravu je spojiv sa zahtevima za koje je Evropski sud našao da proističu iz člana 3 Evropske konvencije kada je u pitanju kazna doživotnog zatvora. Međutim, normativni okvir ovog instituta u srpskom pravu ne osigurava stručnost i zaštitu od arbitrarnosti u odlučivanju o molbama za pomilovanje osuđenih. To je posebno zabrinjavajuće, imajući u vidu da je novelama KZS zakonodavac zabranio uslovno otpuštanje učinilaca određenih krivičnih dela kojima se može izreći kazna doživotnog zatvora. Za ta lica, pomilovanje predstavlja jedini mogući mehanizam za preispitivanje kazni koje izdržavaju.<sup>46</sup>

Najpre, za razliku od sudija koji odlučuju o uslovnom otpuštanju osuđenih, funkcija davaoca pomilovanja, tj. predsednika Republike, nije stručna ni stalna funkcija. Predsednik Republike ne mora biti pravnik, niti mora imati bilo kakve stručne kvalifikacije. Njega biraju građani neposredno na izborima, na period od pet godina, a jedno lice može dva puta da bude birano na tu funkciju (članovi 114 i 116 Ustava Srbije). U političkom smislu – on je odgovaran biračima.

Drugo, KZS ni Zakon o pomilovanju<sup>47</sup> ne određuju materijalnopravne uslove pod kojima predsednik Republike može pomilovati osuđenog.<sup>48</sup> Zakonom o pomilovanju je uređen postupak za davanje pomilovanja u okviru kojeg ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, sud koji je izrekao prvostepenu presudu i Ministarstvo pravde imaju određene dužnosti (članovi 5–11). Ustanova za izvršenje krivičnih sankcija sačinjava izveštaj o ponašanju osuđenog i drugim podacima koji su značajni za rešavanje molbe,<sup>49</sup> a prvostepeni sud daje svoje mišljenje o opravdanosti molbe. Ako se u molbi za pomilovanje osuđeni pozvao na izvesne činjenice ili okolnosti koje mogu biti od uticaja na odlučivanje, sud će ih proveriti i o tome

45 Videti: Upitnik za procenu rizika osuđenih na kaznu zatvora preko tri godine, koji je sastavni deo Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 66/15). U praksi se dešava da ustanove za izvršenje krivičnih sankcija daju pozitivno mišljenje o uslovnom otpuštanju i ako je kod osuđenog, na osnovu standardizovanih upitnika, utvrđen srednji stepen rizika. Ta praksa se pre čini iznuđenom nego pravilnom.

46 Jasno je da se institut amnestije, zbog svoje pravne prirode, ne može smatrati podobnim mehanizmom za preispitivanje kazni doživotnog zatvora na penološkim osnovama.

47 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 49/95 i 50/95.

48 Prema Stojanoviću, davanje pomilovanja nije ograničeno nekim materijalnopravnim uslovima. Z. Stojanović /2013/: *Krivično pravo – Opšti deo*, p. 383.

49 Prema članu 3 Uputstva o postupanju sudova i zavoda za izvršenje kazni zatvora u postupku pomilovanja (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 6/98 i 7/98) to su sledeći podaci: vrsta i dužina kazne, tip zavoda i odeljenja u zavodu u kojem izdržava kaznu, lične osobine i zdravstveno stanje osuđenog, njegovo vladanje i zalaganje na radu, uspeh u učenju i dodeljenim pogodnostima, mišljenje o uticaju izdržane kazne na postizanje svrhe kažnjavanja i sl.

sačiniti izveštaj koji će zajedno sa mišljenjem dostaviti Ministarstvu pravde, koje od državnih organa, organa teritorijalnih jedinica i drugih organa i organizacija može da zatraži podatke potrebne za odluku po molbi. Kad razmotri i oceni navode u molbi ministar pravde dostavlja molbu, zajedno sa svim spisima i svojim mišljenjem predsedniku Republike. Predsednik Republike, međutim, nije dužan da pomiluje osuđenog ni kada su ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, sud i ministar pravde dali mišljenje da je pomilovanje opravdano.<sup>50</sup> On je samostalan u odlučivanju da li će, iz kojih razloga (penoloških, političkih, saosećajnih i sl.) i na koji način, tj. u kom obliku pomilovati osuđenog. Ovako široko diskreciono ovlašćenje predsednika je u skladu sa preovlađujućim stanovištem u našoj teoriji da pomilovanje predstavlja *politički akt njegove milosti*<sup>51</sup> (*dobročinstva*). Dakle, osuđeni ima *pravo da traži pomilovanje* tvrdeći da se tokom izdržavanja kazne dobro vladao, da je ispunjavao radne obaveze i da je u psiho-socijalnom tretmanu postigao određene rezultate, ali predsednik Republike nema obavezu da ga na temelju penoloških razloga pomiluje – makar oni bili potvrđeni ocenom ustanove za izvršenje krivičnih sankcija i suda.<sup>52</sup> Protiv odluke koju predsednik Republike donese u postupku za davanje pomilovanja se ne može podneti žalba niti drugo pravno sredstvo, s obzirom da davanje pomilovanja predstavlja isključivi prerogativ njegove funkcije kojim se *ne odlučuje o pravu osuđenog*.<sup>53</sup>

I treće, u tok postupka za davanje pomilovanja nisu utkana jemstva pravičnog postupka (javnost postupka, pravo na izjašnjavanje, odlučivanje u razumnom roku, dvostепенost postupka itd.), svojstvena postupcima u kojima se odlučuje o pravima i obavezama građana.<sup>54</sup>

50 Isto: R. Vasić /2014/: Pomilovanje kao instrument korektivne pravde, *Zbornik: Pravo i pravda 2013*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, p. 209, fn. 13.

51 Z. Stojanović /2013/: *op. cit.*, pp. 380 i 383; I. Vuković, V. Bajović /2017/: Sadržina pomilovanja i pojedine nedoumice u njegovoj primeni, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd, p. 59. U literaturi se ukazuje i na to da pomilovanje ima funkciju poslednjeg mehanizma korekcije nepravinih sudskih odluka, koji omogućava ispravljanje efekata osuđujućih presuda na nevina lica ili nepraviniosti osude u uslovima izmenjenih društvenih okolnosti, ali se ova funkcija pomilovanja istovremeno i kritikuje. *Ibid.*, p. 60.

52 Dok je svrha instituta uslovnog otpusta penološka, pomilovanje nema neposredan penološki cilj, što znači da nije sredstvo predviđeno za ostvarenje takvog cilja. Funkcionalni osnov pomilovanja i razlog njegovog postojanja u pravnom sistemu je drugačiji nego što su oni osnovi i razlozi kojima se rukovode ustanove vanrednog ublažavanja kazne i uslovnog otpusta. U prilog ovome se može navesti i postupanje komisija za pomilovanje u Srbiji. Dešava(lo) se da osuđeno lice koje podnese molbu za pomilovanje ispunjava (istovremeno) zakonske uslove u kojima je moguć uslovni otpust, a da prema oceni celishodnosti ne postoje razlozi kojima bi se moglo zasnovati, pravdati i obrazložiti pomilovanje, pa se u razmatranju molbe ova činjenica – tj. mogućnost uslovnog otpusta – eksplicitno navodi. Doslovno: R. Vasić: *op. cit.*, p. 208, fn. 12. Uporediti: I. Vuković, V. Bajović: *op. cit.*, pp. 72–73.

53 Pravo na davanje pomilovanja pripada nadležnom državnom organu, a kao pravo kojim je snabdeven učinilac krivičnog dela ono predstavlja (sāmo) pravo na traženje pomilovanja, odn. pravo na upućivanje molbe da se pomilovanje dodeli. To važi i u slučajevima kada se praksa davanja pomilovanja u pogledu određenih krivičnih dela i načina njihovog izvršenja ustali; ni tada osuđeno lice nema „pravo” na pomilovanje kao očekivanje ili izvesnost da će mu pomilovanje biti i dodeljeno. R. Vasić: *op. cit.*, p. 204.

54 Prema podacima Generalnog sekretarijata predsednika Republike, od početka 2013. do maja 2018. godine predsednik Republike je odlučio o 127 podnetih molbi za pomilovanje (koje nisu

#### 4. PRAVCI RAZMIŠLJANJA *DE LEGE FERENDA*

U prethodnim izlaganjima pokazali smo da nesmanjiva kazna doživotnog zatvora, kod koje osuđeni nema realistične izgleda da nakon određenog broja godina njenog izdržavanja povрати (uslovnu) slobodu, predstavlja kršenje ljudskih prava. Ostaje da se razmotri da li se propisivanjem i izvršavanjem kazne doživotnog zatvora koja je u skladu sa zahtevima ljudskih prava, tj. koja je smanjiva na penološkim osnovama, osim pojačavanja retributivizma išta postiže na planu suzbijanja kriminaliteta a što se inače ne može postići dugotrajnim (vremenski ograničenim) kaznama lišenja slobode.

Premda postoji uverenje jednog broja autora da sama pretnja doživotnim zatvaranjem ima izraženije preventivno dejstvo od pretnje dugotrajnim zatvorskim kaznama,<sup>55</sup> mišljenje koje je vladajuće u savremenoj krivičnopravnoj nauци govori da za potencijalne učinioce mnogo veći značaj ima stepen rizika da će biti otkriveni i osuđeni nego strogost propisane kazne.<sup>56</sup> Podaci o stopama teškog kriminaliteta (ubistava i seksualnih delikata) u evropskim zemljama koje poznaju kaznu doživotnog zatvora u poređenju sa onim zemljama koje ovu kaznu nemaju pokazuju da veći broj evropskih zemalja u kojima postoji ova kazna ima nekad i značajno više stope izvršenja ovih krivičnih dela od nekih zemalja u kojima nema doživotnog zatvora, kao i da se stope izvršenja navedenih krivičnih dela značajno razlikuju među zemljama koje imaju, podjednako kao i među zemljama koje nemaju predviđenu kaznu doživotnog zatvora.<sup>57</sup>

Zagovornici uvođenja kazne doživotnog zatvora kao njenu ključnu prednost ističu da ta kazna, za razliku od vremenski ograničenih kazni zatvora, omogućava trajnu zaštitu društva od opasnih učinilaca krivičnih dela ako se oceni da nisu zadovoljili uslove za (uslovno) otpuštanje sa izdržavanja kazne, odnosno povratak u društvo (negativna specijalna prevencija). Za dublje sagledavanje ovog aspekta kazne doživotnog zatvora čini nam se veoma pogodnim stanovište Evropskog suda za ljudska prava koje smo ranije pomenuli,<sup>58</sup> po kojem penološki razlozi za zatvaranje koji postoje u trenutku izricanja kazne doživotnog zatvora nisu statični, nego se ravnoteža između njih može menjati tokom izdržavanja kazne tako da je u prvim fazama kazne naglasak na kažnjavanju i odmazdi učinioца, a da bi u kasnijim i poslednjim fazama naglasak trebalo da bude na njegovoj pripremi za otpuštanje. Iz

---

bile odbačene iz procesnih razloga) čiji su podnosioci bila lica osuđena na kazne zatvora u trajanju od petnaest ili više godina zatvora. Ni po jednoj od navedenih molbi nije doneta pozitivna odluka o pomilovanju. Akt Generalnog sekretarijata predsednika Republike, br. 020–1650/2018, od 24. maja 2018. godine.

55 Videti: D. Kolarić /2015/: Doživotni zatvor – pro et contra, *Pravni život*, br. 9, Beograd, pp. 642–643.

56 C. Roxin: *op. cit.*, p. 80; Vuković navodi da je otvoreno pitanje da li potencijalni učinioци krivičnih dela uopšte uzimaju u obzir visinu kazni pre pristupanja njihovom izvršenju. I. Vuković /2014/: Svrha kažnjavanja kao kriterijum odmeravanja kazne – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, 4. deo (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, p. 156. Slično: R. Dragičević Dičić: *op. cit.*, pp. 12–13.

57 Dostupno na internet-adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, 23. septembar 2019. Uporediti: Đ. Ignjatović /2013/: Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija – Evropa, *Edicija Crimen*, Beograd, pp. 11–25.

58 *Supra*, fn. 10.



ovog slikovitog izražavanja Suda bismo mogli izvesti jedan spekulativan zaključak: punitivni razlozi zatvaranja osuđenog slabe protokom vremena i nakon određenog perioda izdržavanja kazne doživotnog zatvora (npr. nakon 25 godina) zadržavanje osuđenog u ustanovi biva pretežno (ako ne i isključivo) uslovljeno razlozima zaštite društva od opasnosti koja potiče od učinioca. Ovakvo rezonovanje podržava i koncepcija instituta uslovnog otpusta iz člana 46 stava 1 KZS. Pre izdržanog jednog dela kazne (po KZS – dve trećine), osuđeni nema nikakve šanse da bude pušten na slobodu (izuzev, eventualno, putem amnestije ili pomilovanja). Taj deo kazne je odmazda za učinjeno koju on ne može izbeći. Međutim, nakon tog perioda, odluka o njegovom daljem zadržavanju ili uslovnom otpuštanju će primarno zavisiti od procene suda o njegovom budućem vladanju na slobodi.<sup>59</sup> „Promena ravnoteže” razloga za zatvaranje ustvari predstavlja promenu prirode osnova držanja u ustanovi. Tako se kazna (doživotnog) zatvora – inicijalno ispunjena socijalno-etičkim prekorom prema učiniocu krivičnog dela – u jednom trenutku sve više pretvara u bezbednosnu meru. Protokom vremena, lišenje slobode učinioca krivičnog dela postepeno prestaje da bude pravdano (samo) zločinom iz prošlosti – iako taj zločin jeste bio inicijalni povod zatvaranja – i dominantno postaje da bude zavisno od procene opasnosti učinioca po društvo u budućnosti.

Na opasnost koju učinilac nekog teškog krivičnog dela predstavlja za društvo u nekim državama koje nemaju doživotni zatvor (kao što je Norveška), ali i onim koje imaju ovu kaznu (npr. Nemačka) reaguje se njegovim kontinuiranim lišenjem slobode i nakon izdržane vremenski određene kazne zatvora, u vidu tzv. preventivnog lišenja slobode. Ovaj oblik lišenja slobode (*forvaring* u norveškom pravu, odnosno *Sicherungsverwahrung* u nemačkom) određuje se upravo u slučajevima kada se u odgovarajućem postupku ispitivanja proceni da postoji visok stepen rizika da će učinilac na slobodi vršiti teška krivična dela (ubistva, seksualne delikte, paljevine i slično). Preventivno lišenje slobode može biti produžavano neograničen broj puta na periode od po nekoliko godina i, u krajnjem, može trajati do kraja života osuđenog ako on bude predstavljao vrlo visok rizik za bezbednost.<sup>60</sup> Dok ima autora koji smatraju da ne postoje bitne razlike između smanjive kazne doživotnog zatvora i rešenja koje omogućava neograničeno preventivno lišenje slobode nakon izdržane kazne zatvora<sup>61</sup> (npr. nakon petnaest ili dvadeset godina), nama se čini da se mogu izdvojiti makar dva načelna razloga zbog kojih ovom rešenju treba dati prednost. Prvo, njime se ni u jednom trenutku, tj. nijednom odlukom ne ispoljava preterana državna vlast prema građaninu kome se osudom na doživotni zatvor – u maniru „jednom za svagda” – oduzima sloboda. Ograničenje slobode vrši se odme-

59 Na liniji jačanja retributivizma, ovaj koncept je zakonodavac pokvario propisivanjem tzv. fakultativnog uslovnog otpusta iz člana 46. stava 2 KZS.

60 U nemačkom pravu način sprovođenja preventivnog lišenja slobode ima izvesne sličnosti sa merom obaveznog stacionarnog psihijatrijskog lečenja, a na njegovo konačno uobličenje je umnogome uticala praksa Evropskog suda za ljudska prava. Stavove tog suda videti iscrpno u: *M. v. Germany*, odluka od 17. decembra 2009., br. predstavke 19359/04, §§ 86 i dalje; *Glien v. Germany*, odluka od 28. novembra 2013., br. predstavke 7345/12, §§ 71 i dalje; *Bergmann v. Germany*, odluka od 7. januara 2016., br. predstavke 23279/14, §§ 77 i dalje.

61 D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2019/: *op. cit.*, pp. 316–317.

renije, sa postepenim uplivom, a ne egzemplarno. I drugo, ovim rešenjem se jasnije prikazuje „smena” penoloških razloga za zatvaranje i otklanja prizvuk „večne osude” koja ne daje prostor učinioocu da se iskupi za učinjeno delo.

Na kraju treba pomenuti zalaganja dela struke za ukidanje svih formi doživotnog zatvora. Ako nije najznačajniji, sigurno jedan od najvidljivijih predstavnika ove grupe u današnjoj Evropi jeste portugalski sudija u Evropskom sudu za ljudska prava. U nekoliko svojih izdvojenih mišljenja, sudija Pinto de Albuquerque se protivio doživotnom zatvoru navodeći brojne razloge. Pored nekih koje smo pomenuli, on je navodio da doživotni zatvor predstavlja neograničenu, nepotrebnu i nesrazmernu reakciju države na kriminal. U pogledu tvrdnji pristalica doživotne kazne koje se odnose na opasnost učinilaca krivičnih dela po društvo, sudija de Albuquerque tvrdi da se sve takve pretpostavke zasnivaju na „veri u visoko problematične skale predviđanja koje su bliže obliku božanskog predviđanja budućnosti nego naučnoj vežbi, kao što je pokazalo iskustvo mnogih, lažnih pozitivnih”, i da je mrežni efekat koncepta opasnosti od učinilaca otišao tako daleko da zamagljuje granice između krivičnopravno odgovornih i neodgovornih lica. Najzad, važno uporište protiv doživotnog zatvora on nalazi i na terenu odmeravanja kazne, navodeći da doživotni zatvor onemogućava njenu individualizaciju.<sup>62</sup>

## LITERATURA

- Dragičević Dičić R. /2015/: U susret izmenama Krivičnog zakonika, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd.
- Đorđević Đ. /2015/: Preopterećenost zatvorskih kapaciteta i moguća rešenja ovog problema, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2–3, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2013/: Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija – Evropa, *Edicija Crimen*, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2016/: Uslovni otpust – pravna i penološka analiza, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd.
- Lazarević J., Škulić M. /2015/: Osnovne planirane novele Krivičnog zakonika Srbije, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd.
- Kolarić D. /2015/: Doživotni zatvor – pro et contra, *Pravni život*, br. 9, Beograd.
- Mrvić-Petrović N. /2009/: *Krivično pravo – Opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd.
- Roxin C. /2006/: *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Band I, 4. Auflage, München.
- Stojanović Z. /2013/: *Krivično pravo – Opšti deo*, 20. izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Stojanović Z. /2015/: Sistem kazni u krivičnom pravu Srbije i potreba njegovog daljeg usavršavanja – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, 5. deo, Edicija *Crimen*, Beograd.

62 Videti, među mnogim: delimično izdvojeno mišljenje sudije Pinta de Albuquerque u predmetu *Öcalan v. Turkey* (no. 2). Isto su u pogledu individualizacije kazne smatrale i sudije Krivičnog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda. Videti: R. Dragičević Dičić: *op. cit.*, pp. 12–13. U našoj literaturi je zastupano i suprotno stanovište – da je u prirodi najteže kazne to da se ona ne odmerava, odnosno da sud vrši samo njen izbor. Z. Stojanović /2015/: *op. cit.*, pp. 6–7.

- Van Zyl Smit D. /2010/: Outlawing Irreducible Life Sentences: Europe on the Brink?, *Federal Sentencing Reporter*, Vol. 23, No. 1, Life Without Parole.
- Van Zyl Smit D., Weatherby P., Creighton, S. /2014/: Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done?, *Human Rights Law Review*, Vol. 14, Issue 1, Oxford.
- Van Zyl Smit D., Appleton C. /2018/: Life imprisonment – A policy briefing, *Penal Reform International*, University of Nottingham.
- Van Zyl Smit D., Appleton C. /2019/: *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, London.
- Vasić R. /2014/: Pomilovanje kao instrument korektivne pravde, *Zbornik: Pravo i pravda* 2013, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Vuković I. /2014/: Svrha kažnjavanja kao kriterijum odmeravanja kazne – in: *Kaznena reakcija u Srbiji, 4. deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd.
- Vuković I., Bajović V. /2017/: Sadržina pomilovanja i pojedine nedoumice u njegovoj primeni, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd.

Vladica Ilić\*

Belgrade Centre for Human Rights

## (IR)RECONCILABILITY OF LIFE IMPRISONMENT AND HUMAN RIGHTS

### SUMMARY

Since May 2019, Serbia has joined the majority of European countries which have the sentence of life imprisonment in their criminal justice systems. Despite the refusal of the competent authorities to hold a public hearing on the issue, the introduction of life imprisonment, excluding the possibility of conditional release of convicted persons for certain offenses punishable by this sentence, was met with noticeable interest and activism by representatives of the domestic and international professional public. Particular attention in the paper is devoted to human rights standards relating to life imprisonment, mainly stemming from the case-law of the European Court of Human Rights. The paper analyzes the possibility of application of human rights standards within the current criminal law legislation. At the end of the paper, the author points to possible *de lege ferenda* directions that could represent an alternative to life imprisonment, considering it a serious challenge for protection of the dignity of convicted persons.

**Keywords:** life imprisonment, human rights standards, European Court of Human Rights, prohibition of abuse, punishment.

---

\* Researcher, ius.vladica@gmail.com.

# NAGRADNI TEMAT ZA MLADE KRIMINOLOGE / PRIZE COMPETITION FOR YOUNG CRIMINOLOGISTS

UDK

doi:

ORIGINALNI NAUČNI RAD

Prihvaćeno:

*Aleksandar Kvastek\**

## MEDIJI, KRIMINALITET I MLADI\*\*

**Apstrakt.** Polazeći od sve većeg značaja medija u savremenom društvu, autor rada, nakon terminološkog razjašnjenja kategorija *mladi* i *mediji*, pokušava da sagleda uticaj medija na dva koloseka. Tako se najpre govori o tome na koji način i sa kojim posledicama utiču na mlade i oblikuju njihovo ponašanje, uz isticanje preporuka kako da se ovo stanje unapredi. Nakon toga se pristupa analizi da li i kako mediji utiču na stanje kriminaliteta u društvu, kroz izveštavanje o konkretnom sudskom postupku i povredu pretpostavke nevinosti, objavljivanje podataka o kazenoj politici, ali se razmatra i pitanje da li pojedini medijski napisi mogu da neposredno isprovociraju vršenje krivičnih dela, da bi se na kraju izložili zaključci do kojih se došlo kroz ispitivanje uticaja medija na mlade i kriminalitet, koji zapravo potvrđuju tezu da mediji u informatičkom dobu imaju nesagledivu moć u oblikovanju ponašanja ljudi.

**Ključne reči:** kriminalitet, mladi, mediji, moralna panika, pretpostavka nevinosti.

## UVOD

Iako se nebrojeno mnogo autora bavilo pitanjem da li mediji mogu da utiču na ponašanje mladih, pre svega da li se uzroci nasilnog ponašanja mladih mogu donekle pripisati nasilnim medijskim sadržajima, od čega su neki na ovo pitanje odgovarali potvrdno, a neki odrečno, čini nam se da nije mnogo radova koji su medije sagledavali istovremeno u kontekstu uticaja na mlade i na kriminalitet uopšte. Dakle, fokus ove analize biće mediji, čija će se uloga sagledavati kako u kontekstu mladih tako i kriminaliteta uopšte.

Zato je potrebno odgovoriti na pitanje da li su opravdana učenja koja se zasnivaju na procesima imitacije i identifikacije, odnosno da li se i u kojoj meri mladi

\* [aleksandar.kvastek@gmail.com](mailto:aleksandar.kvastek@gmail.com), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

\*\* Ovo je prvonagrađeni rad na šestom Nagradnom tematu za mlade kriminologe koji organizuje Sekcija za kriminologiju Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu.

poistovećuju sa ličnostima koje mediji prikazuju, pri čemu se pravi distinkcija između televizijskih sadržaja (i u okviru toga, filmova, crtanih filmova, rijaliti programa i dr.) i štampanih medija, a sve radi razjašnjenja da li ima razlike u načinu na koji ove vrste medija utiču na mlade. U ovom kontekstu biće reči i o nasilju na društvenim mrežama.

U cilju što boljeg razumevanja uticaja medija na kriminalitet uopšte izlaganje te materije će biti podeljeno u tri celine, gde će se u prvoj govoriti o tome kako mediji dolaze do informacija iz krivičnih postupaka, nakon čega će se pristupiti onom tipu medijskih izveštavanja koja se odnose na kaznenu politiku i s tim u vezi širenje tzv. moralne panike.

Na samom kraju, biće prikazan slučaj koji najbolje ilustruje snagu medija i činjenicu da su medijski napisi podobni da budu glavni i jedini uzročnik najtežih oblika kriminaliteta.

## 1. TERMINOLOŠKE NAPOMENE

Za potrebe ovog rada, pod *mladima* će se podrazumevati lica koja nisu navršila 18 godina, ali i mlađa punoletna lica tj. ona koja nisu navršila 21 godinu, što se poklapa sa uzrastom tokom kojeg se mogu primeniti pravila postupka za maloletnike.<sup>1</sup> Iako su ove granice naizgled suviše oštre i nekada ne odražavaju stvarno stanje delinkventnog postupanja mladih, na navedeno opredeljenje utiče i potreba za pragmatičnim pristupom u analizi činjenica i specifičnosti kriminaliteta mladih, kao i za koncentracijom podataka koji se dobijaju iz pravosudnih evidencija i teorijske literature.

Donja granica kaznene odgovornosti u našem pravu je 14 godina, saglasno članu 2 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Ispod tog uzrasta dete nije krivično odgovorno pa se i ne može govoriti o „kriminalitetu”.

Kada je reč o *medijima*, većina ljudi prvo pomisli na televiziju i štampu, kao najprisutnije vidove medija, ali to ne znači da će se naša analiza ograničavati na njih iako će zauzimati najveći deo ovoga rada. Stoga se čini da je najcelishodnije prihvatiti definiciju koju u članu 29 stav 1 daje Zakon o javnom informisanju i medijima – ZJIM,<sup>2</sup> prema kojem je medij sredstvo javnog obaveštavanja koje rečima, slikom odnosno zvukom prenosi urednički oblikovane informacije, ideje, mišljenja i druge sadržaje namenjene javnoj distribuciji i neodređenom broju korisnika. Na sličnoj poziciji su i kriminološke definicije – prema kojima se pod medijima tretiraju svi prenosnici informacija (štampa, radio, film, internet...)<sup>3</sup>

1 U našem pravu, da bi se pravila za maloletnike primenila na mlađa punoletna lica, potrebno je da 21 godinu nisu navršili kako u vreme izvršenja krivičnog dela *tako i u vreme suđenja*. Vid. član 40 stav 2 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik RS* br. 85/2005). Ipak, ovo rešenje može biti podložno kritici, jer u nekim slučajevima zbog predugog trajanja prethodnog postupka može posle više godina doći do suđenja, što ne zavisi od lica prema kome se vodi postupak, tako da eventualno inertno postupanje javnog tužioca za maloletnike može štetiti interesima mladih učinilaca.

2 *Službeni glasnik RS*, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016.

3 Milo Bošković /2015/, *Kriminološki leksikon*, Beograd, p. 274.

Iako *kriminalitet* podrazumeva prevashodno dela koja su kažnjiva u krivičnom zakonodavstvu, treba imati u vidu da se često obeležja pojedinih krivičnih dela poklapaju sa pojedinim prekršajima.<sup>4</sup> Dakle, kriminalitet mladih predstavlja užu kategoriju u odnosu na maloletničku delinkvenciju, iako granice između ta dva pojma ne moraju uvek biti odsečne.

## 2. MEDIJI I MLADI

### 2.1. Uticaj različitih tipova medija na ponašanje mladih

Brojne naučnike je oduvek okupiralo pitanje da li mediji mogu da utiču na mlade i oblikuju njihovo ponašanje. Dok su jedni tvrdili da u procesu socijalizacije najveću odgovornost ima porodica, kao društvena grupa koja najviše može da usmerava mlade, drugi su porast nasilničkog ponašanja mladih vezivali za violentne medijske sadržaje.<sup>5</sup> Sa druge strane, u francuskoj literaturi, uobičajena je polarizacija stavova između kriminologa i sociologa u pogledu objašnjenja uzroka maloletničkog kriminaliteta, ali se i jedni i drugi slažu da konzumiranje medijskih sadržaja ima veliki uticaj na ponašanje mladih.<sup>6</sup>

Ipak, nama se čini da treba imati u vidu da na ponašanje mladih uvek utiče više faktora, ali da ipak treba učiniti nespornim da mediji, posebno u današnjem informatičkom dobu, vrše enorman uticaj na mlade. O tome možda najbolje govori stav koji je izneo francuski postmodernista Jean Baudrillard da savremena društva više ne oblikuju ekonomske sile, već znaci i slike koje prenose mas-mediji, pa u tom kontekstu govori o „preseljenju života na televiziju”, naglašavajući manipulativni potencijal medija.<sup>7</sup>

S tim u vezi, u psihologiji je konstatovano da ljudi uče po principu instrumentalnog uslovljavanja koji je američki naučnik Thorndike nazvao „zakon efekta”, prema kome postupci bivaju učvršćeni ili eliminisani u zavisnosti od posledica. B.F. Skinner, drugi američki naučnik, razradio je ovaj model i nagradu za postupak je nazvao potkrepljenjem zato što jača ponašanje koje joj je prethodilo. Nasuprot tome, kazna je definisana kao izostanak potkrepljenja i ističe se da je sama po sebi, po pravilu, neefikasna, jer se njome samo privremeno sprečava neželjeno ponašanje, ali se ne uči šta je alternativa.<sup>8</sup> Da bi se što potpunije objasnio značaj ovog tipa učenja potrebno je povezati ga sa principima do kojih je došao poznati američki psiholog Albert Bandura.

Bandura je u svom eksperimentu sa udaranjem lutke dokazao da se učenje zasniva na procesima imitacije i identifikacije, čija uspešnost zavisi od posledica do kojih dovodi ponašanje uzora, čime je ustanovio postavke tzv. učenja po modelu. U

4 Igor Vuković /2015/, *Prekršajno pravo*, Beograd, p. 144.

5 Ovde treba pomenuti i treću krajnost na koju ukazuje Bošković. Naime, prema tzv. hipotezi o katarzi, nasilje u medijskim sadržajima utiče na redukciju nasilnih sklonosti kod gledalaca. Ipak, ovo stanoviše je retko zastupano. Vid. Bošković /2015/, *op. cit.*, 274.

6 David Pichonnaz /2012/, *Délinquance juvénile: les usages journalistiques des discours sociologique et criminologique*, *Scientisme(s) & Communication*, Pariz, pp. 207–208.

7 Milovan Mitrović, Danilo Vuković /2015/, *Osnovi sociologije prava*, Beograd, p. 245.

8 Biljana Milojević Apostolović /2011/, *Psihologija*, Beograd, pp. 64–65.

navedenom eksperimentu, formirane su tri eksperimentalne grupe (prvoj je prikazivano nasilje uživo, drugoj na filmu sa pravim glumcima i trećoj na crtanom filmu) i jedna kontrolna, pri čemu su sve tri eksperimentalne ispoljavale više nasilja od članova kontrolne, ali je posebno markantno bilo da je posmatranje nasilja na filmu stimulisalo takvo ponašanje kod učesnika eksperimenta u većoj meri nego kod onih kojih su posmatrali agresivno ponašanje uživo.<sup>9</sup>

U američkoj kriminologiji ova učenja su razrađena najpre u sklopu teorije diferencijalne asocijacije, koju je ustanovio Edwin Sutherland polazeći od stava da je kriminalno ponašanje rezultat različitog povezivanja i kontakta sa kriminalnim obrascima (u interpersonalnim odnosima, preko medija i sl.), dok je teorija društvenog učenja napravila razliku između operantnog (voljnog) od respondentnog (nevoljnog) ponašanja, naglašavajući da oblik i nivo odvijanja respondentnog ponašanja zavise od instrumentalnog uslovljavanja.<sup>10</sup>

Značaj navedenih zaključaka do kojih se došlo, kako u psihologiji tako i u kriminologiji, tim pre je veći kada su u pitanju mladi, budući da su oni, za razliku od odraslih, podložniji sugestiji i skloniji su oponašanju tuđeg ponašanja.<sup>11</sup> S obzirom da u XXI veku većina adolescenata ima pristup televiziji, štampi, internetu i društvenim mrežama, gde se često prikazuju nasilni sadržaji, čini se da je prostor za delovanje na mlade neograničen.

Štaviše, Huesmann sa saradnicima, u istraživanju dugoročnih posledica izloženosti dece nasilnim medijskim sadržajima koje se manifestuju i u odrasloj dobi, postavio je pravila teorije desenzitizacije, koja se zasniva na činjenici da većina ljudi posle učestale izloženosti nasilju počinje da se na njega navikava i postaje bezosećajnija, kao i da nedostatak reakcije na nasilje pokazuje da osoba razmišlja o nasilju ili ga priprema.<sup>12</sup>

Osim toga, pojedina istraživanja su dokazala da su mladi prilikom intervjua izjavili da su na filmovima naučili tehniku za izvršenje nekog krivičnog dela ili način da obmanu policiju, dok su neki smatrali da je film glavni uzrok njihovog ponašanja.<sup>13</sup> Kao primeri filmova koji mogu imati negativan uticaj na omladinu, navode se „Divlji dečaci ulice” nakon čijeg prikazivanja su, sa sličnim *modus operandi*-jem, brojni tinejdžeri počeli da ispoljavaju svoj bunt bežanjem od kuće, kao i „Džungla na asfaltu” pod uticajem koga su mladi, podelivši uloge kao na filmu, počeli masovno da obijaju kase.<sup>14</sup>

9 Albert Bandura et al. /1963/, Imitation of Film-Mediated Aggressive Models, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 66, No. 1, Washington, p. 7.

10 Đorđe Ignjatović /2009/, *Teorije u kriminologiji*, Beograd, pp. 80–81.

11 Rezultati evaluativne studije koje pominje Ignjatović, a koja je sprovedena u Sudu za maloletnike u Baltimoru, pokazala je da više od 80% mladih koji su se zbog izvršenog krivičnog dela našli pred sudijama predstavljaju normalne osobe. To potvrđuje naš zaključak da su krivična dela vršili pod uticajem spoljnih faktora, pa između ostalog oponašajući odrasle. Vid. Đorđe Ignjatović /2011/, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, *Crimen*, Vol. 2, No. 2, Beograd, p. 188

12 Rowell Huesmann et al. /2003/, Longitudinal Relations Between Children's Exposure to TV Violence and Their Aggressive and Violent Behavior in Young Adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, Vol. 39, No. 2, Washington, p. 202.

13 Aleksandar Stevanović /2017/, Huliganizam, vandalizam i nasilničko ponašanje, *Crimen*, Vol 8, No. 2, p. 183.

14 Milan Milutinović /1990/, *Kriminologija*, Beograd, p. 354.

Pored filmova, treba skrenuti pažnju da su mladi u današnje vreme skloni da imitiraju javne ličnosti i da se sa njima poistovećuju, a da savremeni televizijski sadržaji često obuhvataju i rijaliti programe koji obiluju nasiljem. Jasno je da mediji na ovaj način ne ostvaruju svoju ulogu u suzbijanju kriminaliteta, već ga ohrabruju i podstiču, posebno nasilnički kriminalitet, jer na taj način svi ljudi, a naročito deca, postaju manje osetljivi na nasilje i štaviše, imitiraju tehnike nasilnog ponašanja. Ono što posebno zabrinjava jeste da javne ličnosti (naročito kada se radi o rijaliti programima) najčešće i ne snose odgovornost za javno ispoljeno nasilje (ili ga samo snose u okviru pravila rijalitija što najčešće samo podrazumeva diskvalifikaciju) ili kada su ga ispoljili, a za to odgovarali, mediji nekada i ne prenesu tu informaciju, tako da se time mladima, koji možda u njima vide uzor, šalje poruka da nasilje ima afirmativni karakter. Naposljetku, ne treba zaboraviti ni okolnost da pojedini rijaliti programi (npr. *Veliki brat*) promovišu modele ponašanja koji sadrže elemente potčinjavanja, što se takođe može negativno odraziti na mlade i njihov svakodnevni život.<sup>15</sup>

Imajući u vidu brojnost štetnih posledica nasilnih medijskih sadržaja, postavlja se pitanje zašto su mediji skloni da ga toliko često i sa toliko detalja prikazuju? Čini se da je jedan od osnovnih uzroka ovakvog stanja stvari činjenica da nasilje ima veliki ekonomski potencijal, budući da su scene nasilja privlačne i interesantne posebno za mlađu populaciju. Zato je jedna od preporuka u ovom domenu roditeljska intervencija tj. da roditelji komentarišu i osuđuju nasilno ponašanje koje deca gledaju, čime će sprečiti da se dete identifikuje sa nasilnikom i umanjiti njegova percepcija o realističnosti tih scena<sup>16</sup> i time se zapravo, u skladu sa idejama teorije desenzitizacije, sprečava negativan efekat na omladinu.

Druga preporuka koja bi omogućila poboljšanje stanja u ovoj oblasti svakako jeste i poštovanje zakonskih i podzakonskih propisa. Kod nas je ova oblast uređena i Pravilnikom o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga<sup>17</sup> koji propisuje obavezu kategorizacije programskih sadržaja i u članu 8 stav 2 i 3 predviđa da se programski sadržaj nepodesan za osobe mlađe od 16 godina može prikazivati samo u periodu od 22 do 6, dok se sadržaj nepodesan za osobe mlađe od 18 godina može emitovati od 23 do 6 sati.

Kada se uzme u obzir da se kod nas rijaliti programi prikazuju i van navedenih okvira (na određenim specijalnim kanalima i uživo, tokom čitavog dana, bez mogućnosti cenzure), čini se da bi prvi korak ka poboljšanju položaja mladih bilo poštovanje propisa kojim se uređuje zaštita maloletnika, kao i blagovremena i efikasna reakcija Regulatornog tela za elektronske medije u slučajevima povrede tih pravila. Tek nakon poštovanja tih minimalnih standarda može se govoriti o drugim vidovima sprečavanja neželjenog uticaja na mlade.

Za razliku od televizije, štampani mediji na drugi način utiču na kriminalitet mladih. Novine, tabloidi i sl. sve više promovišu decu javnih ličnosti, nekada samo zbog njihovih roditelja, potencirajući njihov status i reklamirajući statusne simbole. U tim situacijama zaboravljaju se posledice ovakvog delovanja.

15 Đorđe Ignjatović /2018/, *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, edicija *Crimen*, Beograd, p. 106 (cit. prema Andrejević)

16 Huesmann et al. /2003/, op. cit, p. 219.

17 *Službeni glasnik RS*, br. 25/2015.



Naime, u današnjem konzumentskom društvu postoji veliki jaz između bogatih i siromašnih, a usled potrebe za posedovanjem dobara koja se ne mogu prisvojiti legalno dolazi do delinkvencije i krađa, što su zaključci do kojih je dolazio i Robert Merton objašnjavajući odbrambene mehanizme na frustracije u sklopu teorije društvenog pritiska.<sup>18</sup> Merton je, naime, smatrao da je devijantno ponašanje posledica provalije koja postoji između kulturom nametnutih aspiracija pojedinaca i uslovljenih nemogućnosti da one budu praktično ostvarene.<sup>19</sup> Upravo zbog tih frustracija dolazi do delovanja odbrambenih mehanizama i nelegalnog zadovoljavanja potreba za posedovanjem statusnih simbola,<sup>20</sup> i to po makijavelističkom principu da cilj opravdava sredstvo. Na navedenu diskrepancu između ciljeva i mogućnosti njihovog ostvarivanja mediji deluju kao amplifikatori potenciranjem bogatstva i davanjem prostora ličnostima koji su ga zaslužili samo socijalnim statusom.

Pored toga, ne treba smetnuti sa uma da novine na mlade mogu negativno delovati i kroz idealizaciju kriminalaca, odnosno kada se nasilje (najčešće ono koje se vrši iz samopomoći) legitimizuje, a navedeno tim pre jer vršenje nasilja iz samopomoći češće odlikuje ljude kojima su pravni mehanizmi manje pristupačni,<sup>21</sup> što svakako jesu mladi.

Stoga, imajući u vidu jasno postojanje odgovornosti celog društva za delinkventno ponašanje mladih, može se zaključiti da nije potrebno postupati represivno prema njima i da je neophodno izbeći stigmatizaciju uvek kada je to moguće. Međutim, treba učiniti napomenu da ovakva praksa ne bi trebalo da ode u drugu krajnost. Naime, pojedini strani autori značaj uloge medija analiziraju i kroz istine i zablude o zločinu, pa se ističe da televizija često predstavlja prestupnike i žrtve srednjih godina ili starije, čime se zanemaruje uloga prestupnika mlađeg uzrasta kao i činjenica da tendencija vršenja krivičnih dela počinje sa adolescencijom.<sup>22</sup> Opisano postupanje medija svakako nije poželjno, jer ignorisanje činjenice da postoje i mlađi prestupnici može kod njih stvoriti podsticaj da će proći neotkriveni ili da neće snositi odgovornost, čime se ne doprinosi suzbijanju kriminaliteta adolescenata. Zato je jedan od osnovnih zadataka medija da budu nepristrasni i kada izveštavaju o mladima.

Naposletku, treba imati u vidu i još jednu činjenicu: dokazalo se da mediji utiču na ponašanje mladih ne samo prema drugima već i prema njima samima. Naime, brojne međunarodne studije su pokazale da način na koji mediji pristupaju izveštavanju o samoubistvima može uticati na povećanje ili smanjenje stope suici-

18 Laurent Mucchielli /2004/, *L'évolution de la délinquance juvénile en France: 1980–2000*, *Sociétés contemporaines*, Presses de Sciences Po, Pariz, p. 141.

19 Milovan Mitrović, Danilo Vuković /2015/, op cit, p. 277.

20 Stoga je jasno zašto je u gotovo svim državama jedna od osnovnih kriminoloških pravilnosti da kriminalitet maloletnika čine najviše imovinska krivična dela. Vid. Đorđe Ignjatović /2014/, *Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji – analiza statističkih podataka*, *Crimen*, Vol. 10, No. 2, Beograd, p. 179.

21 Olivera Pavićević, Biljana Simeunović Patić /2005/, Srbija i (anti)heroji, *Sociologija*, Vol. 47, No 2, Beograd, p. 169. i 170.

22 Markus Felson /2011/, *Zločin i svakodnevni život – Uvid (u) i posledice po društvo*, (u prevodu Natalije Lukić, objavljeno u ediciji *Crimen*), Beograd, p. 19. i 20.

da.<sup>23</sup> Tako je ukazano da izbegavanje senzacionalizma i glorifikovanja samoubistva u slučajevima javnih ličnosti, zanemarivanje nepotrebnih detalja, kao i informisanje o savetodavnim službama u slučaju suicidalnih misli, utiče na smanjenje stope samoubistava mladih.<sup>24</sup>

Stoga, uticaj medija na smanjenje stope suicida nazvan je Papageno efekat (prema čuvenoj Mozartovoj operi *Čarobna Frula* u kojoj Papageno uspeva da prevaziđe suicidalne misli izazvane gubitkom voljene osobe), a povećanje samoubistava Wertherov efekat (prema sudbini junaka iz čuvenog Goethevog dela *Jadi mladog Werthera*).<sup>25</sup>

Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da mediji vrše veliki uticaj na ponašanje mladih, ali smatramo da je opravdana zaključna opaska na koju ukazuje Milutinović, prema kojoj negativnim uticajima mas-medija treba pridati isključivo sekundarni kriminogeni značaj, budući da se njihov učinak nikako ne sme izolovati.<sup>26</sup>

## 2.2. Nasilje na društvenim mrežama

Nakon osvrta na medije na koje većina ljudi prvo pomisli (televizija i štampa), ne sme se smetnuti sa uma da se nove tehnologije sve više razvijaju i da time na značaju dobija i tzv. elektronsko nasilje, koje je takođe karakteristično za mlade. Elektronsko nasilje je zapravo poseban vid nasilja, tako da predstavlja namenski agresivan akt, koji podrazumeva korišćenje elektronskih sredstava komunikacije i koji se ponavlja, a ispoljava se prema žrtvi koja od toga i ne može da se odbrani. Druge karakteristike ovog vida nasilja su da njegovi učinioci više koriste internet nego što je uobičajeno; često žrtve tradicionalnog nasilja koriste internet da bi napadali druge, radi kompenzacije ili osвете, budući da je ovakvo ispoljavanje nasilja manje opasno po njih od napada „licem u lice”.<sup>27</sup>

S obzirom da su citirani podaci dobijeni tokom istraživanja koje se odnosi na učenike srednjih škola, treba istaći da postoje problemi i na planu sankcionisanja ovakvih ponašanja, budući da kada ga žrtve prijave, ako se dogodilo u školi, najčešće se i sankcioniše u okviru školskih propisa, a čije mere često i ne budu efikasne i stvaraju platformu za nastavak ispoljavanja nedozvoljenog ponašanja u budućnosti. Sa druge strane, potrebno je u tim slučajevima imati na umu i otežano otkrivanje nasilnika, koji se često skrivaju u anonimnosti na internetu.

23 Potrebno je imati u vidu da se ovde ne može govoriti o uticaju medija na kriminalitet mladih, već samo na njihovo ponašanje, jer samoubistvo (kako u našem tako i u uporednom krivičnom pravu) nije krivično delo. Inkriminisano je isključivo navođenje i pomaganje u samoubistvu. Ipak, svakako je teško dokazati odgovornost za ovo krivično delo. Vid. Zoran Stojanović i Nataša Delić /2014/, *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd, pp. 26–27.

24 Anna Machlin et al /2012/, Reporting suicide: interpreting media guidelines, *Australian Journalism Review*, Vol. 34, No. 2, p. 46.

25 Thomas Niederkrotenthaler et al /2010/, Role of media reports in completed and prevented suicide: Werther v. Papageno effects, *The British Journal of Psychiatry*, Vol. 197, No. 3, London, pp. 234–237.

26 Milutinović M. /1990/, op. cit, p. 356.

27 Peter K. Smith et al /2008/, Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4, London, pp. 376–377.

### 3. MEDIJI I KRIMINALITET

Kada je reč o odnosu medija i kriminaliteta, može se napraviti razlika između dve situacije: prva, kada mediji izveštavaju o toku konkretnog krivičnog postupka i druga koja se tiče komentarisanja i pisanja o kriminalitetu uopšte i kaznenoj politici.<sup>28</sup>

#### 3.1. Izveštavanje o sudskom postupku

Od postojanja medija predmet njihovog interesovanja bili su sudski postupci i funkcionisanje pravosudnog aparata, što posebno dolazi do izražaja kada je reč o krivičnom postupku. Štaviše, u poslednje vreme se osnivaju i posebni mediji koji se bave istraživanjem kriminala i korupcije, pri čemu poseban značaj ima istraživačko novinarstvo.

Istraživačko novinarstvo se bavi otkrivanjem istine i utvrđivanjem koliko se od nje odstupa i ono se razlikuje od aktivnosti kojima se bave policija, advokati, sudovi i sl. po tome što nije ograničeno predmetom istraživanja, ne temelji se na zakonu i povezano je sa publicitetom.<sup>29</sup> Ipak, ono kod nas nije u dovoljnoj meri niti razvijeno niti uticajno, što predstavlja ozbiljan problem u ovom domenu, za razliku od novinara istraživača na Zapadu. Tako je zabeležno da je serija *Rough Justice* televizije BBC, u kojoj novinari (istina, sa vrlo čvrstim i gotovo nepobitnim dokazima) preispituju suđenja, dovela do otvaranja brojnih predmeta u kojima su lica bila osuđena, a koja su nakon ponovljenih postupaka bila oslobođena optužbi, a kao primer snažnog uticaja novinara istraživača na kriminalitet i društvo uopšte navodi se i afera *Watergate* kada je američki predsednik Richard Nixon podneo ostavku nakon upornih istraživačkih tekstova *Washington Posta* o njoj umešanosti u korupciju.<sup>30</sup> Nažalost, čini se da kod nas ima više primera loše medijske prakse u ovom pogledu koja se ogleda u prejudiciranju ishoda krivičnog postupka i iznošenju neproverenih i nedokazanih informacija.

Zato u ovakvim tipovima izveštavanja dolazi do sučeljavanja dva izuzetno važna, ali oprečna interesa. Sa jedne strane postoji pravo javnosti da bude obaveštena o otkrivanju i dokazivanju krivičnih dela, a sa druge strane jemstva koja se ustanovljavaju u korist lica za koje postoji odgovarajući nivo sumnje da je učinilo takvo delo.

Jedno od jemstava koje u ovim slučajevima mediji moraju poštovati svakako je i pretpostavka nevinosti, odnosno pravo svakoga da se smatra nevinim za krivično delo dok se njegova krivica ne utvrdi pravnosnažnom odlukom suda, iz člana 34

28 Relacija između medija i kriminaliteta može da se posmatra i kroz okolnost da mediji predstavljaju jedan od načina saznanja za krivično delo, u vidu tzv. javnog pogovaranja, ali o tome ovde neće biti reči jer bi to prevazilazilo potrebe rada, budući da se ovde govori isključivo u užem smislu o uticaju medija na kriminalitet. Opširnije vid. Živojin Aleksić, Milan Škulić /2011/, *Kriminalistika*, Beograd, p. 33. Takođe, potrebe rada prevazilazilo bi i podrobnije izlaganje o medijima kao sredstvu za izvršenje nekog krivičnog dela, odnosno o situacijama odgovornosti za krivična dela učinjena putem štampe i drugih sredstava javnog informisanja. Opširnije vid. Zoran Stojanović /2015/, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd pp. 200–202.

29 Hugo de Berg /2007/, *Istraživačko novinarstvo: kontekst i praksa* (u prevodu Đorđa Trajkovića, Jelene Petrović i Lazara Pašćanovića), Beograd, p. 18.

30 Ibid, p. 93. i 114.

stav 3 Ustava RS<sup>31</sup> i člana 3 stav 1 Zakonika o krivičnom postupku<sup>32</sup>. Međutim, povreda pretpostavke nevinosti, prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, ima mnogo širi domašaj – pa tako činjenica što je lice protiv kojeg se vodi krivični postupak na kraju osuđeno ne negira njegovo inicijalno pravo na pretpostavku nevinosti, koje će se smatrati povređenim ukoliko se u medijima donose zaključci o njegovoj krivici pre pravnosnažnosti sudske odluke<sup>33</sup>.

Pored nepoštovanja pretpostavke nevinosti, neretko se dešava da mediji objavljuju informacije iz krivičnih postupaka (koji u nekim situacijama nisu ni formalno pokrenuti) do kojih nisu došli na način koji nije regulisan zakonom kojim se reguliše slobodan pristup informacijama od javnog značaja, već putem sopstvenih istraživanja. Tako se kao primer navodi objavljivanje imena svedoka pre nego što su saslušani na glavnom pretresu, što se negativno odražava na njihovu sigurnost i kasnije svedočenje.<sup>34</sup> U našoj praksi navedeno postupanje medija dogodilo se nedavno u slučaju ubistva poznatog advokata, kada su mediji senzacionalistički objavljivali kako je njegov sin „jedini svedok ubistva” i, još strašnije, „da je video lice napadača”, što se kasnije pokazalo kao neistinito jer je napadač bio maskiran. Na ovaj način mediji kao da „podstrekavaju” na novi i lančani krug krivičnih dela i time zapravo, umesto da utiču na smanjivanje kriminaliteta, oni ga pospešuju.

Takođe, u američkoj sudskoj praksi zabeležen je slučaj da su novinari otkrili identitet žrtve silovanja koju napadač pre toga nije poznao (radilo se o slučajnoj žrtvi, za koju nije znao ni gde živi, radi i sl.) uz navođenje detalja koji su poslužili napadaču da nastavi da je proganja, pa je opravdano postavljeno pitanje čime je to zadovoljen javni interes objavljivanjem podataka koji su omogućili identifikaciju žrtve seksualnog delikta?!<sup>35</sup>

Ostavlajući po strani senzacionalističke napise i objavljivanje nedozvoljenih detalja, na prvi pogled nije najjasnije kako nepravilno medijsko postupanje u domenu pretpostavke nevinosti, iako samo po sebi štetno i nedozvoljeno, može uticati na kriminalitet kao društvenu pojavu. Međutim, ova praksa ipak može uticati na povećanje broja krivičnih dela.

Nepoštovanje pretpostavke nevinosti odnosno proglašavanje krivim okrivljenih pre pravnosnažnosti krivične presude, naročito često u medijima, može dovesti gotovo sve učesnike u postupku u jedan *circulus vitiosus* u kome će svako od njih trpeti štetne posledice. Tako se kao primer navode tzv. kompromisne presude koje sudovi donose pod pritiskom javnosti iako nisu uvereni u krivicu okrivljenog, u kojima ga proglašavaju krivim, ali mu „za uzvrat” izriču kaznu oko posebnog minimuma (iako bi, da je zaista delo učinjeno, ono opravdavalo strožu kaznu), što dovodi do nezadovoljstva javnosti, ali može dovesti i do iznošenja optužbi na račun postupaju-

31 Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

32 Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

33 Vanja Bajović /2008/, Pretpostavka nevinosti i sloboda štampe, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, Vol. 56, No. 1, Beograd, p. 202.

34 Ibid, p. 196.

35 Gavin Phillipson /2008/, Trial by Media: The Betrayal of The First Amendment's Purpose, *Law and Contemporary Problems*, Vol. 71, No. 4, Duke p. 21.

ćeg sudije, kao i, istina ređe, do težih oblika napada na njegov integritet.<sup>36</sup> U takvim situacijama se konflikt koji je dao povoda postupku i ne rešava, već se dodatno stimuliše, jer su nezadovoljni i sudija (jer je morao da podlegne pritisku), i okrivljeni (jer je neosnovano osuđen), i tužilac i javnost (zbog blage krivične sankcije), što može voditi samo povećanju kriminaliteta, a nikako i njegovom smanjivanju.

Da donošenje kompromisnih presuda i neosnovani krivični progono mogu voditi u novi krug vršenja krivičnih dela može se videti i iz sledećih mogućih scenarija, koji bi istina bili retki u praksi (ili makar samo retko dokazivi). Naime, pod pritiskom javnosti, javni tužilac odnosno njegov postupajući zamenik, može pokrenuti krivični postupak bez ikakvih dokaza, čak i uveren u nevinost okrivljenog, čime zapravo dolazimo do toga da službeni akteri krivične procedure ulaze u kažnjivu zonu i ostvaruju obeležja nekog krivičnog dela protiv službene dužnosti, uglavnom iz člana 359 ili 360 Krivičnog zakonika<sup>37</sup>. Nažalost, ovih (istina posrednih i dosta retkih) posledica, laička javnost najčešće i nije svesna, ne shvatajući ozbiljnost pritiska koji mediji vrše na pravosuđe i društvo u celini.

### 3.2. Kaznena politika i moralna panika

Poslednjih godina svedoci smo medijskih zalaganja za pooštavanje punitivne politike i sve većeg kaznenog populizma, koji se, kako se može steći utisak, posebno manifestuju u oblasti seksualnih ili uopšte delikata čije su žrtve deca. Ono što pak jeste sporno je da li ovakva praksa ima više prednosti ili mana.

Najpre treba ukazati na stav koji navodi Stojanović da naš krivični zakonodavac predviđa vrlo stroge kazne koje sudska praksa ni izbliza ne primenjuje,<sup>38</sup> što već relativizuje sve učestalija zalaganja za doživotni zatvor i smrtnu kaznu, koja su očito usmerena na pothranjivanje kaznenog populizma i koja su najprisutnija nakon izveštavanja o nekom zločinu koji potrese celokupno društvo.

Istraživanja koja su sprovedena u Americi pokazala su da većina lokalnih televizija započinje poslepodnevne vesti sa pričom koja se fokusira na kriminalni događaj, da se jedna trećina vesti posveti kriminalitetu, kao i da su ovi tipovi vesti duplo češći nego vesti vezane za politička dešavanja.<sup>39</sup> Tako se, u situacijama velikog interesovanja za teško krivično delo, u javnosti stvara stanje emocionalne napetosti u kome je masa otvorena za sve vrste sugestija, a uz to do izražaja dolazi i psihologija linča u masi.<sup>40</sup>

36 Aleksandra Ilić /2007/, *Mediji i kriminalitet: kriminološki aspekti*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, p. 202–203.

37 *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

38 Stojanović /2015/, op.cit, p. 242.

39 Steven Kohm et al /2012/, *The Impact of Media on Fear of Crime Among University Students: A Cross-National Comparison*, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, Vol. 54, No. 1, Toronto, p. 72.

40 Jovan Čirić /2000/, *Vanpravni uticaji na kaznenu politiku sudova*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, p. 154.

U kriminologiji se štetne posledice ovakvog postupanja medija nazivaju moralna panika. Navedeni termin Stanley Cohen objašnjava kao „stanje, događaj, osobu ili grupu koja postaje pretnja po društvene vrednosti i interese i koja se predstavlja na stereotipan način od strane mas-medija”.<sup>41</sup> Iz samog određenja moralne panike, vidi se da je reč o pojavi koja nema realnog osnova u stvarnim događajima i koja predstavlja primer loše medijske prakse. U cilju umanjivanja efekata moralne panike, čuveni britanski dnevni list *Guardian* pravilno i objektivno je objavio da je rizik od zločina mnogo manji nego što se u javnosti smatra, kao i da mas-mediji doprinose iracionalnim strahovima, naročito među ženama i starima.<sup>42</sup>

Kao primeri talasa moralne panike, navode se „kukuljice”, odnosno mladi koji su oponašajući neke filmske i muzičke zvezde počeli da stavljaju kapuljače koje sakrivaju lice, a koji su dovođeni u vezi sa siromašnim antisocijalnim ljudima koji ispoljavaju devijantno ponašanje, posebno nakon što su učinioci nekoliko krađa identitet sakrivali upravo koristeći ovakve kapuljače. Kao još jedan nalet moralne panike navode se slučajevi pedofilije koji su potresali javnost i dovodili do zakonodavnih izmena, uključujući i inicijative za donošenje posebnih zakona koji su simbolično nazivani po imenima dece koja su bile žrtve tih zločina.<sup>43</sup>

Kao posledica ovakvog postupanja navodi se posebno da su njime ugroženi i oni koji su već bili oštećeni takvim delima tj. deca, budući da su pedofili počeli da se skrivaju, a istovremeno je došlo i do serije napada na osumnjičene za pedofiliju, koji su završavali nasiljem i paljenjem njihovih kuća.<sup>44</sup> Navedeno tim pre jer je u prethodnim redovima prikazano učenje po modelu, tako da slanje poruke da je na nasilje poželjan odgovor isključivo nasilje nije prihvatljivo, naročito jer se među konzumentima medijskih sadržaja nalaze i mladi, kao društvena grupa koja je najpodložnija sugestivnom delovanju.

Štaviše, kada se govori o moralnoj panici izazvanoj krivičnim delima protiv polne slobode, kaže se da je ona „većita” i da prevazilazi trajanje ostalih tipova moralne panike, a da su seksualni prestupnici postali oružje u političkim kampanjama u kojima se manipuliše strahom biračkog tela u cilju pobede na izborima.<sup>45</sup> Epilog ovakvih zalaganja uvek će doneti više štete nego koristi: recidivizam se neće smanjiti, a reintegracija i resocijalizacija ovih prestupnika biće u potpunosti onemogućena, što samo može trasirati put ka novom zločinu.

Ovakve tendencije nisu mimoišle ni našu državu, budući da su ubistva dece kojima su prethodile njihove seksualne zloupotrebe, ali i neka samoubistva koja su učinjena zbog višegodišnjeg nasilja, dovela do masovne reakcije medija i ekrinizacije ovih događaja. Tako su se pojavile inicijative za donošenje „Aleksinog zakona”, „Marijinog zakona”, „Tijaninog zakona”, koji su u osnovi doneti pod naletom moralne panike i promovisanja zaoštavanja punitivne politike. Međutim, posledice

41 Arnold Hunt /1997/, Moral Panic and Moral Language in The Media, *The British Journal of Sociology*, Vol. 48, No. 4, London, p. 630.

42 Ibid, 640.

43 Đorđe Ignjatović /2015/, *Kriminologija*, Beograd, p. 148.

44 Ibid, p. 149.

45 Keri Burchfield et al /2014/, Public Interest in Sex Offenders: A Perpetual Panic?, *Criminology, Criminal Justice Law & Society*, Vol. 15, No. 3, Seattle, p. 99.

ovakvih zalaganja mogu da dovedu i do tragičnih posledica i odmazde onih protiv kojih su usmerena: Škulić navodi slučaj američke kriminalne organizacije Mara Salvatrucha čiji pripadnici su uoči javnog promovisanja tzv. „anti-Mara zakona” u Hondurasu oteli i svirepo ubili sina Ricarda Madura, tadašnjeg predsednika ove američke države.<sup>46</sup>

Rukovođeni tiražom i profitom, mediji su objavljivali i nepotrebne gnusne detalje o ovim događajima, koji u izvesnoj meri ugrožavaju i dostojanstvo oštećenih porodica. Tako su akti nasilja dobijali veći medijski prostor nego korupcija, budući da je istaknuto da se mediji rukovode maksimom *If it bleeds, it leads* (*Što krvari, to se prodaje*).<sup>47</sup>

Na osnovu navedenog, bilo bi „isplativije” da kada već pišu o kriminalitetu (mladih) mediji zagovaraju primenu modela restorativne pravde koji se sve češće primenjuju, naročito prema mladima. Tako su nepobitno utvrđeni uspesi do kojih je dovelo promovisanje takvozanog „Misuri programa” u ovoj saveznoj državi, koje je, za razliku od promovisanja punitivnih modela, vidno redukovalo recidivizam.<sup>48</sup> Istog stava su i neki francuski kriminolozi koji govore o promovisanju „neformalne pravde” i „protektivnom modelu” pristupa neiskvarenim prestupnicima.<sup>49</sup>

Imajući u vidu prethodno izložene činjenice, može se konstatovati da mediji čak i najtežim zločinima koji izazivaju veliku pažnju i strah javnosti treba da pristupaju objektivno, bez nepotrebnog senzacionalizma, uz promovisanje modela odgovornog ponašanja, ali bez izazivanja moralne panike, ugrožavanja prava na pravično suđenje i preuzimanja uloge krivičnog sudstva, budući da, kao što je napred izloženo, tako samo doprinose povećanju kriminaliteta.

### 3.3. Slučaj „*Je suis Charlie*”

Do sada je bilo reči o tome kako mediji oblikuju ponašanje mladih i na taj način bivaju jedan od faktora u delinkventnom ponašanju najmlađeg dela populacije. Međutim, pokazalo se da pisanje pojedinih medija može da bude gotovo jedini i neposredni stimulus za izvršenje konkretnog zločina.

Najbolji primer za to je teroristički napad na prostorije satiričnog magazina „*Charlie Hebdo*” u Parizu 2015. godine. Povod za napad bila je činjenica da je ovaj medij objavljivao satirične članke i karikature na račun skoro svih religija, interesnih grupa, manjina i sl, a posebno ismevanje islamskog proroka Muhameda. Kao reakcija na ovaj napad, brojni mediji širom sveta počeli su da objavljuju poruke podrške pod sloganom *Je suis Charlie* (*Ja sam Šarli*) koje su uključivale i sadržaje slične onima koji su bili povod za napad.<sup>50</sup>

46 Milan Škulić /2018/, *Organizovani kriminalitet*, Beograd, p. 169.

47 Manveen Singh /2016/, *Crime, Media and The Cultural Conundrum*, *International Journal of Law and Legal Jurisprudence Studies*, Vol. 3, No. 2, Sonipat, p. 112.

48 Danijel Goleman /2017/, *Socijalna inteligencija: nova nauka o ljudskim odnosima* (u prevodu Jelenke Stakić i Ksenije Vlatković), Beograd, p. 283.

49 Francis Bailleau et al. /2009/, *La criminalisation des mineurs et le jeu des sanctions*, *Déviance et Société*, Vol. 33, No. 3, Cairn, p. 259.

50 *Ibid*, p. 114.

Navedeni događaj, koji je možda najpoznatiji, ali svakako ne i jedini ovog tipa, ilustruje kako pisanje medija može biti u uzročnoj vezi sa najtežim krivičnim delima.

## ZAKLJUČAK

S obzirom da je odavno nesporno da mediji imaju veliki značaj u 21. veku i da mogu vršiti i pozitivan uticaj na sve aspekte društvenog života, bilo je neophodno analizirati suprotnu situaciju, kao i način na koji mediji mogu biti štetan faktor u savremenom svetu.

Imajući u vidu postavke instrumentalnog uslovljavanja i učenja po modelu jasno je da je prostor za delovanje medija na ponašanje mladih posebno velik, naročito kada je reč o prikazivanju javnih ličnosti sa kojima se mladi neretko poistovećuju.

Da bi sprečili neželjene efekte na najmlađu populaciju, mediji su dužni da poštuju zakonske i podzakonske propise i promovišu modele odgovornog ponašanja, ali ne treba prenebregnuti ni činjenicu da deo odgovornosti za uticaj mas-medija na mlade snose i roditelji, koji su dužni da zaštite decu od sadržaja kojima su izloženi u svakodnevnom životu.

S obzirom da je ustanovljeno da mogu da učestvuju u formiranju ponašanja mladih, mediji samim tim predstavljaju jedan od uzroka maloletničkog kriminaliteta. Tako ne samo televizija već i štampani mediji na različite načine dovode do povećanje stope adolescentnog kriminaliteta, pri čemu poseban značaj u poslednje vreme imaju i društvene mreže kao poligon za novi vid nasilja – elektronsko nasilje. Kao jedan od faktora kriminaliteta, mediji deluju i prilikom pothranjivanja kaznenog populizma i širenja moralne panike, kada se stvara implicitni poziv na linč, obično posle nekog teškog delikta.

Ceneći sve ove okolnosti, neophodno je postupanje sa povećanom pažnjom svih medija ne samo kada prikazuju nedozvoljene oblike ponašanja već i kada izveštavaju o kriminalitetu kao društvenoj pojavi. Takođe, iskustvo koje imaju medijske kuće mora im postaviti i granice kada obrađuju osetljive teme, kao što je to bilo u slučaju „Je suis Charlie”.

## LITERATURA

- Aleksić Ž, Škulić M. /2011/, *Kriminalistika*, Beograd
- Bailleau F. et al /2009/, La criminalisation des mineurs et le jeu des sanctions, *Déviance et Société*, Vol. 33. No. 3, Cairn
- Bajović V. /2008/, Pretpostavka nevinosti i sloboda štampe, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 56, No. 1, Beograd
- Bandura A. et al /1963/, Imitation of Film-Mediated Aggressive Models, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 66, No. 1, Washington
- Bošković M. /2015/, *Kriminološki leksikon*, Novi Sad
- Burchfield K. et al /2014/, Public Interest in Sex Offenders: A Perpetual Panic?, *Criminology, Criminal Justice Law & Society*, Vol. 15, No. 3, Seattle



- Ćirić J. /2000/, *Vanpravni uticaji na kaznenu politiku sudova*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Beograd
- De Berg H. /2007/, *Istraživačko novinarstvo: kontekst i praksa* (u prevodu Đ. Trajkovića, J. Petrović i L. Paščanovića), Beograd
- Felson M. /2011/, *Zločin i svakodnevni život – Uvid (u) posledice po društvo* (u prevodu N. Lukić koji je objavljen u ediciji *Crimen*), Beograd.
- Goleman D. /2017/, *Socijalna inteligencija – nova nauka o ljudskim odnosima*, (u prevodu J. Stakić i K. Vlatković), Beograd
- Huesmann R. et al /2003/, Longitudinal Relations Between Children's Exposure to TV Violence and Their Aggressive and Violent Behavior in Young Adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, Vol. 39, No. 2, Washington
- Hunt A. /1997/, Moral Panic and Moral Language in The Media, *The British Journal of Sociology*, Vol. 48, No. 4, London
- Ignjatović Đ. /2009/, *Teorije u kriminologiji*, Beograd
- Ignjatović Đ. /2011/, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, *Crimen*, Vol. 2, No. 2, Beograd
- Ignjatović Đ. /2014/, Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji – analiza statističkih podataka, *Crimen*, Vol. 5. No 2, Beograd
- Ignjatović Đ. /2015/, *Kriminologija*, Beograd
- Ignjatović Đ. /2018/, *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, edicija *Crimen*, Beograd
- Ilić A. /2017/, *Mediji i kriminalitet: kriminološki aspekti*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Beograd
- Kohm S. et al /2012/, The Impact of Media on Fear of Crime Among University Students: A Cross-National Comparison, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, Vol. 54, No. 1, Toronto
- Machlin A. et al /2012/, Reporting suicide: interpreting media guidelines, *Australian Journalism Review*, Vol. 34, No. 2.
- Milojević Apostolović B. /2011/, *Psihologija*, Beograd
- Milutinović M. /1990/, *Kriminologija*, Beograd
- Mitrović M, Vuković D. /2015/, *Osnovi sociologije prava*, Beograd
- Mucchielli L. /2004/, L'évolution de la délinquance juvénile en France: 1980–2000, *Sociétés contemporaines – Presses de Sciences Po*, Pariz
- Niederkrotenthaler T. et al /2010/, Role of media reports in completed and prevented suicide: Werther v. Papageno effects, *The British Journal of Psychiatry*, Vol. 197, No. 3, London
- Pavićević O, Simeunović Patić B. /2005/, Srbija i (anti)heroji, *Sociologija*, Vol. 47, No 2, Beograd
- Phillipson G. /2008/, Trial by Media: The Betrayal of The First Amendment's Purpose, *Law and Contemporary Problems*, Vol. 71, No. 4, Duke
- Pichonnaz D. /2012/, Délinquance juvénile: les usages journalistiques des discours sociologique et criminologique, *Scientisme(s) & Communication*, Pariz
- Singh M. /2016/, Crime, Media and The Cultural Conundrum, *International Journal of Law and Legal Jurisprudence Studies*, Vol. 3, No. 2, Sonipat
- Smith P. K. et al /2008/, Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4, London
- Stevanović A. /2017/, Huliganizam, vandalizam i nasilničko ponašanje, *Crimen*, Vol. 8, No. 2, Beograd
- Stojanović Z. /2015/, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd

Stojanović Z, Delić N. /2014/, *Krivično pravo – posebno deo*, Beograd

Škulić M. /2018/, *Organizovani kriminalitet*, Beograd

Vuković I. /2015/, *Prekršajno pravo*, Beograd

## PROPISI

Ustav Republike Srbije (*Službeni glasnik RS* br. 98/06)

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik RS* br. 85/05) – ZOMUKD

Zakon o javnom informisanju i medijima (*Službeni glasnik RS* br. 83/14, 58/15 i 12/16) – ZJI

Zakonik o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS* br. 72/11, 101/11, ... i 55/14) – ZKP

Krivični zakonik (*Službeni glasnik RS* br. 85/05, 88/05, 107/05, ... i 94/16) – KZ

Pravilnik o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga (*Službeni glasnik RS* br. 25/15)

*Aleksandar Kvastek*<sup>51</sup>

## MEDIA, CRIME AND YOUTH

### SUMMARY

In this paper we have come to some important conclusions regarding the impact of media on young and crime. In the beginning, we have analyzed some principles of operant conditioning and social learning theory which can explain the influence of media on behavior of adolescents. After that is remarked that nowadays reality programs and social networks are especially dangerous in forming young's characters and some recommendations are given in order to improve this state. Regarding the relation between media and crime, it is discussed that moral panic and penal populism are one of the consequences of bad media's policy which is frequently caused by profit motive and inadequate perception of punitive penal policy. Finally, given examples of *Je suis Charlie* case and notorious story about Werther effect lighted up our explication of the importance of media in a contemporary society and confirmed the hypothesis that the media nowadays have incomprehensible power in forming people's behavior.

**Key words:** crime, young, media, moral panic, presumption of innocence.

---

51 Faculty of Law, University of Belgrade

# IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

## ВАЖНОСТ КАЗНЕНОГ ЗАКОНА

Ј. Ђ. АВАКУМОВИЋ  
БЕОГРАД, 1882

II-ги ПОД-ОДЕЉАК<sup>1</sup>

Повратна моћ закона<sup>2</sup>

Долазећи да говоримо о овој врло важној чињеници у праву, прво питање, са којим се овде предусретамо ово је: каква је разлика између пресуде и закона, ценећи то по времену и делима, на које се односе обоје, пресуде и закони.

По постојећим начелима науке о казненом праву и основима положних казних законодавстава, разлика између пресуде и закона та је: што се, пресудама расправљају *ишли* догађаји; а закони што важе редовно само о *будућим* делима.

Кад би се и закони, нарочито казнени, могли односити и на прошлост; кад би се то јест какво дело могло судити и казнити и по казненом закону, који би изишао *иосле* тог учињеног дела, – онда би слобода, част, имовина, па и живот грађана били изложени највећим опасностима. Радећи дела, која казним законом не би била забрањена, грађанин у таквом случају, никад не би био сигуран са својом *будућношћу*, јер не би могао знати, какав ће се закон *иосле тих дела донети*, каква га казна може за иста постићи. На тај начин слободан грађанин морао би живити у вечитом страху за све што му је најмилије и најдрагоценије. Велико би зло било, кад би грађанин и ако зна да му је радња сугласна са *иосиојећим* законом, опет морао да стрепи за своју *иошлоси*, бојећи се да какав закон *доцније* не огласи то за кажњиво и одреди какву казну зато.

Тиме би се рушило оно основно правило у казненом праву, по коме је *све дозвољено, шито закон не забрањује*. „*Permissum videtur id omne, quod non reperitur prohibitum,*” вели још римско право.

И што би најгоре у таквом случају било, то је: да грађани ма како пажљиви и предострожни у својој радњи били, никада се не би могли сачувати да не заслуже какву казну, јер је сасвим природно, да они не би могли *у наипред знаћи* ни *шита* ће закон огласити за *кажњиво*, а још мање, *какве* ће казне за то прописати.

Међутим таква перспектива о животу слободних грађана, садржавала би у себи највећу неправду, коју би уопште могла да учини државна власт својим грађанима.

Такво стање било би тако велико зло, да у таквој држави не би могло бити апсолутно никакве сигурности и слободе грађанске.

1 Стр. 18–48.

2 У нас се обично каже „повратна сила” закона. Ми не мислимо да је реч „сила” подесна, јер свака сила претставља нешто *незаконно*, и то се не може да сложи са идејом „закон”. Зато држимо, да је правилније рећи „повратна моћ” закона.

Па да би слободни грађани били поштеђени од таквог, управо несрећног стања, дошло се и у науци, и у положним законодавствима до овог општег начела: *закони важе само за будућа, а не и за њиша гела.*

Ово опште начело налазимо изказано још у римском праву на више места. Довољно ће бити да овде цитирамо ово једно место из римског права о томе: „*Leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari.*”

То опште правно начело прешло је из римског права и у сва данашња модерна законодавства. Сва су усвојила, да се уопште никакво дело не сме судити и по каквом *будућем* закону.

А као језгро тог начела науке и положних законодавстава имамо следеће поставке:

1. Ако какво дело у времену, *када* би било учињено, не би било кажњиво, оно се никад не сме казнити по *доцнијем* закону; и
2. *Строжа* казна каквог доцнијег закона, никада се не сме применити на дело, које би било учињено под каквим ранијим *блажим* законом.

То двоје данас је опште признато и у науци, и у законодавству. А то су, у осталом, и сасвим природна следства оног принципа, по коме закон не сме имати повратну моћ. Ово је тако опште начело, да оно вреди не само у казненом, већ и у грађанском праву.

То су тако опште призната начела, да није нужно да овде о њима више говоримо. Но мало теже стоји са другим начелом, које је изказано у ова два става:

- a. Кад би закон какво дело, које би у времену извршења било кажњиво, по онда постојећем закону, кад би дакле закон *доцније* исто дело огласио за не кажњиво, онда учиниоца не би требало за то казнити: или
- б. Кад би доцнији закон одређивао *блажу* казну за учињено дело, онда би се кривац имао казнити по новом, *блажем*, закону, а не по старом, *строжем*, и ако би дело било *учињено њод овим њоследњим*.

То обоје такође је признато у казненом праву као умесно.

Изгледа као да су ове две поставке под а. и б. противне оним поставкама под 1. и 2., јер докле је тамо речено, да се раније учињено дело не сме судити по *новом* закону, дотле се у овим последњим поставкама баш ово изриче као правило.

Формално дојиста тако изгледа; но у самој ствари стоји сасвим другаче. Те четири поставке ни су једна другој супротне, већ су сасвим сугласне. Треба само потражити извора свима тим поставкама, па ће се одма спазити, да је овако као што рекосмо. Све те поставке очевидно су потекле отуда, што законодавство тежи, и треба да тежи, да ни према коме грађанину не буде *нејраведно*. А међутим оно би такво било, кад не би усвојило оне четири основне поставке у казненом праву, које напред иказа смо. Јер каогод што би било *нејраведно* оно законодавство, које би допуштало да се по *доцнијем* закону казни когод за дело пређе некажњиво, или ма само строжом казном; тако би исто *нејраведно* било и оно законодавство, које би за раније дело, исина кажњиво у времену извршења, допустило да се когод казни, пошто је дело доцнијим законом оглашено за *некажњиво*, или би допуштало примену строже казне, и ако би доцнији закон прописивао *блажу* казну. Ова неправда у последњим случајима била би у толико јача, што у исто време докле би се један кривац казнио за извесно дело строжом казном *ранијеј* закона, дотле други такав исти кривац, по новом закону, или се би *никако казнио* или *блаже*. А на тај начин рушила би се *једнакости грађана њред законом*, то основно начело у свакој иоле уређеној држави.

Сем тога кад би држава, дајући нов блажи закон, једном већ јавно исказала, да једно дело не сматра никако за кажњиво или би изрекла, да би га требало *блаже* казнити, онда би, према општим појмовима о природној правди, изгледало чудно, ако би држава опет дозволила да се и под владавином тог бољег закона когод казни по старом закону само зато, што државна власт није раније дошла до овог бољег убеђења, какво је оличено у новом закону. Са појмовима здравог разума никако се не би могло сложити то, да се когод казни у једној држави за какво дело, које други грађани у истој држави слободно могу да врше, не бојећи се да ће их ма каква казна постићи за то. А не мање било би правди супротно и само строже казњење за извесно дело, кад би закон већ прописао *блажу* казну за исто.

Тако дакле све четири напредпоменуते поставке сасвим су умесне и нису једна другој супротне.

А из њих и можемо извести као опште начело ово: *Сирожи казнени закон никада не сме имаџи њоврајне моћи, а блажи може је имаџи.*

И наука, и положни закони држе се овог општег начела у казненом праву. То начело у осталом сасвим је просто и разумљиво уколико се тиче *материјалној* казног права.

Но међутим то исто начело, које је тако праведно и разумљиво у материјалном казненом праву, не може да се примени и на формално казнено право, на *казнени њосџуџак*. Овде напротив важи то правило, да промењено устројство судова и промењени казнени поступак, ваља применити и на *ранија* кажњива дела, ако би се о њима судило под владавином новог казног поступка. Овој обрнутости начела у казненом поступку узрок је такође прост. Он постоји чисто у *немоућности* да другчије буде. Јер кад је држава једном увидила потребу да треба да промени устројство судова или поступак, па већ и укинула стари закон о томе и заменила га новим, онда она не би могла враћати стафи закон у живот, само за љубав неких ранијих дела. Тим одржавањем старог закона у животу морало би се произвести то, да би у једној и истој држави било, у једно и исто време, и разних устројства судова и разних казних поступака; а то би било у стању створити само једну збрку и забуну у лабиринту од закона и поступака. И пошто би то стање могло врло лако трајати и двадесетинама година докле сви злочини, под старим законом учињени, не би застарели, а у течају тако дугог времена не би било ништа не обично да угледају света *више* разних устројства судова и поступака, – то би се врло лако могло у каквој држави десити, да у исто време имаде и 4 до пет разних устројства судова и поступака, а то би, разуме се, ону збрку и забуну само још више погоршавало.

Сем тога то противно начело у казненом *формалном* праву мора да важи и због тога, што држава, мењајући устројство судова или поступак, извесно нове законе о томе сматра за *боље* од старих, и то боље не само у интересу државном, већ и у интересу *џравде уоџише*, дакле и у корист *оџџуженоја*, па и са тога не може дозволити, да се и даље примењује стари, хрђав, формални закон.

Но говорећи овако, ми не губимо из вида да би поједини оптуженик са свој личног гледишта можда могао доказивати, да сматра за *бољи* стари закон, и да би у појединим случајима дојиста могло и бити сумњиво: шта би за оптуженика било боље, да ли на прилику устројство државног или поротног суђења. Али опет и не багателишући такво кривчево тврђење у појединим случајима, ми при свем том велимо, да би се далеко отишло са државним уређењима уопште, кад би се и у таквим питањима дозволило да она зависе од воље појединаца. Питања казног поступка и устројства судова спадају у круг *јавној* права, па зато она морају зависити само од воље државног законодавства. Она се не могу мењати и управљати по вољи приватних појединаца.

То је једно опште начело, које налазимо положено још у старом римском праву: „Jus publicum privatorum pactis mutari nequit.” То врло уместно начело о особини *јавној* права усвојило је и доцније правништво, те тако оно данас важи како у правној науци, тако и у положним законодавствима казненог права.

Ми смо доведе показали обадва општа начела у казненом материјалном и формалном праву.

Ма да су оба та начела уопште призната, као што и напред реко смо, опет она имају своје различите појаве, о којима постоје разна мишљења и која доста заплетена при практичној примени. Са тога би сваки, који би био неук, могао врло лако да учини погрешну примену оних начела на поједине случајеве, ако му не би дали сигурне поуке у овоме.

Не би одговорили правом задатку ове наше расправе, кад би прешли с ћутањем преко тих разних појава горепомнутих начела при практичној примени, па с тога сматрамо за дужност да све те разне појаве овде изнесемо, критички их претресемо и доведемо у сагласност са оним положеним начелима.

Ево тих разних појава:

1. Кад би какав нови казни закон истина смањио највећу меру казне – максимум –, али у исто време повећао њену најмању меру, – минимум –, питање је онда, може ли се тај нови закон сматрати као блажи, па применити на раније учињена кажњива дела?

О овоме имамо у науци једно засебно мишљење двојице француских уважених криминалиста. Познати научари и практични криминалисте Шово Адолф и Фаустин Хели држе, да у таквом случају треба *комбиноваиши* у корист оптуженика оба закона, стари и нови. Из новог закона, веле они, ваља узети смањени максимум, а из старог закона мањи минимум казне.<sup>3</sup>

Основа таквом мишљењу несумњиво је у томе, што оптуженик коме буде, за раније дело, суђено под владавином новог закона, при свем том има право очекивати да буде суђен по доцнијем *блажем* закону, а не по *строжем*, и ако је овај важи у времену учињеног дела. Иначе он би, вели се био *неједнако* суђен са осталим оптуженицима за иста дела, учињена под владавином новог закона. Сем тога то се мишљење брани још и тиме, што у случајима кад је стари закон *блажи* оптуженик има право да буде суђен по старом закону, као блажем и вредећем у времену учињеног дела. А противна радња значила би, тврди се, да би оптуженик трпио и оно, што није било законом прописано *у времену када је он учинио кривичу*.

Но и ако се ови смоменути принципи морају признати као основани, опет је погрешно мишљење, по коме би, у таквом случају, ваљало, у корист оптуженика, комбиновати оба *блажа* закона о максимуму и минимуму казне. Неоснованост таквог комбиновања увиђавна је лако. Ми не знамо каква би разлога било, да се према таквом оптуженику поступи *блаже, неіо ли и ііо сітаром, и ііо новом закону?* А то би морало бити у случају овакве комбинације блажег максимума и блажег минимума, једног из старог, а другог из новог закона. Таквом комбинацијом блажег максимума и блажег минимума из старог и новог закона морало би наступити, да би неки оптуженик био блаже казњен од других криваца и по једном и по другом закону, а на такову привилегију нико не може имати права.

Уосталом погрешно је мислити, да је у таквом случају баш и потребна она комбинација обојих закона, па да би се одржало оно начело о примени *блажеі* закона и на

3 Chauveau Adolph et Faustin Hélie, Theorie du Code pénal, Paris 1837 Tome premier, стр. 44.

ранија дела. То се моће постићи и без те комбинације. Зна се да се у једном и истом оптужењу не може у исто време применити и максимум и минимум казне, већ да је у пракци могуће применити *само једно или друго* од тога двога. И тако кад судија, налазећи према засебним приликама појединог оптужења да треба да се послужи минимумом казне, при примени мањег минимума по пређашњем закону, сиђе испод минимума новог закона, – онда он не употребљује оба закона комбиновано, већ *само и једино пређашњи закон*. А и обратно, кад судија, имајући разлога да се послужи максимумом, употреби мањи максимум новог закона у место већег максимума казне по старом закону, онда примењује *искључиво* нови закон.

На тај начин, и без комбинације оба закона, судија се увек може да држи оног општег начела: да свагда ваља употребити за кривца блажи закон. А ово у сваком поједином случају може да се оствари према томе, како се судија, по осталим приликама и околностима дела, буде решио да употреби или максимум или минимум казне.

Потоме ово мишљење поменутих, иначе врло уважених научара излишно је, и само би кадро било да произведе забуну и погрешку у примени на поједине случајеве оптужења.

2. Друга интересантна, а у исто време и заплетена појава, може да буде у оваквом виду: Неко учини какву кривицу под једним законом, и деси се да за исту буде суђен по другом закону; али је у времену између учињеног дела и суђења био донесен закон, који је био *блажи* и од оног, под којим је учињена кривица, и од оног под којим се кривцу суди, а који је дошао као замена тог блажег међу-временог закона.

Питање је тада, да ли би у таквом случају требало кривцу судити по оном блажем закону, који нити је био у времену учињеног дела, нити би важио у времену суђења, већ је само између та два времена важио неко време, па заменут *строжим* законом?

О овом питању постоје двојака мишлења у науци. Француски писци: Адолф и Хели држе, да би кривац у таквом случају имао *права* тражити да буде суђен по оном блажем закону, који је важио, ма и неко време, између оних строжих закона, у растојању од учињеног дела до суђења.<sup>4</sup> Други опет француски писац, Боатар, истина не сматра примену тог привременог блажег закона као какво *право* оптужениково, али опет за исту пледира као захтев *човечности*.<sup>5</sup>

Трећи опет, по највише немачки писци, мисле да у таквом случају не треба применити онај, *само* међу-времени блажи закон. Њихов разлог о томе овај је:

Под каквим је законом когод учинио какву кривицу, онакву је казну и заслужио. То је захтев строге правде. Но ако би законодавац међутим издао блажи закон, *иа би кривац био суђен за време тој блажеј закона*, онда би ваљало применити овај блажи закон. Јер када је законодавац променио онај строги закон, он је јамачно то учинио са тога, што га је сматрао за несарамерно строг, па то његово мишљење о строгости пређшњег закона треба да иде у прилог ономе кривцу, који се буде судио докле би законодавство остајало при томе свом убеђењу. Али кад би законодавац наново дошао до убеђења, да треба да се врати на пређашњи строжи закон, па би укинуо онај блажи закон, а кривцу се за раније учињено дело буде судило *за време повраћеној строжеј закона*, онда то значи, да законодавац кривца поставља у исти положај, у коме је био и пре тог блажег закона. Тиме законодавац управ показује, да кривца у таквом случају неће да суди по оном привременом блажем закону, који је међутим, мењајући га, жи-госао као погрешан.

4 Chauveau Adolph et Hélie, T. I. p. 43.

5 Boitard, sur les codes pénal et d'instruction criminelle. Paris год. 1847. стр. 44.

Ми се слажемо са овим последњим мишљењем. По овом мишљењу кривцу се не чини никаква неправда, јер све што би он у таквом случају могао с правом тражити, то је: да не буде строже суђен, него што би било по закону, који је важио у времену учињеног дела или суђења. Међутим са противним резоновањем т. ј. кад би се кривцу давало право да буде суђен по оном блажем међувременом закону, могло би се десити, да когод буде суђен по једном строжем закону у време учињеног дела, док напротив други, који би учинио исту кривицу по *ранијем* још *строжем* закону, да буде за исто дело, а под владавином оног првог строгог закона, *блаже* казњен само зато, што би међутим између та два строга закона неко време важио неки блажи закон, који није важио ни у времену учињеног дела, ни у времену суђења.

Нови закон немачке царевине држи се овога, јер у другом одељку §. 2. вели: „Bei Verschiedenheit der Gesetze von der Zeit der begangenen Handlung bis zu deren Aburtheilung ist das mildeste Gesetz anzuwenden.“ Док у пруском закону тога није било. Види Опенхофа стр. 48 §. 2.

Неће бити излишно да ово објаснимо једним примером. Постојао је на прилику закон, који за опасну крађу у поврату прописује *смртну казну*. Затим се донесе закон, да се за исту крађу у поврату кривац казни само затвором до пет година. Но тај закон, рецимо, није трајао дуго, па би се замену новим, који би за такву кривицу прописивао двадесет година робије. И најпосле би опет био враћен у живот онај први закон. Имајући такву мѐну закона да замислимо овакав случај: Петар оптуженик учинио би у поврату онакву опасну крађу, за какву је први закон прописивао смртну казну, и то за време *прве* владавине тога закона. Павле би учинио исту кривицу за време владавине оног другог закона. И Петар и Павле буду ухваћени и суђени за време владавине повраћеног у живот првог закона. Држећи се оног међувременог закона могло би се онда десити, да се Петар казни затвором, а Павле робијом од двадесет година, и ако је Петар по закону учињеног дела, као по закону повраћеном и вредећем у време суђења, био заслужио смртну казну, дакле већу него Павле по закону у времену његовог дела вредећем.

Ето каква би неправда могла да се деси у једној и истој држави, ако би се усвојило оно начело, као да би међувремени блажи закон ваљало употребити у корист кривца, који би и дело учинио, а и судио би се, под строжим законом, али само би имао за себе ту околност, што је међутим између та два чина вредио блажи закон.

3. Трећа појава налази се у овој изреци: Казна се увек мора одређивати *искључиво* *ио старијем* или *ио новијем* закону.

Овакав случај може да се деси код оних кривица, код којих и стари и нови закон одређује двогубе казне, на прилику, затвор и новчану казну. У таквом случају судији не би било дозвољено узети затвор из једног, а новчану казну из другог закона ни по каквом разлогу, па ни према томе, што би да речемо, у првом затвор био мањи, а у другом новчана казна била мања. Таква употреба минимума из обојих закона ишла би очевидно против јединства у законодавству, а то би била једна његова велика мана. Но у таквом случају судија ваља да узме у оцену величину и затвора и новчане казне у обојим законима, па према томе да се определи, који од та два закона сматра *уојшћие* за *блажи*, и њега да примени на поједино оптужење.

4. Но од свију ових досадањих појава, најтеже је питање о повратној моћи закона код *заситарелосћии*. А оно је у исто време и најважније, јер од њега не зависи само *величина казне*, већ и *уојшћие* *примена* или *савршено искључење* њено.

Због врло велике важности застарелости, овде ће бити нужно да расправимо више питања.



Пре свега важно је знати: да ли застарелост пада у делокруг *материјалној* казненог закона, или само *формалној*, то јест поступка?

А из овога одма сљедује друго питање, хоће ли се и закону о застарелости, ако би био блажи, дати повратна моћ или не ће?

Даље је питање: какво дејство уопште може имати нов закон на злочине, којима је застарелост већ почела тећи?

Сем тога може ли се нови закон, који изриче да нема застарелости за извесне злочине, применити и на оне злочине, који су учињени у времену, када је закон допуштао за њих застарелост.

И најпосле, да ли може нови закон време застарелости за раније учињено дело продужити тиме, што би за таква дела одређивао *дужу* застарелост од пређашње.

То су све питања, која ако би се добро расправила, онда се не би могла учинити грешка кад буде било речи о застарелости.

Сва ова питања дају се врло лако и добро расправити, само ако се добро разреши прво питање, јер је оно основица свима осталим.

Зато ћемо ми, држећи се тога, а нешто и постављеног реда у горњим питањима, најпре да расправимо оно прво питање.

Законски прописи о застарелости не могу се другаче сматрати већ као прописи *материјалној* закона. Ово због тога, што се застарелосту регулише то, да ли ће се какав злочин по истеку извесног времена и под извесним условима *уопште казни* или не ће; а такво питање никад није *формалне* природе, већ је саставни део материјалног казненог закона.

Знајући ово као општу полазну тачку при овом специјалном питању о повратној моћи закона код застарелости, онда нам не ће бити тешко да правилно разрешимо и она остала питања о застарелости.

Из те опште основице сљедује као не сумњиво ово:

- а. Ако би се до дана обзнане новог закона *већ навршила застарелост* по старом закону, онда се нови закон не сме применити ни ранији злочин, јер кад би то било, значило би применити на раније дело *доцнији строжи материјални закон*. Право државно, да кога казни за учињено дело *престало* је са даном свршене застарелости, па би била највећа неправда наново оживљавати то право државно, дајући новом закону повратну моћ.<sup>6</sup>
- б. Ако би нови закон прописивао краћи рок застарелости, онда ову ваља применити и на ранија дела. Разлог би за то био врло прост. Држава је са новим законом показала да хоће да буде блажа, па зато се не би слагало са тим њеним очитованим правцем, кад би се и после тога какав кривац казнио по ранијем строжем закону, ма и за дело, учињено под тим строжим законом.
- в. Ако би нови закон застарелост код извесних злочина сасвим укидао, или бар отежавао, било продужењем рока за застарелост, било постављењем других каквих отежавних услова, онда се нов закон не би смео применити и на ранија дела.

Има писаца, који противно овоме тврде да променом новог закона држава не би оптуженику чинила никакво веће зло, него другима, јер кад он до новог закона још није задобио право застарелости по старом закону, не може му, веле они, бити

6 Види о овоме и немачког писца, Zachariae, *uber die ruckwirkende Kraft neuer Strafgesetze*, стр. 42 и 43.

неправо што се уравнива и са осталим равним кривцима. Кривац нема права, веле, да *продужи* застарелост; само *свршена* застарелост давала би кривцу право да се њоме послужи, тврде исти писци. Пре тога он је има само *наду* на застарелост по истеку извесног времена. С' тога се без повреде ма каквог правног принципа, може кривцу та *нада* одузети, или њено постигнуће отежати каквим новим условима.<sup>7</sup>

Обично се брани ово мишљење тиме, што се вели да држава таквим начином не би чинила кривцу ништа *теже*, него што би он у истини заслужио, разуме се ценећи ово по закону важећем у време суђења.

Но ово не стоји. Ако би се то примило код застарелости као умесно, онда би се то исто могло рећи и код осталих строжих материјалних закона, а тиме би се из основа порушило оно начело, по коме строжи закон не сме имати повратну моћ. А то начело све и кад би се могло допустити код осталих правних питања, код застарелости не би било дозвољено још најмање, јер са застарелошћу кривац не само да задобија законско право само на *блажу* казну, већ и *да никако не буде кажњен*. Са навршеном застарелошћу по првашњем закону, кривица сасвим *престјаје* по закону, који је важио у времену њеног извршења, и по томе који је једини био меродаван за оцену и суђење о истој.

Даље се, у одбрану оног мишљења наводи, да држава искључујући сасвим или продужавајући и отежавајући застарелост, не присваја себи никаква *нова љрава*, већ само боље регулише своја *већ постојећа љрава*.

Но и ово тврђење погрешно је. Јер раније државно право, да би кога могла казнити, зависило је само од законских услова и ограничења у корист кривца, дакле је било блаже за кривца. Па кад би држава, доносећи нов *строжи* закон, укидала те услове и ограничења бивша у корист кривца, – онда би она тиме извесно себи присвајала нека *већа* и *нова* права на *шћейу ранијих кривца*, а не да би само регулисала своја *већ постојећа* права.

Најпосле неки не признају, да би држава доношењем *строжеј* закона о застарелости тиме вређала какво стечено *љраво* оптужениково.

Али ни ово не може да издржи строгу критику, јер је несумњиво право сваког оптуженика да се са њим не поступа *строже*, *нео шћо би моило бити по закону*, *по којим је учинио кривицу*. А ово би вазда морало бити кадгод би се примењивао доцнији строжи закон и на ранија кажњива дела.

Накратко говорећи, сви разлози, који су за то, да *строжи* закон уопште не може имати повратне моћи, важе и код застарелости. По томе и закон о застарелости не сме имати *повраћне моћи*, *на шћейу ойћуженика*.

То је опште начело науке о казненом праву. А оно је усвојено и код свију напредних законодавстава.

Довољно ће бити да овде цитирамо о томе наређење само бившег пруског казненог уводног закона од 14. Априла 1851.

„Die Vollendung der Verjährung einer vor 1. Juli 1851.<sup>8</sup> begangenen strafbaren Handlung wird nah den bisherigen Gesetzen oder nah dem gegenwaertigen Strafgesetzbuche beurteilt je nach dem das Eine oder das Andere dem Thaeter am günstigsten ist”, вели тај закон.<sup>9</sup>

7 Zacharia у истој књизи § 33.

8 Тада је ступио у живот пруски казнени закон од 14. Априла 1851 године; који је опет 1. Јануара 1872 постао, у главном, општим казним законом за целу немачку царевину.

9 Види о томе Oppenhof, Strafgesetzbuch и т. д. члан V, страна 6.

5. Признавајући да *блажи* закон ваља да има повратну моћ у корист оптуженика, морамо даље покренути и то питање, да ли би то имало да важи само за оне криминалне процесе, у којима пре издања блажег закона, не би била *изречена пресуда*, или би се то начело о повратној моћи блажег закона имало да употреби и после тога, све до последње судске инстанције?

Ми налазимо да не би било никаквих разумних основа да се блажи закон не примени ма, и у последњој судској инстанцији само са тога, што би нижи суд већ био изрекао пресуду. Напротив све говори у корист тога, да би и у таквом случају блажи закон ваљало применити *све до свршетка* криминалног процеса, дакле и ако би ствар већ била дошла пред Касациони суд у времену новог блажег закона. Сасвим би било умесно, што би се судови и тада послужили оним општим начелом о повратној моћи блажег закона, докле годи би какво кривично оптужење било код судова у току. Може се рећи, да би се тако исто могло десити да баш ускоро после одобрене пресуде у последњој инстанцији, изиђе какав блажи закон, па, могло би се резоновати, као што у овом случају остаје примена пређашњег строжег закона, тако би ваљало да буде и на случај ако би се то десило у другој инстанцији. Признајемо да би било незгодно извршити строгу пресуду на основу пређашњег строга закона, који би ускоро после извршне пресуде био укинут. Али и нама се мора признати то, да у случају, кад би нови блажи закон ступио у живот пошто би пресуда, изречена по старом строжем закону, већ била постала извршном, онда да не би могао бити посао *суда* да примени благод новог закона и на раније учињено кажњиво дело, већ да би био посао *полицейске власти* да то учини другим путем и начином, ако би то налазила за умесно према разлици између ранијег и новог закона, и осталим околностима дела, као и сразмери досуђене казне према учињеној кривици.

6. Код поврата има случајева, у којима изгледа као да закон има повратну моћ на штету кривца.

Такав случај могао би се десити овако: неко је био осуђен за какав злочин; неколико година по издржаној казни, изишао би нов закон, који би за онога, који би какав злочин учинио у поврату, одређивао строжу казну, него што је за то одређивао пређашњи закон опет при поврату.

Кад би после тога исти зликовац учинио злочин истог рода, дакле био у поврату, онда би настало питање, да ли би њему казну поврата ваљало применити по новом строжем закону, или би му се, допуштајући свакако поврат, одредила казна по ранијем, блажем закону о поврату. И ако би се нашло да би казну поврата требало одредити по новом, ма и строжем закону, онда да ли то казнење због поврата по новом закону не би у себи садржавало повреду оног општег начела, да се доцнији строжи закон не сме применити на штету кривца??

Ово у пракци може да буде врло различно. Тако могао је на прилику први закон за поврат опасне крађе прописивати само робију, докле би доцнији закон за такав поврат могао прописивати смртну казну. Но, остављајући на страну питање о умесности или неумесности смртне казне уопште, ми се при свем том ни најмање не устежемо исказати, да би правилан одговор на ово питање могао бити само тај: да би тако и требало да буде т. ј. да би било умесно у таквом случају применити пропис доцнијег строжег закона о поврату, и да се таквом радњом не би на штету кривца вређало оно опште начело о примени блажег закона у корист кривца.

Кад је кривац учинио оно ново дело, због кога се налази у поврату, онда је већ постојао нов закон, који је одређивао, *како ће се њовраћ казнији*.

По томе казна поврата њему се одређује за дело, које је учинио *иод владавином* новог строжег закона о поврату, а не за какво дело *ѝре* тог закона, те да би се могло рећи да је применом казне о поврату нови закон имао повратну моћ, на штету кривца. Ово стање ствари ништа не може да промени чак ни та околност, што можда пређашњи закон, под којим би исти кривац био учинио *ѝрву* кривицу, није имао никаква наређења о казнама и при поврату. То би могло нешто да упливише само онда, кад би се казна поврата изрицала за *раније учињену кривицу*, а не за *садању*, која, по самој природи ствари, мора спадати под нови закон о поврату са свима његовим одредбама.

7. Најпосле спор је око тога, да ли је правилно, да нов казнени *ѝосѝуѝак* ваља увек применити и на дела раније учињена.

Немци се уопште држе тога правила да казнени *ѝосѝуѝак* увек мора имати повратну моћ.

Но има и код њих писаца, који држе, да то правило има и својих изузећа. Тако Zachariae вели, да ни поступак казнени не сме имати повратне моћи, чим би он имао уплива на какво материјално право оптуженика, јер би се, вели, иначе вређало оно начело, по коме нико не сме да претрпи више него што би било прописано законом у времену учињеног дела.

Подобно томе држе и француска два најважнија криминалисте. Напред поменути Адолф и Хели такође мисле: да се увек ваља држати оног начела, по коме само блажи закон може имати повратну моћ у корист оптуженика; да у томе не треба правити разлику између формалног и материјалног права – поступка и казног закона –; да је у казном праву и форма стечено право оптужениково; да оптуженику могу судити само они судови, који су постојали у време учињеног кажњивог дела; да оптуженику не може бити све једно ни код оптужења уопште, а камо ли код политичних, хоће ли му судити порота, или државни суд, па можда и какав преки суд.

Тако отприлике бране своје мишљење ова два француска писца.<sup>10</sup>

Морамо напоменути, да и ако су ова двојица и у само Француској врло уважене криминалисте, опет да француски касациони суд не дели ово њихово мишљење, као да казнени поступак не би смео имати повратне моћи, ако не би био *блажи* за оптуженика.

Практика дакле и француског касационог суда сугласна је са мишљењем Немаца о овом питању.

И ми држимо, да је ово последње мишљење правилније.

Истина да није све једно, хоће ли коме судити на прилику државне судије или поротници; истина да су јако подељена мишљења о томе: да ли је за оптуженика кориснија – блажа – установа државних судова или пороте; истина да једни налазе више јамства и гаранције за правду у државним, а други у поротним судовима. О томе се даде говорити и за, и против. Но остављајући тај спор на страну, па се запитајмо, кад је већ једном држава, променом казног поступка, увела једну или другу од тих судских установа – који би онда био меродаван да реши: која је од тих двеју установа боља?

Извесно се то право пре мора дати држави, него поједином оптуженику. Држава је ту неинтересована; она је поред тога у положају да, преко свога народног представништва, хладније и објективније оцени и реши превагу једне или друге системе судова, него што би то могао да учини поједини оптуженик, као интересован и без онолике спреме, колику мора имати државна организација. Она је тако исто спремни-

10 Види Adolphe et Hèlie, Théorie du Code pénal, I, 50–51.

ја за бољу оцену и осталих особина казног поступка, па се њој и мора признати решавајући уплив. Напротив кад би се усвојило, да би у томе ваљао да буде претежнији глас оптуженика, тиме би се вређали општи основи државни, јер би *уштанове државне зависиле од воље њојединаца, а не од ошћине државне воље*. И што је још најгоре, пошто и сами поједини оптуженици не би могли бити сви сагласни у томе питању, виђали би да се установа судова сваки час јавља у другој форми сасвим произвољно по вољи појединаца. Међу тим ни онде, гди по закону постоје више, надлежних једнаких судова, па опет се не дозвољава оптуженоме да по својој вољи бира који хоће суд, јер би се и тиме вређао онај општи принцип, по коме *јавно* право не сме да зависи од воље појединаца.

А поврх свега овога, било би и сасвим незгодно и непрактично пустити оптуженог да и после промене казног поступка може тражити суд, по ранијем поступку. Кад би се то дозволило, онда се управ никад не би могао на мах променити *облик* судова. За пуних двадесет година, докле год не би застарели сви раније учињени злочини, морали би онда имати поред редовних судова по новом поступку, и ванредне, по старом за раније учињена дела. Такво стање у судству уређене државе нит је уопште могуће, нит је ма где у пракци до данас било; нити би се могло сложити са општим основима јавног права. А да би такво стање створило једну аномалију у законодавству и збрку у судству, то је једва нужно и напоменути.

Па да би се све то избегло, најбоље је *уошћине* држати се оног начела, по коме казнени поступак има повратну моћ, без призрења на то, да ли се он сматра као блажи или као строжији за оптуженика.

Но пошто би се применом овог начела могла повредити и нека *основна* права слободних грађана, то је у свакој напредној држави дужност устава да ујамчи, како да се то не може дешавати променом устројства судског или казног поступка. Устава је дужност да изрекче, на прилику, то, да се никакав грађанин за *ранија* дела не сме ставити под *доцнији* преки, ванредни или војни суд; па кад то уставно начело стајало буде, онда нема опасности, да ће применом устројства судског или казног поступка наступати повреда грађанских права и слобода, ма да ови закони, као формални, имају повратну моћ.

Две најслободније државе у свету: Енглеска и Америка, постарале су се о томе, да се и у времену највећих револуција, баш кад би и била суспендована уставна права грађана, опет поротни судови не смеду заменити преким или војним судовима, јер сматрају поротне судове за особито корисне баш у временима бурним. Пре даљег говора о овоме, дужни смо објаснити да се у тим државама зато противстављају пороти „ванредни” судови, што тамо суди све кривице порота, па по томе и не може бити других казнених државних судова, до ванредних.

После овог малог објаснења морамо признати, да је велико питање, да ли би ово одржавање пороте и у таквим државним неприликама, што је можда практично и корисно код Енглеца и Американаца према њиховим особинама и ступњу народног образовања, – било тако исто корисно и код других народа са другим особинама и на нижем ступњу образовања.

Но ми нисмо ни навели, што би га препоручивали *сваком* народу и без осталих американских или енглеских особина и прилика, већ само да би показали, како, са том уставном предохраном, није опасно држати се оног општег начела: да казнени поступак ваља да има повратну моћ.

Међутим и ако ово стоји, опет је питање, има ли каквих изузетака од тог правила.

По пракци касационог суда, очитованој у више прилика, у Француској се не допушта никакво изузеће о повратној моћи казног поступка. Ми ћемо навести како

је то у једној прилици мотивисао француски касациони суд *једногласно*: „que le principe de la non-rétroactivité n'est applicable qu' au fond des droits acquis et à la punition des délits antérieurement commis, mais nullement aux règles d'après lesquelles ces délits doivent être poursuivis devant les tribunaux.”<sup>11</sup>

Али у Немачкој има писаца, који бране умесност неких изузећа од оног начела. Главни представник тог мишљења био је у Немачкој Zachariae, па зато ћемо ми њега о овоме и цитирати. Тај немачки криминалиста брани ово изузеће у случајима, који се тичу *доказа за окривљење или ослобођење ошћуженика*. У таквим случајима, вели Захарије, не сме ни казнени поступак имати повратну моћ, на штету оптуженика. Па из овог општег изузећа Захарије изводи следеће:

- а. Ако би нов закон имао такве прописе, по којима би се оптуженик и за раније учињена дела могао осудити, а међутим по ранијем закону вредећем у времену учињеног дела, он или не би могао бити осуђен никако, или мање, и онда ни казнени поступак не би требало да има повратне моћи на штету оптуженика. На прилику ако би нови поступак, укидајући круту доказну теорију, допуштао осуду по слободним основима подозрења, а стари то не би допуштао.
- б. Ако би нови казнени поступак узимао нека доказна средства као *јошћун* доказ, док напротив по старом то не би било, као на прилику ако би исказ једног саучесника, који би своју кривицу признавао, па и другога саучесника теретио, ако би тај исказ по једном закону био сматран за довољан, а по другом за недовољан доказ против другог саучесника, онда опет не би смео нови закон, имати повратну моћ, на штету оптуженога; и најпосле
- в. Ни онда овај не би смео имати повратне моћи на дела под старим законом учињена, ако би се по старом закону за изрицање, да је ко крив тражило *више судских* гласова, него ли по новом поступку.

Тако на прилику по нашем поротном закону зна се, да поротни суд, који се саставља из седам поротника (чланови: 27 и 29 поротног закона од 21. Октобра 1871 године), може на штету оптуженога донети какав закључак само онда, ако би за исти гласало бар *јет* поротника (чл. 40. истог дана.). Е па кад би сада, рецимо, у нас изишо други поротни закон, који би то мењао на *шћет* *ошћуженој*, који би прописивао, да би за то била довољна и релативна већина, дакле и *чћици* поротничка гласа, – онда по овом Захаријевом изузећу тај нови поротни закон не би смео имати повратне моћи и за раније кривице.

На основу овога Захарије је мислио да би се могло поставити ово као опште изузеће:

Казнени поступак не би смео имати повратне моћи, гдигод би средство тога било, да се оптуженик за своја ранија дела осуди, а гди то по ранијем закону не би могло бити; или гди би по новом закону бар више имао да трпи.<sup>12</sup>

Но ово мишљење и погрешно је и излишно.

Кад држава већ једном напусти тако названу доказну теорију, па остави судији одрешеније кретање при оцени појединих оптужења, као што је случај, о коме у тачци под а. говори Захарије, онда она то чини извесно у интересу *веће љравде*, јер је увидила да иначе доказна теорија само помаже да се неказњено провлаче лукави и препредени оптуженици; а међутим да се често осуђују и невини, против којих су се

11 Chaveau et Héllé, I 47 и 48.

12 Zachariae, rückwirkende Kraft neuer Strafgesetze, страна 56–64.

стекли извесни законски докази. Па може ли се, у таквом случају, лукави оптуженик позивати на какво стечено право да по ранијем казном поступку и даље лаже државу и друштво?

Ово исто важи и о доказним средствима наведеним под б. и в. Не могуће је да буде један казни поступак у основу промењен, па опет да и даље важе *нека* опредељења из старог поступка. Производило би само неједнакост и збрку усуђењу кад би се према једном и истом оптуженом за једно и исто дело у нечем поступало по новом, а у нечем по старом казном поступку.

Но уместо овог погрешног Захаријевог мишљења, ко хоће да не греша при расправи питања: да ли казни поступак ваља да има повратну моћ, тај треба да се држи ових принципа:

1. Ако је држава новим законом учинила *и*рајне промене у устројству судова или казном судском поступку, онда закон о томе *и*реба да има *и*оврашину моћ и на дела учињена *и*ре *и*оја закона; а
2. Ако ли је држава, само да би подмирила извесне потребе или отклонила извесне опасности, те промене у судовима или судским казним поступку учинила само *и*ривремено, докле се не би подмирила она потреба, или докле не би прешла она опасност, – онда такав само пролазни закон *не сме имати и*оврашину моћ и за *ранија дела* на штету оптуженога. Ово нарочито мора важити за војне ил преке судове, који се обично установљавају у временима побуна или других нереда, па зато они, као привремени, не смеду имати повратне моћи, на штету криваца.

Ово последње не сме бити из два узрока. Прво што нема потребе, да војни или преки судови суде и о ранијим делима, јер поред њих остају у држави и *редовни* судови, па се правда може да задовољи, ако би ови последњи судили о ранијим делима. А друго било би противно здравом разуму кад би се на прилику и за надлежност војних или преких судова дозвољавала повратна моћ. Овакви судови у држави не могу се другаче бранити, већ само *си*ањем *нужде*, потребом државне *самоодбране* од грозећег нереда и анархије. А *нуждне одбране* по самој природи ствари, не може бити иначе већ само од *и*ред*и*ојеће*и*, *и*рајуће*и* или *будуће* зла. Док од онога, што је већ било и прошло, нико се не може тек бранити. По томе дакле сасвим је природно да такви војни или преки судови не смеду, као државна само – одбрана, да суде и о *ранијим* делима, већ само о онима, која се буду догодила *и*осле увођења таквих судова.

Ово је тако јасно и несумњиво начело, да ако би се, на жалост, и десило да би у каквој држави због несрећних и бурних прилика војни или преки судови приграбили себи власт да суде и о делима пре њиховог успостављења, – онда би била дужност редовних судова, а нарочито Касационог, у свако доба уништавати цео поступак и рад тих не надлежних судова, кадгод би само, усљед жалбе надлежног лица, такав случај дошао на расправу редовном суду. То је апсолутни захтев грађанских права и слобода.

Ми смо се забавили мало дуже код овог пододељка; али то је захтевала важност питања, која су била предметом тог под-одељка.

Сад ћемо да пођемо даље.

## DIRK VAN ZYL SMIT · CATHERINE APPLETON *LIFE IMPRISONMENT* *A Global Human Rights Analysis*

Harvard University Press, Cambridge,  
Massachusetts London England, 2019, 447 str.

Godina u kojoj je objavljena ova monografija i tematika koju obrađuje su, ispostaviće se, povezane sa poslednjim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije, a da to ni autori knjige, ni naš zakonodavac nisu imali nameru da „utanače”. Naime, izmenama KZ-a iz maja meseca 2019. godine u srpsko pravo je posle nešto više od pola veka ponovo uvedena kazna doživotnog zatvora (kroz istoriju je postojala i smrtna kazna umesto koje je 2001. godine propisana kazna zatvora u fiksnom trajanju od 40 godina, da bi kasnije i ona bila zamenjena kaznom zatvora u rasponu od 30 do 40 godina). Reč je o jednom od suštinskih noviteta u sistemu kazni našeg krivičnog prava, naročito imajući u vidu da će od 1.12.2019. godine, kada ove odredbe stupe na snagu, postojati mogućnost izricanja najstrožeg „modela” kazne za pojedina krivična dela, a to je kazna doživotnog zatvora bez prava na uslovni otpust. U stručnim, naučnim i dnevopolitičkim raspravama razvila se žustra polemika, a oprečna mišljenja se mahom svode na (ne) opravdanost ove sankcije i njene sadržine sa aspekta ljudskih prava (učinioca ili žrtve). U ovoj knjizi se vrši analiza kazne doživotnog zatvora i njenih pojava oblika, mapiraju glavni problemi u propisivanju i izvršenju i studiozno prate njeni efekti kroz prizmu ljudskih prava na globalnom nivou. Sve to je potkrepljeno bogatim, dugogodišnjim istraživanjima, promatranjem prakse i „živih” slučajeva, te brižljivo prikupljenim podacima koji su jasno izloženi u monografiji. Kuriozitet ovog teksta je i njegov obim jer se

radi o sveobuhvatnoj građi koja do sada nije bila predstavljena u ovom obliku, barem ne sa stanovišta ljudskih prava, iako se radi o temi koja jeste popularan predmet naučne obrade.

Autori ovog dela su Dirk Van Zyl Smit, profesor uporednog i međunarodnog kaznenog prava na Univerzitetu Notingem (University of Nottingham) – Fakultet za društvene nauke i Catherine Appleton, viši naučni saradnik na istoj instituciji. Ono što daje početni autoritet ovom delu je činjenica da se oba autora kontinuirano bave temom doživotnog zatvora i to Appleton deceniju, a Van Zyl Smit skoro dve. Plod njihove višegodišnje posvećenosti i interesovanja za jedan pravni i društveni fenomen kakav je doživotni zatvor je upravo ova monografija.

Knjiga je podeljena na 11 poglavlja i sadrži tri apendiksa. Zatim sledi spisak korišćene literature za svaki odeljak posebno, kao i indeks pojmova. Deluje da su nazivi poglavlja formulisani intuitivno i to tako što svaki naslov sadrži termin „*life*” u sebi. Iako se ova reč tretira kao sinonim za doživotni zatvor, već sama struktura odeljaka aludira na opredeljenje autora – *pro*, a ne *contra* dostojanstvenog života.

Prvo poglavlje naziva *Debating Life* obrađuje pitanje kako doći do pravedne kazne doživotnog zatvora i prema pravilima nacionalnog prava, i prema evropskim standardima. „Priča o životu” počinje istorijskim osvrtom na opravdanje doživotnog zatvora neminovnim poređenjem sa smrtnom kaznom. Kroz početne ideje odvrćanja i stavove Bekarije, Hauarda, Bentama, koji se



u osnovi svode na to da je doživotni zatvor efikasniji od smrtne kazne, preko retributivnih ciljeva koje bi trebalo da ima s obzirom na težinu učinjenog zločina (proporcionalnost), autori govore i o svojevrsnom onesposobljavanju učinioca da „upriliči” (ne) delo tako što pominju i stare kazne poput izgnanstva ili teškog rada „u večnost”. Nadalje, obrađeno je i pitanje rehabilitacije koja, kako se ističe, od zatvorenika stvara poštovaoca zakona (doduše, radi se o prekookeanskim efektima na tlu Njujorka i Pensilvanije). Istorijski deo se završava gledištima Fon Lista o nepopravljivosti učinioca, pri čemu autori podvlače dva pristupa: američki (po prirodi ovog sistema, pragmatičniji) koji zagovara individualizaciju i evropski (reklo bi se, načelniji) koji zastupa princip proporcionalnosti.

Ova glava se nastavlja pododeljkom koji postavlja nove okvire za poučavanje kazne uopšte, kao i doživotnog zatvora kao takvog, sa stanovišta ljudskih prava. Naročito se podvlači procvat ljudskih prava u periodu posle Drugog svetskog rata, a pravila postupanja prema zatvorenicima karakterišu kao „meko pravo” podložno promenama, naročito u sledstvu nekih slučajeva iz prakse koji se, najčešće u žalbenom postupku, ispostave nepravednim (npr. izricanje doživotnog zatvora bez prava na uslovni otpust prema maloletnim učiniocima). Autori dalje apostrofiraju značaj ljudskog dostojanstva i podvlače da je prava alternativa smrtnoj kazni doživotni zatvor. Pristup pisaca ove knjige nije samo i isključivo omeđen teorijom i sudskom praksom, već se problematika postavlja i u jedan širi kontekst, pa tako navode i Papin poziv na ukidanje doživotnog zatvora u smislu morala i izbegavanja preterane okrutnosti čak i prema učiniocima teških krivičnih dela.

U delu o preispitivanju kriterijuma proporcionalnosti ističe se „slučaj *Lynch*” koji je postavio praktične temelje za izricanje doživotnog zatvora jer kazna treba da bude srazmerna delu, a ne „kriminalnoj sklonosti” (naročito ne za naviku u vršenju kudikamo lakših krivičnih dela poput kra-

đe). Potom, govoreći o pravima zatvorenika, autori izlažu razvoj standarda o tretmanu zatvorenika posebno podstičući raspravu o mogućnostima uslovnog otpusta (*Mandela* pravila, rad Evropskog komiteta za prevenciju torture...). Zatim sledi i osvrt na rad međunarodnog krivičnog pravosuđa, pa i određene kritike Statuta *ad hoc* tribunala za bivšu Jugoslaviju. Van Zil i Apleton ističu nacionalna zakonodavstva Istočne i Centralne Evrope i Južne Afrike, pohvaljujući ih za prihvatanje ovih tekovina u razvoju ljudskih prava. Osim toga, govoreći o SAD, podvlači se opadanje podrške javnog mnjenja smrtnoj kazni dok god postoji adekvatna alternativa poput doživotnog zatvora. Kada su u pitanju granice ljudskih prava, autori ukazuju na problem pozivanja na drakonske kazne svaki put kada se desi neki težak zločin, bez da se uzmu u obzir neki „blaži” stavovi potkovani analizom konkretnih slučajeva i realnim efektima.

Drugo poglavlje *Describing Life* nudi raspravu o pravednosti doživotnog zatvora kroz različite normativne modele. Polazi se od jezičkog tumačenja i identifikuje više naziva suštinski istog fenomena. Shodno jezičkim određenjima i eksplicitnom propisivanju doživotnog zatvora, autori formulišu podelu na formalni i neformalni doživotni zatvor s obzirom na to da li je izričito propisan kao takav ili faktički figurira u zakonodavstvu i praksi država. Tako, formalni kriterijum podrazumeva nedvosmisleno „imenovanje” doživotnog zatvora, pri čemu se ovde pravi razlika između tzv. LWOP (*Life Without Parole*) odnosno doživotnog zatvora bez prava na uslovni otpust i LWP (*Life With Parole*) odnosno doživotni zatvor s pravom na uslovni otpust. Ova teorijsku podelu prati odgovarajući grafički prikaz zemalja koje poznaju neku od ovih varijanti. Interesantno je pomenuti da autori nalaze da LWP propisuju 144 od 183 države i podvlače da mogućnost uslovnog otpusta ne znači i uslovni otpust. Navedeni teorijski stavovi obrađeni su kroz nekoliko relevantnih slučajeva iz prakse (*Kafkaris vs. Cyprus*, *Vinter and others vs. UK* itd.). Sa

druge strane, neformalni doživotni zatvor pretpostavlja dva podmodela. Jedan je *de facto* model u kom učinilac faktički do kraja života ostaje u zatvoru (npr. osuđen je na 100 godina) pri čemu neretko postoji mogućnost razmatranja daljeg ostajanja u zatvoru, ali opet nakon nekog dugačkog roka koji čovek prosečnog životnog veka i ne doživi. Drugi model čini tzv. post-osuda koja je u biti sa neodređenim trajanjem i nejasne pravne prirode budući da supsumira karakteristike kazne, mere, ograničenja (civilnih) prava. Zasniva se na prevenciji i rehabilitaciji, uz opravdanu kritiku autora da može pogodovati preteranoj retribuciji.

Treće poglavlje *Prevalence of Life* se bazira na analizi pojava oblika predašnjih sistema u praksi i to za period od 1.9.2014. godine, sem za SAD za koje se rezultati protežu i na 2016. godinu. Autori primećuju i da broj lica koja izdržavaju kaznu doživotnog zatvora u određenom broju zemalja predstavlja službenu tajnu, što, čini se, pripisuju svojevrsnom izostanku svesti organa da treba da vode računa o takvim informacijama, da ih revnosnije prikupljaju i tretiraju, a naročito s obzirom na šture podatke o broju ljudi koji su pušteni na uslovni otpust. Osim toga, zaključak je i da je trend izdržavanja kazne doživotnog zatvora rastući.

Četvrto poglavlje *Exempt from Life* obrađuje pitanje grupa koje su izuzete od mogućnosti izricanja kazne doživotnog zatvora. Autori govore o tri kategorije koje se izdvajaju u svetskim zakonodavstvima, a to su: deca, stari i žene. Dok izostavljanje dece kao potencijalnih osuđenika na doživotni zatvor uglavnom nije sporno kako na evropskom, tako i na američkom tlu, posebno nakon usvajanja odgovarajućih konvencija iz oblasti zaštite dece (iako i ovde imamo ekscese u vidu izricanja, kako ga pisci nazivaju, faktičkog doživotnog zatvora i prema deci), ostale kategorije su u najmanju ruku dubiozne. Naime, kada su u pitanju stariji ljudi, internacionalno pravo mahom ne poznaje gornju granicu, dok su stariji osuđenici isključeni jedino u zemljama bivšeg SSSR-a na šta autori ne gledaju

afirmativno, pa čak ni kad se uzme u obzir obrazloženje navedenih zakonodavaca da se ovakvom „brigom o starima” radi na dostizanju principa pravednosti i humanosti. Da se radi o delu koje neguje konstruktivnu kritiku, svedoči i predlog autora da se u slučaju starijih učinilaca koji su na izdržavanju doživotnog zatvora odredi samo kraći rok za uslovni otpust (što je opravdano sa fiziološkog stanovišta i godina starosti ovih lica). Sličan je slučaj i sa izopštavanjem žena iz korpusa kazni koje im prete za učinjena krivična dela. Simptomatično je da su i ovaj put gotovo identična zakonodavstva koja privileguju žene – zemlje bivšeg SSSR-a i Albanija. Radi se, dakle, o suštinski patrijarhalnim i tradicionalnim društvima. Autori uprkos osnovanim kritikama dodaju i nešto drugačije tumačenje, a to je da na ovakva rešenja treba gledati „prosperitetno”, tj. da ukidanje jedne po jedne grupe ljudi vodi ukidanju doživotnog zatvora kao takvog, opet, u cilju humanizacije.

Peto poglavlje *Offenses That Carry Life* se bazira na bogatom tabelarnom prikazu krivičnih dela za koja se može izreći kazna doživotnog zatvora. Valja istaći da su ovom analizom obuhvaćeni Engleska i Vels što je metodološki zahtevan poduhvat budući da ove zemlje nemaju kodifikovano pravo. Autori klasifikuju „klasična” krivična dela grupišući ih pod originalnim nazivima, ali se u osnovi svode na krivična dela protiv: imovine, ličnosti, zajednice i javnog reda. Zabrinuto se konstatuje upotreba ove stroge kazne u primeni koncepcije „*three strikes and you're out*” s pozivanjem na relevantne slučajeve iz prakse i onda kada s obzirom na težinu dela nije opravdano izreći doživotni zatvor, pa se u tom smislu predlažu restriktivniji uslovi za izricanje koji će se zasnivati na principu proporcionalnosti odn. srazméri kazne učinjenom delu, a ne činjenici da je u pitanju recidivista.

Šesto poglavlje *Imposing Life* tretira različite načine izricanja stavljajući u fokus sudove i okvire u kojima se kreću prilikom odlučivanja za kaznu doživotnog zatvora. Može se primetiti tendencija ka humanijim

oblicima, naročito zbog toga što se podvlači da tzv. *LWOP* znatno više ograničava postupajuće organe nego *LWP*, ali sa druge strane, i u drugoj varijanti je škakljivo pitanje roka posle kog se može razmatrati uslovni otpust. Uz to, pominje se i značaj tužilaštava u primeni doživotnog zatvora u sledstvu predlaganja ove sankcije tokom pregovaranja o sporazumu za priznanje krivičnog dela.

Sedmo poglavlje *Doing Life* obrađuje problematiku sa aspekta osuđenog, naročito s obzirom na efekte koje ovakva kazna ima na učinioce krivičnih dela. Autori u središte proučavanja teme ove glave stavljaju sociologiju ličnosti i analiziraju stepen mentalne, emocionalne i intelektualne patnje koju zatvorenici trpe. Zanimljivo je da postoje lica na čije zdravlje doživotni zatvor nema štetnih uticaja. Ističu se i neke kriminološke pojave poput prizonizacije, stvaranja nesvesnih navika itd. Teorijsko viđenje položaja osuđenika koji „robuju do kraja života” sugestivno je uobličeno ličnim svedočanstvima ovih zatvorenika.

Osmo poglavlje *Implementing Life Well* nastoji da opiše mehanizme za što bolje usklađivanje različitih oblika doživotnog zatvora, između ostalog, i sa praksom Evropskog suda za ljudska prava. Podvlači se značaj individualnih planova za svakog zatvorenika i dobar tretman ne samo od strane zakonodavca, sudova, zatvora, već i svih drugih subjekata koji se javljaju u ovom procesu. Autori predstavljaju i primere nekog vida terapijskog aktivizma u smislu (re)socijalizacije „većitih zatvorenika” tokom efektivnog izdržavanja kazne (npr. gluma u predstavama) ili dok su na uslovnom otpustu (kafići posebne namene za bolju rehabilitaciju).

Deveto poglavlje *Release from Life* obrađuje verovatno jedno od kontroverznijih pitanja doživotnog zatvora a to je uslovni otpust. Autori već na samom početku podvlače „narodsko” značenje uslovnog otpusta, a to je mogućnost da zatvorenici uzađu iz zatvora pre nego što umru. Ova problematika se ispituje kroz nekoliko fundamentalnih principa krivičnih nauka: lega-

litet (koji podrazumeva jasne uslove pod kojima se lice uslovno otpušta), resocijalizacija (kroz efekte specijalne prevencije), zastrašivanje (kroz efekte generalne prevencije), retribucija, pravičan postupak. Dodaje se značaj pravilnog određivanja broja godina koje treba da proteknu da bi se razmatrao otpust, kao i postupak „revizije” izrečene kazne. Autori prepoznaju tri tipa uslovnog otpusta: sudski, od strane izvršne vlasti i pomilovanja. Zaključak je da je sudski vid najsigurniji jer pruža najveće garancije za ispravnu odluku, dok pomilovanju treba pristupati samo izuzetno, kada nema drugog načina. Kritika nesudskih odobravanja uslovnog otpusta svodi se na izostanak precizne procedure i bojazan od preteranih diskrecionih ovlašćenja u odlučivanju.

Deseto poglavlje *Life after Life* počinje pregledom internacionalnih standarda i uporednih podataka u sferi doživotnog zatvora. Prisutna je i profesionalna kritika Izveštaja UN o stanju u ovoj oblasti zbog njegove uopštenosti, posebno u pogledu uslova za izricanje i sprovođenje kazne. Osim različitih preporuka relevantnih tela za bolju implementaciju, autori izlažu i neke od tekovina pravca „nove kriminologije” gde se podvlače reintegracija i rehabilitacija učinilaca bez kojih figurira sindrom „bezbednog društva” u kom se više štiti, „(uznemirena) javnost”, a ne najvrednija dobra.

Autori u finalnom, jedanaestom poglavlju *Rethinking Life* na osnovu svega prethodnog ukazuju na primećene nedostatke među kojima je najozbiljniji lako i često izricanje prema deci i izricanje za ne tako teške zločine. Generalna preporuka nastala kao plod višegodišnjeg istraživanja i posmatranja doživotnog zatvora na gotovo svetskom uzorku je da i međunarodno, i nacionalno krivično pravo treba da teže redukciji ili bar ublažavanju efekata doživotnog zatvora.

*Appendix-i A, B, C* sadrže pregled tri grupe statističkih podataka i to: o vrstama (formalnoj) doživotnog zatvora u svetu s obzirom na njihovu sadržinu (sa/bez uslovnog otpusta i sl.), zatvorenici na izdrža-

vanju kazne i vrstama krivičnih dela za koja se izriče doživotni zatvor.

Monografija *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis* osim što predstavlja aktuelno i „mlado” delo koje obađuje pitanje doživotnog zatvora sa aspekta globalnih ljudskih prava, čini i obimnu studiju o ovoj sankciji koja je rezultat dugogodišnjeg rada i naučnog zalaganja njenih autora. Oni su prepoznali trenutak u kom 183 zemlje (do momenta objavljivanja knjige) imaju propisanu kaznu doživotnog zatvora i uočili da nedostaje jedna ozbiljnija teorijska i empirijska obrada ove teme. Knjigu odlikuje jasna sistematika, sa izdvojenim celinama u kojima je obrađena problematika nekih ključnih elemenata kazne doživotnog zatvora. Ipak, poglavlja ove knjige, iako precizno odvojena, nisu tek „glave za sebe” već se prirodno nadovezuju jedna na drugu, pa se ne radi o suvoparnoj materiji već je, naprotiv, karakteriše visok stepen koherentnosti. Stil pisanja je pristupačan i lep, a to je nekada vrlo teško postići s obzirom da stručne teme iziskuju dosta administrativnog jezika kada „leporečje” bude žrtvovano zarad preciznosti koju struka i nauka nesumnjivo treba da neguju. Ono što je dodatna pohvala autorima za jezičko oblikovanje velike baze podataka, informacija, teorija, saznanja itd., je činjenica da se radi o koautorskom delu, ali da se ne primećuje „stilsko svađanje” autora, te da materija sve vreme ostaje homogena. Monografiju ne čini samo tekstualni deo. Sadrži veći broj tabelarno predstavljenih i sistematizovanih podataka, kao i odgovarajućih grafičkih prikaza

što dodatno podstiče preglednost knjige i „pitkost” u razumevanju pojava koje se opisuju. Predmet ovog dela je metodološki dobro koncipiran budući da ga karakteriše opsežna obrada sa krivičnog, kriminološkog, penološkog, uporednopravnog, sociološkog, psihološkog..., stanovišta, a da nijednog trenutka autori ne „odlutaju” iz teme. Dakle, reč je o konkretnoj obradi jednog globalnog fenomena, a umeće je iskoristiti mnoštvo podataka godinama marljivo prikupljenih i formulisati jednu razumljivu studiju. Knjiga je napisana na engleskom jeziku i zasigurno upotrebljiva bilo gde u svetu, bez obzira kom pravnom sistemu pripada određena zemlja. Sa aspekta srpskog prava, nije loše uzeti je u obzir prilikom implementacije doživotnog zatvora u našoj zemlji i imati na umu neke postavke i zaključke iznete u ovoj knjizi. Pored toga, iako ima nesumnjivu naučnu vrednost, nije nužno ograničena na pravnike. Može biti interesantno štivo svima koje, makar i na nivou dnevne politike, zanima doživotni zatvor, njegova pozadina, manifestacije, (ne)opravdanost itd. Autori su nenametljivi i objektivni u prezentovanju prikupljene građe, ali i davanju svog suda činjenično potkrepljenog mnogobrojnim primerima, kao i „životnim” svedočenjima zatvorenika na izdržavanju ove kazne. Monografija je opravdala deo svog naslova – globalna je i verovatno jedna od neizostavnih referenci svakog budućeg rada na temu doživotnog zatvora.

Jovana Banović

## REGIONALNA KONFERENCIJA<sup>13</sup>

### PRITVOR I DRUGE MERE OBEZBEĐENJA PRISUSTVA OKRIVLJENOG U KRIVIČNOM POSTUPKU (Međunarodni pravni standardi, regionalna zakonodavstva i primena)

#### ZAKLJUČCI I PREPORUKE

1. širenje broja mera kojima se obezbeđuje prisustvo okrivljenog u krivičnom postupku i nesmetano vođenje krivičnog postupka ima puno kriminalno-političko opravdanje i u funkciji je praktične realizacije tri osnovna opšta pravila u primeni mera.
2. mera pritvora iako predviđena kao izuzetna mera u praksi sve više dobija karakter pravila za šta nema kriminalno-političkog opravdanja.
3. u primeni mere pritvora sudovi moraju da budu restriktivniji i da daju prednost meri jemstva .
4. puna je kriminalno-politička opravdanost predviđanja novih alternativnih mera obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku i njegovog nesmetanog vođenja i u praksi im treba posvetiti znatno veću pažnju.
5. činjenica da je u određenoj krivičnoj stvari bila primenjena mera pritvora bez obzira na dužinu njegovog trajanja i težinu krivičnog dela zbog kojeg je vođen krivični postupak ne sme da bude okolnost od uticaja na izbor i dužinu trajanja kazne zatvora ukoliko dođe do osude.

*Beograd, 7. juni 2019. god.*

# IN MEMORIAM

## Doc. dr Zoran Kesić (1977–2019)

Dana 27. avgusta preminuo je u 43. godini dr Zoran Kesić, docent na Kriminalističko-policijskom univerzitetu u Beogradu. Rođen u Ključu, gde je završio osnovnu školu. Opredivši se za policijsko obrazovanje, upisuje se potom u Srednju školu unutrašnjih poslova u Sremskoj Kamenici, koju završava kao najbolji učenik u generaciji. Nakon što je kratko radio u Sekretarijatu unutrašnjih poslova u Novom Sadu, upućen je na dalje školovanje na Policijsku akademiju u Beogradu, koju je završio veoma uspešno, kao drugi student u rangu. Za postignute izuzetne rezultate tokom školovanja više puta je nagrađivan. Po završetku Policijske akademije raspoređen je u Policijsku upravu Novi Sad na radno mesto pomoćnika komandira policijske stanice prve kategorije, da bi zatim, od školske 2004/2005. godine prešao na Policijsku akademiju u Beogradu, gde je radio kao asistent-pripravnik na nastavnom predmetu Kriminologija. Stekavši zvanje magistra kriminalističko-bezbednosnih nauka na Kriminalističko-policijskoj akademiji 2008. godine, izabran je za nastavnika u zvanju predavača za užu naučnu oblast i nastavni predmet Kriminologija.

Nakon što je 2016. godine doktorirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu odbranivši sa odlikom doktorsku disertaciju iz kriminološke naučne oblasti tematski posvećenu kriminološkim aspektima prekoračenja i zloupotrebe policijskih ovlašćenja, izabran je za nastavnika u zvanju docenta za užu naučnu oblast i nastavni predmet Kriminologija na Kriminalističko-policijskom univerzitetu u Beogradu, gde je radio do svog odlaska. Zoranovi prijatelji i kolege pamtiće ga po upečatljivoj vedrini i poletnosti, iskonskoj čestitosti, dobroti i nesvakidašnjoj velikodušnosti kojom je plenio i neizostavno zadobijao naklonost i poštovanje svakog ko je imao priliku da ga upozna, a sećaće ga se i kao čoveka kojeg je krasila nenametljivost, marljivost, nepokolebljiva istrajnost i nesalomiv životni optimizam. Generacijama studenata koje je sa izuzetnim nastavničkim darom uvodio u kriminologiju i prenosio im kriminološka znanja i istraživačke veštine ostaće u sećanju kao zanimljiv, kreativan i talentovan predavač i omiljeni nastavnik, čiji su rad u godišnjim anketama redovno ocenjivali odličnim ocenama. Oni naklonjeni i posvećeni kriminološkoj nauci pamtiće ga i po nesvakidašnjoj darovitosti za naučni rad, uočavanje i istraživanje kriminoloških problema, kao i po prilično bogatom opusu koji je ostavio za sobom, a koji čini, pored četiri samostalne autorske i koautorske monografije, više desetina članaka u naučnim časopisima, poglavlja u monografijama i priloga u naučnim zbornicima.

U odnosu prema svom pozivu, Zoran je bio postojano predan i posvećen, svestran i temeljan. Prepun stvaralačkog žara, istraživao je i pisao sa lakoćom, uživanjem i neumorno. Vredno istraživačko iskustvo sticao je kao član istraživačkih ti-

movu u okviru više naučnih projekata koje je realizovala Kriminalističko-policijska akademija, ali i kroz vlastita empirijska istraživanja. Kao član Sekcije za kriminologiju Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu aktivno je doprinio razvijanju naučnog podmlatka iz kriminološke naučne oblasti, pored ostalog i kroz podsticanje i pripremanje studenata za učešće na nagradnim temama koje je Sekcija organizovala. Sa velikim entuzijazmom je učestvovao u pokretanju i vođenju kriminološke laboratorije na Kriminalističko-policijskoj akademiji od 2013. godine, organizovane kao vid podsticaja razvoju veština za realizaciju kriminoloških istraživanja kod studenata posebno zainteresovanih za ovu naučnu oblast. Kao član Međunarodne policijske asocijacije (IPA), Zoran je godinama učestvovao u raznim aktivnostima usmerenim na unapređenje međunarodne i regionalne policijske saradnje, kao i na poboljšanje položaja policijskih službenika i njihove bezbednosti na radu. Kriminološki problemi koji su Zorana naročito intrigirali i inspirisali i kojima je posvetio veći broj svojih vrednih i zapaženih radova jesu policijska potkultura, prekoračenje i zloupotreba policijskih ovlašćenja i korupcija u policiji, a njegovo profesionalno policijsko iskustvo koje je ranije stekao dalo je poseban značaj njegovim istraživačkim izborima. Dovoljno odvažan da se već kao mlad istraživač upusti u naučnu obradu raznih negativnih pojava vezanih za policijsku delatnost koje je veoma teško istraživati, a čvrsto rešen da se posveti baš ovoj važnoj, a nedovoljno proučenoj oblasti i upravo tu pruži vredan naučni doprinos, kvalitetom svojih istraživanja i objavljenih radova vrlo brzo je postao prepoznatljiv i cenjen, i svrstao se u red najplodnijih i vodećih domaćih autora u oblasti naučnog istraživanja o policiji. Čitav niz njegovih radova zaslužen su postali i ostaće nezaobilazna, instruktivna i inspirativna literatura za sve buduće istraživače u ovoj oblasti na našim prostorima i šire.

Zoran Kesić je, uprkos bolesti i smrti koja ga je prerano zaustavila na uspešnom životnom putu, uspeo da ostavi zaista mnogo toga značajnog, kvalitetnog i impresivnog u ljudskom i naučnom smislu, po čemu će biti pamćen, spominjan i poštovan. A svi mi koji smo imali čast i sreću da poznajemo Zorana i njegovo delo, večno ćemo deliti duboku žal zbog svega što je zauvek izgubljeno njegovim odlaskom, zbog svega onoga što je doneo, značio, bio, ali i onoga što je još mogao i želeo da pruži svojim bližnjima, te kao prijatelj, kolega, nastavnik i vrstan kriminolog.

Prof. dr Biljana Simeunović-Patić  
Kriminalističko-policijski univerzitet u Beogradu

# IN MEMORIAM

## Margaret Evelyn BEARE (1946–2019)

Vest o smrti Margaret Evelyn Beare, koja je preminula u subotu 10.08.2019. ujedno je značila i da je Kriminologija ostala bez još jednog svog vanserijskog autora, čija je naučna aktivnost izazivala značajnu akademsku pažnju tokom čitave profesionalne karijere.

Poznata kanadska autorka rođena je 1946. godine u Markejmu, Ontario. Studirala je na *Guelph* Univerzitetu, kao i na Kembridžu (Cambridge) i Kolumbiji (Columbia), gde je 1987. odbranila svoju doktorsku tezu. Svoju profesionalnu karijeru započela je 1982. godine i to u kancelariji Javnog pravobranilaštva Kanade, gde je provela 11 godina. Nakon toga postaje direktor Sektora za policijsku strategiju, gde provodi 2 godine. Upućeni u njen rad, često, govoreći i pišući o nedavno preminuloj Beare, ističu upravo taj deo njene karijere uz naglašavanje velikog praktičnog iskustva koje je stekla baveći se različitim pitanjima u vezi sa pravosuđem i kriminalnom politikom, što se kasnije i odrazilo na njene ideje i uopšte percepciju pitanja kojima se bavila sa teorijskog stanovišta.

Naredna stanica u profesionalnoj karijeri profesorke Beare, bila je na Univerzitetu Jork (York University) gde je predavala sociologiju i pravo. Za naučne poslenika se obično kaže, da pripadaju redu izuzetnih, kada se u određenoj akademskoj sredini bave „pionirskim” radom, odnosno kada uspeju da u svom naučnom okruženju nametnu novu oblast istraživanja, pozicioniraju je, razviju i nesebično prenesu svoja znanja na „akademske naslednike”. Sve to uspela je da uradi i Margaret Evelyn Beare, pa je tako, u svojoj poznatoj knjizi *Criminal Conspiracies: Organized Crime in Canada* (Toronto: Nelson Canada, 1996) po prvi put u Kanadi, sa naučne pozicije, otvorila pitanje organizovanog kriminaliteta, ukazala na njegov pojam, dala prikaz konceptualnog razvoja i analizirala ga kroz legislativni okvir. Navedena knjiga profesorke Beare se i danas smatra polaznom tačkom, za sve mlade autore iz oblasti organizovanog kriminaliteta. Iskoristivši svoj ljudski i profesionalni autoritet, energična i neumorna Beare, je 1996. godine osnovala Centar (Nathanson Centre for the Study of Organized Crime and Corruption) za izučavanje organizovanog kriminaliteta i korupcije, u okviru Osgoode Hall Law School, York University. Uz to, bila je dugogodišnji i istaknuti član jedne od vodećih nevladinih organizacija (grupe eksperata) The Global Initiative Network, koja se bavi pitanjem kriminaliteta na transnacionalnom nivou, kao i njegovom komparativnom studijom.

Pored organizovanog kriminaliteta i korupcije, čija se izučavanja decenijama vezuju za izvanrednog kanadskog kriminologa i krivičara, u polje njenog akademskog interesovanja i rada ušli su i politika suzbijanja kriminaliteta, odnos krivičnog pravosuđa prema ženama, kao i transnacionalna dimenzija organizovanog krimi-



naliteta i korupcije, po čemu je Margaret Beare u zrelijoj etapi svoje karijere bila naročito poznata. Tako je u svojoj knjizi *Encyclopedia of Transnational Crime and Justice* (York University, 2012) dala sadržajan prikaz relevantnih pojmova, aspekata i odnosa u oblasti koja sve više dobija na značaju u kriminološkim i krivičnopravnim krugovima.

Kolege i poznavaoци rada profesorke Beare u glas ističu oštrinu njene misli i neopterećenost konvencionalnim u doktrini, te se ona danas ubraja među naučnike čiji su se referati na konferencijama pratili sa pažnjom i znatiželjom, a neretko je svojim idejama i perspektivama inspirisala zanimljive debate, koje su se kasnije konstruktivno odražavale i na zakonodavne procese.

Naučni rad profesorke Beare, svakako, nije prošao nezapaženo u našoj stručnoj javnosti, pa je nedavno, u jednoj od poslednjih publikacija edicije CRIMEN, objavljen njen rad *Korupcija i organizovani kriminalitet – lekcije iz prošlosti (Corruption and Organized Crime: Lessons from History)* u monografiji koju su priredili prof. dr Đorđe Ignjatović i MA Aleksandar Stevanović, pod nazivom *Organizovani kriminalitet – izbor tekstova*, edicija CRIMEN, Beograd, 2018. Navedeni članak, naravno, nije odabran nasumično i iz razloga lakše dostupnosti u akademskim pretragama, već prvenstveno zato što načelno razmatra dva osnovna polja interesovanja plodnosne kanadske autorke, u kojima ona izražava i svoje poglede na njih, na kreativan i poprilično originalan način, te je i najbolje polazište za čitanje ostalih radova profesorke Beare u kojima ona dalje razmatra pojedina pitanja iz oblasti organizovano vršenja zločina i korupcije.

Iako je naučno nasleđe Margaret Evelyn Beare obimno, zainteresovane bi naročito trebalo uputiti na njene sledeće monografske radove i priloge u kolektivnim monografijama: *Money Laundering: The Chasing of Dirty and Dangerous Dollars*. Co-authored with Steven Schneider, University of Toronto Press; *Police and Government Relations: Who's Calling the Shots?* Co-edited with Tonita Murray, University of Toronto Press; *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering and Corruption*. Edited book. University of Toronto Press; *Policing, the Media, Politics and Corruption*, chapter in *The Uncertainty Series: Corruption, Policing, Security & Democracy* edit by M. Amir and S. Einstein; *Organized Corporate Criminality: Corporate Complicity in Tobacco Smuggling*, and „The Business of Bribery: Globalization, Economic Liberalization, and the ‘Problem’ of Corruption (with James Williams) in M.E. Beare ed. *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering And Corruption*. University of Toronto Press; *The Enemy Within*, Kluwer Law International, Netherlands; *Criminal Conspiracies: Organized Crime in Canada*, Nelson Canada; *Canadian Police College, Chilliwack*, BC September 2007; „*Role of Law Enforcement in a Democratic Society: Pitfalls and Pratfalls*”, Workshop hosted by the Alberta government, Red Deer Alberta. March, kao i na mnoge druge radove koji su dostupni u gotovo svim akademskim bazama.

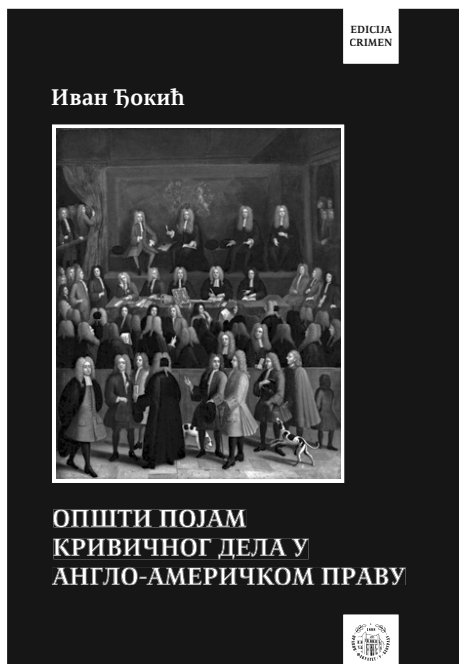
Nema sumnje da pisci i naučnici nastavljaju svoje živote i nakon biološkog okončanja života, kroz svoja dela, ideje, stavove, poruke i uopšte naučnu zaostavštinu. Za kraj bih ukazao na poruku preminule profesorke Beare, izrečenu u intervjuu koji je dala za Asocijaciju građanskih sloboda u Kanadi. Na pitanje novinara koji je

vodio intervjuu da analizira promene i izazove na polju politike suzbijanja kriminaliteta, Margaret Beare je posebno istakla odsustvo dijaloga, solidarnosti, tolerancije, međusobnog uvažavanja i razumevanja ljudi i kolektiviteta, kao jedan od ključnih problema sa kojima se suočavaju politike kriminalne prevencije i represije. U nastavku svog komentara aktuelne situacije, pozvala je na povratak zajedničkoj komunikaciji i promovisanje vrednosti čiji izostanak u zajednici prepoznaje kao najveću pretnju za njeno normalno funkcionisanje.

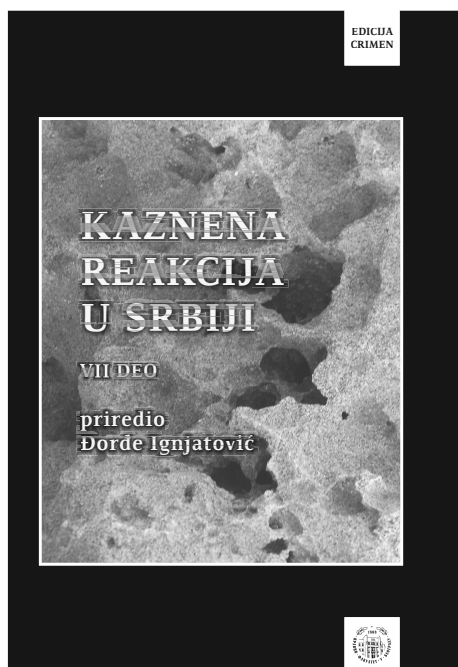
Po svedočenjima njenih prijatelja i kolega, kada nije pisala i putovala, volela je da uživa u šetnjama sa svojim psom Harlijem, da sluša muziku čuvenog Leonarda Koena, priređuje večere za svoje prijatelje i odmara se u svojoj kući na Čemong jezeru.

Aleksandar Stevanović

## EDICIJA *CRIMEN*



Edicija CRIMEN • Knjiga 39



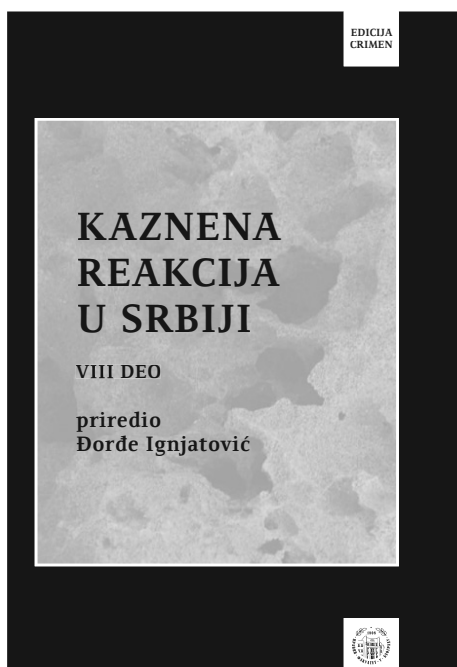
Edicija CRIMEN • Knjiga 40

## EDICIJA *CRIMEN*

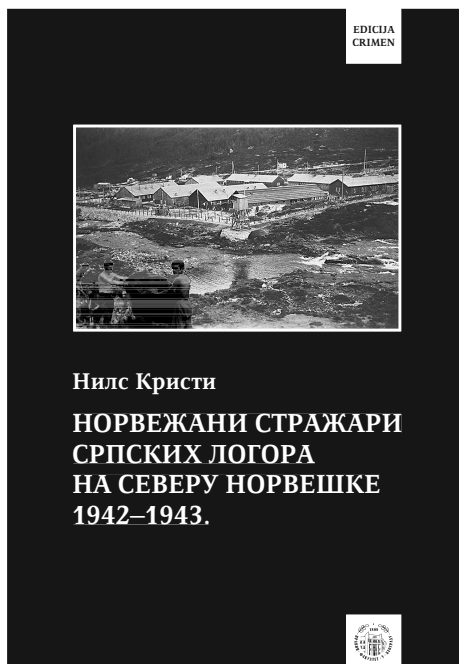


Edicija CRIMEN • Knjiga 41

Edicija CRIMEN • Knjiga 42



## EDICIJA *CRIMEN*

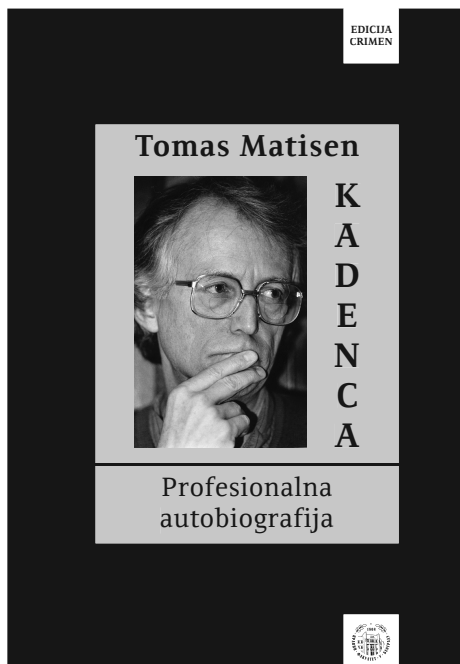


Edicija CRIMEN • Knjiga 43



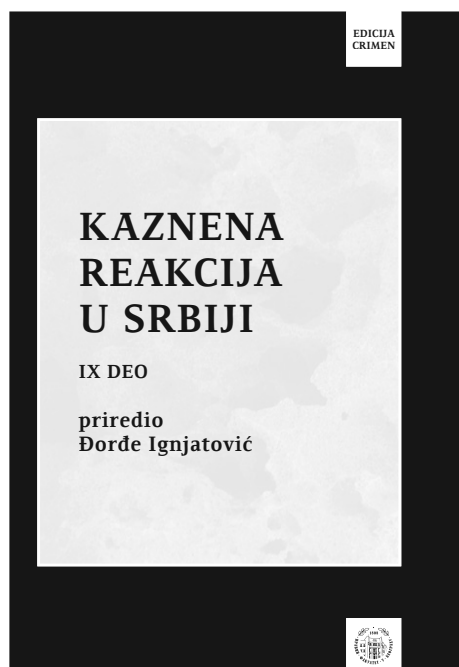
Edicija CRIMEN • Knjiga 44

## EDICIJA *CRIMEN*



Edicija CRIMEN • Knjiga 45

Edicija CRIMEN • Knjiga 46



## U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. KORUPCIJA – OSNOVNI POJMOVI I MEHANIZMI ZA BORBU (Ilić G. ed.) (2 izdanja)
3. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I (Ignjatović Đ. ed.)
4. Pradel Ž.: ISTORIJAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod. Perić O.)
5. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – II (Ignjatović Đ. ed.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (3 izdanja)
7. Delić N.: NOVA REŠENJA OPŠTIH INSTITUTA U KZS
8. Klark R.: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
10. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – III (Ignjatović Đ. ed.)
11. Pradel Ž.: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIJE U KRIMINOLOGIJI
13. Bajović V.: SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVICE – Usporedno-pravni prikaz
14. Sabo D.: OD ANTROPOLOGIJE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIJE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
16. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – IV (Ignjatović Đ. ed.)
17. Hulsman L., Bernat de Celis J.: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIJA
19. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI (Ignjatović Đ. ed.)
20. Felson M.: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Volfgang M., Ferakuti F.: POTKULTURA NASILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Zolo D.: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
23. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI II (Ignjatović Đ. ed.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIJA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIJE: SRBIJA – EVROPA
25. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI III (Ignjatović Đ. ed.)
26. Delić N.: NOVA REŠENJA U POSEBNOM DELU KZ SRBIJE
27. Lukić N.: SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA
28. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI IV (Ignjatović Đ. ed.)
29. Stojanović, Z., Kolarić, D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIJE
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIJE
31. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI V (Ignjatović Đ. ed.)
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIJA – OPŠTI DEO
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Vanja Bajović: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU
35. Nils Kristi: GRANICE PATNJE (prevod: Vujičić N.)
36. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VI (Ignjatović Đ. ed.)
37. Zoran Stojanović: POLITIKA SUZBIJANJA KRIMINALITETA
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTŽENIČKOJ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ivan Đokić: OPŠTI POJAM KRIVIČNOG DELA U ANGLO-AMERIČKOM PRAVU
40. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VII (Ignjatović Đ. ed.)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
42. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VIII (Ignjatović Đ. ed.)
43. Нилс Кристи: НОРВЕЖАНИ СТРАЖАРИ СРПСКИХ ЛОГОРА НА СЕБЕРУ НОРВЕШКЕ 1942–1943. (превод: Буквић Р.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prevod Petrović M. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanić M.)
46. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI IX (Ignjatović Đ. ed.)

## UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote priložiti na posebnim stranama na kraju teksta; fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Prevodi knjiga

Pinatel Ž. /1964/: *Kriminologija*, Sarajevo [orig. Pinatel J. /1960/: *Criminologie*, Pars]

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: Jurisdiction, *British Journal of International Law*, n° 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

[http://crime.about.com/od/sex/a/rape\\_myths.htm](http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm), 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. **Druga pod-celina potamnjena slova (bold)**

1.1.1. *Treća pod-celina u italic-u ili podvučena*

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima



# CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(X) 2/2019 pp. 107–212

---

## ARTICLES

- Sladana Dragišić-Labaš, Intimate Partner Violence,  
Traditional Attitudes and Alcohol Use in Serbia. . . . . 109
- Igor Vuković, About Certain Dilemmas Concerning Criminal  
Protection Against Money Laundering. . . . . 122
- Olivera Ševo, Enforced Disappearance As Crime Against Humanity  
in Rome Statute . . . . . 144
- Vladica Ilić, (Ir)reconcilability of Life Imprisonment  
and Human Rights. . . . . 156

## PRIZE COMPETITION FOR YOUNG CRIMINOLOGISTS

- Aleksandar Kvastek, Media, Crime and Youth . . . . . 174

## FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- Jovan Đ. Avakumović, Temporal Application of Criminal Code . . . . . 189

## REVIEWS

- Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, Life Imprisonment,  
a Global Human Rights Analysis (Jovana Banović) . . . . . 202

## CONCLUSIONS – REGIONAL CONFERENCE

- IN OSCE MISSION ORGANIZATION. . . . . 207

## IN MEMORIAM

- Zoran Kesić . . . . . 208
- Margaret Evelyn Beare. . . . . 210